

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BARTÓK KATALIN
BORSI-KÁLMÁN BÉLA
CSEKE GÁBOR
CSEKE PÉTER
DÁNÉ TIBOR KÁLMÁN
DEMÉNY PÉTER
FAZAKAS LÁSZLÓ
FENYŐ ERVIN
FURU ÁRPÁD
GYÖRFFY GÁBOR
HEGEDŰS CSILLA
KÁDÁR MAGOR
KÁNTOR LAJOS
KÓNYA-HAMAR SÁNDOR
LUDVIG DANIELLA
MOLNÁR JUDIT
MUHI SÁNDOR
PÉNTEK JÁNOS
ZSIZSMANN ENDRE

11

ERDÉLYI ÉRTÉKTÁR

III. FOLYAM
2017.
NOVEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVIII/11. • 2017. NOVEMBER

TARTALOM

KENÉZ FERENC • November, Oldalazva, Lámpások dicsérete, Egy Király Laci-fotóhoz, Holdújévkor (<i>versek</i>)	3
HEGEDŰS CSILLA-ÚJVÁRI DOROTTYA • Ezer éve Erdélyben, száz éve Romániában	8
KÁDÁR MAGOR • Szent László király útja	11
FURU ÁRPÁD • Építészeti örökség, értékvédelem, közösségépítés Torockón	21
MUHI SÁNDOR • Mérhetetlen gazdagságunk és a vele járó felelősség	31
PÉNTEK JÁNOS • A harmadik (újra)kezdés a néprajzoktatásban	39
DÁNÉ TIBOR KÁLMÁN • Kulturális értékmentés <i>Művelődés</i> -mellékletekben	47
■ TOLL	
PÉNTEK JÁNOS • Életút a Tordai hídon át	54
KÓNYA-HAMAR SÁNDOR • Töprengés az értékekről	59
MOLNÁR JUDIT • Nagyvárad, a kőkemény hídfő	62
■ HISTÓRIA	
FAZAKAS LÁSZLÓ • A kolozsvári gázgyár körüli érdekek és konfliktusok a 19. század végén	66
■ DOKUMENTUM	
LUDVIG DANIELLA • Erdélyi odisszea. Egy arisztokrata család kálváriája	72
■ VILÁGABLAK	
NAGY ÉVA • Nemzetközi konferencia a magyar kultúráról	77
■ MŰ ÉS VILÁGA	
KÁNTOR LAJOS • A „Kántor-Láng” elé	80
FENYŐ ERVIN • Amit a gróf mesél a barokk keretből (III.)	81
CSEKE GÁBOR • Hamisítatlan irodalmi forrásvidéken	90

HENNING IMOLA • Kertművészeti alkotások Claude Monet
és Ziffer Sándor életművének tükrében 97

■ MŰHELY

BORSI-KÁLMÁN BÉLA • Emlékek és reflexiók EP „mesterről” (II.) 105

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Érzékeny felrombolás 112

CSEKE PÉTER • Szellemi otthonkeresők erdélyi évszázada 113

ZSIZSMANN ENDRE • Verbum caro factum 117

GYÓRFFY GÁBOR • Újabb magyar sajtótörténet 120

BARTÓK KATALIN • „...önerőből a tudomány legmagasabb
lépcsőjére jutni” 122

■ TALLÓ

KÁDÁR KATA • Online sajtótükör a közös emlékezet lenyomatáról 124

■ ABSTRACTS

..... 126

■ KÉP

NYÍRI ANGÉLA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGAN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp–Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium és a Kolozs Megyei Tanács.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-303-499-151, illetve e-mailen:
erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

KENÉZ FERENC

November

Tegnap még
7508
levél volt a
fán.
Ma már
csak
egy.

Oldalazva

Hitvallásként Cseke Péter barátomnak

Van egy jobboldali szemem,
és van egy baloldali szemem.
Van egy jobboldali fülem,
és van egy baloldali fülem.
Van egy jobboldali lábam,
és van egy baloldali lábam.
Van egy jobboldali kezem,
és van egy baloldali kezem.
Van egy jobboldali tüdőm,
és van egy baloldali tüdőm.
Van egy jobboldali vesém,
és van egy baloldali vesém.
Ha netán célpont lennék
valahol, valamikor,
semmi jelentősége nem lenne,
hogy így vagyok
összerakva.
Mindenki a szívem
közepébe
akarna lőni.

Lámpások dicsérete

*A hetvenöt éves Cseke Gábornak
(„Javított kiadás”)*

Amikor én csiga voltam,
egész napon át loholtam,
amikor oroszlán voltam,
nap mint nap bepánikoltam,
voltam teve dupla púppal,
(volt is gondom úttal-kúttal)
voltam talán jégtörő is,
jégtörő, ki égtörő is,
omlasztottam hitet, havat,
alattam tán föld se maradt,
szálltam hát, ki tudja merre,
ó, lelkek Mount Everest-je,
aztán mégis földet értem,
kiváltság ez, bár nem érdem,
földet értem, „teli a bolt”,
bár nem pláza, vidéki bolt,
fényben aztán ez nem ázik,
ám benn semmi nem hiányzik,
(tán még sok is benne a polc)
csak most, hogy már oly sok a volt,
most látom, hogy mily sokba volt,
de a boltom be nem zárom,
foltozgatom téli zsákom,
hogy mi megvolt, szét ne hulljon,
füttyüljön szél, fújjon, fújjon,
lámpám gyújtom, újragyújtom.
(Ha a fényen félrecsúsztam,
kézzel-lábbal javítottam.
Hátrahagyom leletemet:
lábnyomomat, kézjegyemet.)

Egy Király Laci-fotóhoz

5

Sóváradra indulnék én,
de Sóvárad messze vagyon,
hát csak nézem tornácajtód,
csukva van, s én csukva hagyom.

Leszállnék én a lovamról,
(már persze, ha lenne lovam,)
ha az ajtód nyitva lenne,
nyitva lenne, mi csukva van.

Sóváradnyi sóhajtással
gondolok én Sóváradra,
búza, pipacs, lenge felhő
nyisson kaput a házadra!

Lakja derű és nyugalom,
dévajkodjon minden betű,
süvegelje meg e portát,
ki öröklét-lehelletű!

Holdújévkor

A kutya ugat.
A madár repül.
A nap süt.
Én tanulni magyar.
Repül a kutya?
Ugat a nap?
Süt a madár?
Nem, a kutya nem repül.
Nem, a nap nem ugat.
Nem, a madár nem süt.
A kutya ugat.
A madár repül.
A nap süt.
Én tanulni magyar.
Tanulni a nap magyar?
Nem, én tanulni magyar.
Tanulni a madár magyar?
Nem, én tanulni magyar.
Tanulni a kutya magyar?
Nem, én tanulni magyar.
Itt senki nem tanulni magyar,

csak én.
Itt mindenki tud magyar.
A nap is.
A madár is.
A kutya is.
Csak én nem tudni magyar.
Kell nekem tudni magyar?
Otthon van nekem nap is,
kutya is,
madár is.
Azok sem tudni magyar.
Tudok én árulni
műanyagkanál,
ha nem tudni magyar?
Nem tudok.
Tudok én árulni
műanyagvirág,
ha nem tudni magyar?
Nem tudok.
Tudok én árulni
műanyagóra,
ha nem tudni magyar?
Nem tudok.
Nekem a magyar nyelv
lenni műanyag.
Műanyag nyelv nem kell
senkinek.
Csak a magyaroknak.
De műanyag nyelv
nem tartani szájába.
Műanyag nyelv lenni cipőbe.
S van műanyag cipőkanál.
Azzal tenni lába
cipő szájába.
Jó kínai cipő szája.
Én tanulni magyar.
Én kislányom itt születni.
Huszonéves.
Lenni konzervatórium Harvard.
Én lenni Józsefvárosi Piac.
Kínálni műanyag kanál,
műanyag virág,
műanyag óra,
és műanyag papucs,
és műanyag ételhordó,
és műanyag kukker.
Én tanulni magyar.
Műanyag lenni szomorú.
A kutya ugat.

A nap süt.
A madár repül.
Én tanulni magyar.
Holdújév menni haza.
És mondani otthon testvérem:
ő is tanulni magyar.
Én akkor tenni szájába
egy műanyag kanál,
és mondom:
A kutya repül.
A nap ugat.
A madár süt.
Mondani te is!
És kacagok,
és kacagok,
és kacagok.

HEGEDÜS CSILLA – ÚJVÁRI DOROTTYA

EZER ÉVE ERDÉLYBEN, SZÁZ ÉVE ROMÁNIÁBAN

**Avagy mit tett le az asztalra
az erdélyi magyar közösség**

**Nem rendelkezik
minden érték olyan
jellemzőkkel, amely
hungarikummá
avathatja, azonban
minden tájegységnek,
településnek vannak
olyan kiemelkedő
különlegességei,
amelyeket érdemes
számon tartani
és hasznosítani.**

■ Az erdélyi magyarság az elmúlt ezer évben számtalan olyan kiemelkedő és egyedi értéket teremtett, amely belföldön és külföldön egyaránt elismert jellegzetességeinket, különlegességünket tükrözi. Mindezen értékek számbavételére, megismertetésére, hasznosítására négy évvel ezelőtt létrehoztuk – a Magyar Értéktár példájára – az Erdélyi Magyar Értéktárat.

Értékeinket, legyenek azok épített vagy szellemi örökségünk részei, csak akkor és úgy tudjuk megőrizni, hogyha azok mindennapi életünk részei. Ha ismerjük, szeretjük őket, gondoskodunk róluk, használjuk őket, ha például életet viszünk a kastélyokba, kúriákba, parasztházak csűrjeibe.

Mi, erdélyi magyarok ilyenek vagyunk: szeretjük a múltunkat. Nem azért mert csak a hagyományaink fontosak számunkra, hanem azért, mert tudjuk: a biztos alap nélkül, amit a múltunk jelent, csak légváracat építenénk. Csak értékeinket ismerve és szeretve tudjuk a ma és a holnap tégláit – egyiket a másik után – az erdélyi magyar élettér építésére használni.

Ahhoz azonban, hogy ez megvalósulhasson, cselekvő közösségre van szükségünk – olyanokra, akik összegyűjtik, meg- és elismertetik értékeinket. Felhívják a figyelmet a legjobb erdélyi ízekre, a legfinomabb pálinkára vagy kürtőskalácsra, a legszebb kastélyokra és településekre, a legjobban járható táncokra, egy-egy tájegység sajátosságaira – népviseletére, kézművességére –, hogy következő alkalommal, amikor például

Székelyföldre látogatunk, nézzük meg Máréfalván a gyönyörű festett kapukat, az Arad megyei Kisiratoson kóstoljuk meg a savanyalevest, Székelyhodosban nézzük meg a baromvásárt, Kézdivásárhely egyedi udvartereit, próbáljuk ki a kovásznai gyógyvizek csodaerejét, járjuk be a Tordai-hasadékot vagy a Szelek barlangját, és még sorolhatnánk.

Ezt a feladatott szeretné ellátni – az önök segítségével – az Erdélyi Értékek Tára, az Erdélyi Magyar Értéktár Bizottság (EMÉB) munkáján keresztül: megismerni és megismertetni értékeinket, határokon belül és kívül. Ez a munka azonban nem öncélú, nem egy újabb listát akartunk létrehozni, hanem egy olyan felületet, ahol mi magunk megtaláljuk az értékeinket, és ahol mások is útbaigazítást kaphatnak: mit érdemes felkeresni, mit érdemes megkóstolni, milyen élményt nem szabad kihagyni egy-egy település vagy régió látogatásakor. Ez pedig, akár honnan nézzük, mindannyiunk hasznára válik: munkahelyek jönnek létre a helyi közösségekben, hisz a látogatókat fogadni, etetni-itatni kell, szállást kell nekik biztosítani.

Az Erdélyi Értéktár a Magyarországon már létező keretek alapján alakította ki felosztását: agrár- és élelmiszergazdaság, egészség és életmód, ipari és műszaki megoldások, kulturális örökség, épített környezet, turizmus és vendéglátás, természeti környezet és sport kategóriákban lehet felterjesztéseket benyújtani. Ezek pedig a Tájegységi, a Települési, a Megyei vagy az Erdélyi Értéktárba fognak bekerülni. Az értékek csoportosítását a bizottság tagjai végzik el, attól függően, hogy a szűkebb vagy a tágabb környezetnek fontosak mindezek.

A legelső értékek 2015-ben kerültek fel listánkra, ugyanis ebben az évben jött létre az EMÉB Kolozsváron, a Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár részeként, az RMDSZ javaslatára és 11 civil szervezet bevonásával. Az Erdélyihez hasonló Külhoni Nemzetrezs Értéktár Bizottságok működnek még a Felvidéken, Kárpátalján, a Múravidéken, Vajdaságban és Horvátországban is. Megalapításukkor mindenkit az a közös cél vezérelt, hogy határon innen és túl is megmutathassuk a számunkra fontos örökséget, és feltérképezzék, hogy mivel rendelkeznek a múltból, és azt miként használják ma.

Nem rendelkezik minden érték olyan jellemzőkkel, amely hungarikummá avathatja, azonban minden tájegységnek, településnek vannak olyan kiemelkedő különlegességei, amelyeket érdemes számon tartani és hasznosítani. A mozgalomnak pedig ez is kiemelt célja: arra buzdítani a kisebb-nagyobb közösségeket, hogy nézzenek körül saját „házuk táján”, és fedezzék fel, hogy mi lehet vonzó turisztikai szempontból, mi az, amiről/amitől ők híresek.

A Bizottság tagjai különböző szakterületekről kerültek ki, és meghatározó erdélyi kulturális egyesületek delegálták őket – tagja például az Erdélyi Kárpát-Egyesület, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, a Székely Termék, a Transylvania Trust Alapítvány és a Romániai Magyar Gazdák Egyesülete. Ennek a munkának a szakmai koordinálását a Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT) vállalta.

Az értékgyűjtés csak akkor válhat mozgalommá, hogyha kilép az online térből, azaz nemcsak egy weboldalra gyűjti az értékeket, hanem megmozdulásokat is szervez. Az indulás évétől kezdve több ilyenre is sor került: a KJNT konferenciát és kiállítást szervezett, ahol lehetőség volt megismerni azokat a kritériumokat, amelyek alapján kiválaszthatóak az értékek. Ezenkívül településeket is felkerestek, arra buzdítva a közösséget, hogy alapítsák meg saját, helyi értéktáraikat.

Ezt a munkát és példát követve jött létre 2016 nyarán a Székelyföldi Értéktár is. Itt a nem titkolt cél az volt, hogy a három megye összehangoltan és együtt dolgozva tudja összegyűjteni mindazokat a különlegességeket, amelyek egyedivé teszik ezt a területet. Innen került be az első egészség és életmód kategóriájú érték is az Erdélyi Értéktárba, méghozzá a kovásznai dr. Benedek Géza Szív- és érrendszeri Rehabilitációs Kórházban használt komplex rehabilitációs módszer.

A már említett erdélyi és székelyföldi értéktárak mellett számtalan települési és néhány megyei értéktár is létrejött. Ezeknek a feladata azonban nemcsak az értékek összegyűjtése, hanem azok bemutatása és hasznosítása is: a helyi közösséggel, önkormányzatokkal együtt bemutatók, vásárok, jeles napok szervezése, azaz megismertetni mindenkivel azt, ami különlegessé tesz bennünket, mindazt, amit mi, erdélyi magyarok tettünk az elmúlt ezer évben itthon, Erdélyben.

A széles társadalmi rétegeket megmozgató kezdeményezés lehetőséget kínál arra is, hogy párbeszédet alakítson ki a tudományos kutatók és a helyi közösségek között. Az eddigi eredmények tudományos vonatkozású összefoglalása olvasható a Kriza Könyvek 39. számában, amely az *Értékek és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben* címet kapta, és két konferencia előadásainak válogatott anyagát tartalmazza.

Jelenleg 137 értéket tartunk nyilván, amiből 42 Erdélyi Érték, 95 pedig helyi. Egy pedig hungarikum is – a már említett Torockó, három pedig kiemelkedő nemzeti érték: Kós Károly életműve, az aradi Szabadság-szobor és a nagybányai művésztelep és festőiskola. A következő gyűlésen pedig remélhetőleg arról fogunk dönteni, hogy ez a lista bővüljön egy olyan értékkel, amelyhez nem fér kétség, hogy úgy a magyarság, mint az egyetemes szellemi örökség részét kell képezze: a csíksomlyói pünkösdi búcsú.

Az értéktárba bárki felterjeszheti a szívéhez közel álló értéket. Felkeresi a helyi értéktárbizottságot, vagy ha az még nem alakult meg, ír nekünk az erdélyi értéktárbizottsághoz. Mi pedig szaktanácsadással, útbaigazítással segítünk neki, azért mert nekünk is az a célunk, mint minden erdélyi magyarnak: meg akarjuk védeni azt, ami a miénk, fejleszteni kívánjuk, büszkéek akarunk lenni rá. Mert tudjuk: csak az a miénk, amiért megharcolunk, és amit folyamatosan építünk és szépítünk. Ez a mi tündéerkertünk.

KÁDÁR MAGOR

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY ÚTJA

Egy kulturális értékszeme
adatgyűjtési és dokumentálási munkálatai

A király nevéhez kötődő tematikus út

■ Különleges vonzerővel bír, mivel Szent László a magyarság kiemelten fontos, általánosan ismert személyisége. Célunk: Szent László történelmi személyiségének felhasználásával egy, a Kárpát-medencei magyarságot összekötő örökségút vonal kialakítása. Ez az útvonal magába foglalja mind az épített örökséget, mind a mondavilághoz kapcsolódó helyszíneket, természeti értékeket és a Szent László nevéhez kötődő helységeket. Ilyenformán be lehet mutatni, turisztikailag vonzóvá tenni olyan településeket, amelyek önmagukban kevés látogatót vonzanak, szerepük viszont megnőne az együttműködés megteremtése és fejlesztése, az összetartozás érzésének kialakítása révén a Kárpát-medencében. Nem utolsó szempontot jelent az örökségút mentén kialakuló szolgáltatások működtetése, amelyek munkahelyeket és piacot teremtenek a helyi termékeknek.

Aránylag sok megmaradt épített, illetve szellemi, változatos örökségelem kapcsolódik Szent László nevéhez, tehát nem kell helyszíneket és látnivalókat alkotni, mint kevesebb vonzerővel rendelkező régiók esetében; inkább a bőség zavara a jellemző, többtípusú örökségelem, turisztikai látványosság adott, ami sokszínűségével igen vonzóvá teszi az útvonalat.

Nagymértékben hozzájárul az érintett közösségek kulturális identitásának növeléséhez, főleg az örökségúthoz kapcsolódó kulturális események kapcsán.

Fontos szerep jut
az elkövetkezőkben
azoknak, akik
Szent László
örökségével vagy
az egyes települések
történetével,
láttnivalóival,
hagyományával
foglalkoznak...

A kijelölt örökségút összesen 44 települést foglal magába; ebből 31 Romániában, 13 pedig Magyarországon található. Bemutatásukhoz a felmérésben részt vevő művészet- és helytörténész szakértői csoport előzetes helyzetfelmérése szolgáltat alapot, kimutatva azokat az erdélyi és magyarországi településeket, amelyeken épített örökség, hagyományok, természeti képződmények találhatóak, vagy a nevük által őrzik a lovagkirály nevét. A feltérképezés több vizsgálati és kutatási módszerrel történt, az eredmények online elérhetősége pedig lehetővé teszi a tudatos hely- és kultúrtörténeti bejárásokat.

Adatgyűjtés és kutatások

■ A település- és régiómárkázási tevékenység rendszerint az adott település vagy régió helyzetelemzésével kezdődik. A helyzetfelmérési szakaszban primer és szekunder kutatásokat egyaránt érdemes elvégezni (Papp-Váry 2011). A primer kutatások vonatkozásában a leggyakrabban alkalmazott módszerek a célcsoporton végzett kérdőíves felmérés, mélyinterjú a régió és a település kulcsembereivel, valamint kvantitatív adatgyűjtés a helyi lakosság kérdőíves lekérdezése által. A szekunder kutatások elsősorban tartalomelemzést foglalnak magukba, legyen szó dokumentumok, weboldalak vagy médiamegjelenések elemzéséről. A tartalomelemzés a kommunikációtudományokban gyakran alkalmazott kutatási módszer, amelynek alapvetően két típusát különböztetjük meg. A kvantitatív tartalomelemzés az előfordulások gyakoriságát, a kvalitatív elemzés pedig ezek értelmezését vizsgálja (Tőkés 2011). A tartalomelemzési módszerek között szerepel a település monografikus leírásainak, aktuális fejlesztési terveinek elemzése, a korábbi offline és online anyagok, valamint a település média- és online képeinek szemrevételezése. Ezek a helyzetelemzési módszerek hatékonyan alkalmazhatók nemcsak egy település, hanem egész régiók vizsgálata során egyaránt (Kádár 2014, 2016). A Szent László-örökségútvonal hatékonyabb promoválása érdekében célszerű megvizsgálni azokat a turisztikai vonzerővel rendelkező természeti és kulturális értékeket, amelyeket a célközönség számára is ki lehet emelni, hívszóként lehet üzenetbe kódolni a kommunikáció során, így a projekt mind a primer, mind a szekunder helyzetelemzési módszereket alkalmazza annak érdekében, hogy felmérje az egyes települések turisztikai potenciálját.

Művészettörténeti leírások

■ A listán szereplő 44 település mindegyike számára a régészekből, falkép-szakértőkből, településtörténészekből és természeti értékeket feltáró természettudományi szakértőkből álló művészettörténész szakértői csoport elkészített egy részletező, dokumentált leírást, kiemelve az egyes települések kapcsolódását a Szent László-kultuszhoz. Ezek az anyagok alkalmasak az örökségút részletesebb bemutatására, illetve ebből készültek a román és angol nyelvre lefordított rövid, mintegy oldalnyi kivonatok, a népszerűsítésben használt anyagok leíró részei, a honlap tartalmi részei és az útvonalon elhelyezett turisztikai tájékoztató panók. A települések számbavételekor az a 44 romániai és magyarországi település került fel a listára, amelyeken épített örökség, legendák vagy hagyományok, természeti látnivalók találhatóak, vagy a nevük által őrzik a lovagkirály nevét.

Kerlés	Beszterce-Naszód megye
Mezőtelegd	Bihar megye
Magyarremete	Bihar megye
Nagyvárad – vár	Bihar megye
Nagyvárad – Székesegyház	Bihar megye
Püspökfürdő	Bihar megye
Szalacs	Bihar megye
Bögöz	Hargita megye
Csíkmenaság	Hargita megye
Csíkszentmihály	Hargita megye
Homoródkarácsonyfalva	Hargita megye
Homoródszentlászló	Hargita megye
Csíkszentsimon	Hargita megye
Gyimesfelsőlok	Hargita megye
Oklánd	Hargita megye
Székelydália	Hargita megye
Székelyderzs	Hargita megye
Csíkszépvíz	Hargita megye
Tordatúr	Kolozs megye
Ördögösfüzes	Kolozs megye
Gyer?monostor	Kolozs megye
Tordai-hasadék	Kolozs megye
Tordaszentlászló	Kolozs megye
Bibarcfalva	Kovászna megye
Gelence	Kovászna megye
Kökös	Kovászna megye
Szacsva	Kovászna megye
Sepsibesenyő	Kovászna megye
Sepsikilyén	Kovászna megye
Boroskrakkó	Fehér megye
Nyárádszentlászló	Maros megye
Somlyóújlak	Szilágy megye
Baktalórántháza	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Kisvárd	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Laskod	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Napkor	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Szabolcs	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Ócsa	Pest megye
Somogyvár	Somogy megye
Tereske	Nógrád megye
Tornaszentandrás	Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Nagyvárad megyeszékhely több szálon is kapcsolódik Szent Lászlóhoz. A magyar király alapította a nagyváradi római katolikus székesegyház elődjét, illetve az első székesegyházat a mai vártemplom helyén, és ő helyezte át a városba a bihari püspökséget. Kultuszát számos épített örökség és rendezvény életi mind a mai napig. Püspökfürdő egyike a legrégebbi fürdőhelyeknek a mai Románia területén, korábban Szent László-fürdőként ismerték. A Szalacs község mellett található Cserge-dombhoz köthető a forrásfakasztás mondája, miszerint Szent László – pontosabban a király lova – ezen a helyen fakasztott forrást a szomjazó katonáknak.

Szilágy megyében Somlyóújlak települést érinti az örökségút, ahol a helyi református templom falképtöredékei utalnak Szent László-legendáira. Kolozs megyében Magyargyerőmonostor, Tordaszentlászló, Tordatúr és Tordaszentmihály települések közelében egyaránt találunk olyan kihalt egysejtű kőületeket, melyeket a köznyelvben csak Szent László pénzeként emlegetnek. Ördöngösfüzes református templomában Szent Lászlóhoz köthető falképpábrázolások vannak. A Beszterce-Naszód megyei Kerlés mellett vívták a cserhalmi csatát. Az ehhez fűződő legendát számos freskó megörökítette. A Fehér megyei Boroskrakkó kiemelt turisztikai látványossága a település református temploma és a Szent László alakját ábrázoló falfestmények. A Maros megyei Nyárádszentlászló nevében őrizi a magyar király kultuszát, utalva az általa alapított középkori kolostorra.

Az útvonal mentén Hargita megyében található a legtöbb település, ahol a templom falfestményei a Szent László-legendákat mutatják be. Így például Bögöz, Székelydálya, Oklánd, Homoródkarácsonyfalva, Csíkmenaság, Csíkszentmihály és Székelyderzs. A felsorolásból kiemelkedik utóbbi település erődtemploma, ami UNESCO világörökségi helyszíneként van jegyezve. Az UNESCO világörökségi helyszínek ma már nemcsak kiemelt kulturális és örökségvédelmi pontok, hanem meghatározó márkaelemek az egyes térségek turisztikai népszerűsítésében (Ryan & Silvanto 2009). Csíkszentsimon római katolikus templomát a magyar király tiszteletére építik, Gyimesfelsőlok községben pedig a széphavasi Szentlélek kápolnához kapcsolódik szorosan a határvédő szent király kultusza. Csíkszépvíz és Homoródszentlászló települések neveikben őrzik a Szent László-legendákat és a magyar király személyiségét.

Az örökségút vonal külön szakasza a hat Kovászna megyei település: Bibarcfalva, Gelence, Kőkös, Sepsibesenyő, Sepsikilyén és Szacsva. Mindegyikük templomának falfreskói megörökítik a Szent László-legendákat. Ezek a falképsorozatok jellemzően a 14–16. századokból maradtak fent, elsősorban az egykori magyar határőrvidék templomaiban, a magyar királyt ugyanis a határok védőszentjeként is tisztelték. A megye egyik legértékesebb, az UNESCO által is nyilvántartott kultikus műemléke a gelencei római katolikus Szent Imre-templom.

Online-jelenlét és médiaelemzés

■ A tervezett célkitűzés sikeressége szempontjából kulcsfontosságú felmérni, hogy az útvonalat alkotó települések hogyan kommunikálnak, hogyan pozicionálják saját magukat, és milyen értékeket fogalmaznak meg a tudatosan vagy spontán végzett marketingkommunikációs tevékenységük során. Erre külön online média- és képelemzés készült (Benedek 2017).

Mivel a teljesítmény kulturális beágyazottsága egy jellemzően magyar etnikumú célcsoportot feltételez, célszerű volt a médiaelemzés során az erdélyi magyar online hírportálokra fektetni a hangsúlyt. A hírportálok vizsgálatát indokol-

ja továbbá, hogy a célközönség nemcsak az erdélyi lakosságot fedi le, hanem gyakorlatilag a teljes Kárpát-medencei, esetenként a távolabbi, de ugyanehhez a magyar kultúrkörhöz tartozókat, akik számára az elsődleges információszerzési forrást jelentik ezek az online csatornák. A hírportálok kiválasztása során két szempont érvényesült: egyrészt azok a weboldalak jöttek számításba, amelyek helyi és regionális szinten széles körben ismertek és olvasottak, másrészt pedig fontos szempont volt, hogy az adott hírportál rendelkezze kereshető hírchívummal. A felmérés meghatározott szempontrendszerének hat hírportál felelt meg: Erdély Online (erdon.ro), Háromszék (3szek.ro), Krónika (kronika.ro), Székelyhon (szekelyhon.ro), Transindex (transindex.ro) és Udvarhelyi Hírportál (uh.ro). A Bihar megyei települések médiamegjelenéseit az erdon.ro, a Kovászna megyei településeket a 3szek.ro, a Hargita megyei településeket pedig az uh.ro portálok hírchívumának segítségével lehetett vizsgálni. A szekelyhon.ro portálon egyaránt elemzésre kerültek a Hargita és Maros megyei települések médiamegjelenései, a Krónika és a Transindex hírportálok esetében a hírchívum-ban történő keresés kiterjedt minden vizsgált településre.

A keresések a települések hivatalos neveire vonatkoztak. Volt azonban tíz olyan település, amelyek esetében a helyi hírportáloknál a rövidített elnevezések is megjelentek kulcsszóként, mint Csíkmenaság (rövidítés: Menaság), Székelyderzs (rövidítés: Derzs) stb. Ezen elnevezések vizsgálatát indokolta, hogy a helyi hírportálok esetében gyakran nem használják a tájegységet jelölő előtagot a településekre való hivatkozás során, a hírportál olvasótáborra számára az előtag használata nélkül is egyértelmű, melyik településre utalnak.

A vizsgálati időperiódusok meghatározása a hírportálok területi lefedettsége alapján történt. A helyi érdekltségű portálok (erdon.ro, 3szek.ro, uh.ro) esetében a vizsgált időperiódus egy évre terjedt ki (2016. január és 2017. január között). A regionális és országos hírportálok (kronika.ro, szekelyhon.ro, transindex.ro) esetében pedig ugyanez két év volt (2015. január és 2017. január között). A vizsgált szélesebb időperiódust a regionális és országos portálok esetében a megjelent híryananyagok volumene indokolja. A felmérésben jellemzően kisebb települések médiaképe kerül értékelésre, ám ezek a települések a méretükből és aktivitásukból adódóan kisebb valószínűséggel kerülnek be egy országos portál hírfolyamába.

Jelenleg a legnagyobb és legismertebb keresőmotor-szolgáltató a Google, melynek piaci részesedése a 2017. januári adatok alapján 89%, ami alapján kijelenthető, hogy az internetfelhasználók körében globális szinten a legnépszerűbb keresőmotor-szolgáltató (Statista 2017). A vizsgált kulcsszavak a települések magyar elnevezései voltak. Az elemzés az első oldal találatait vette figyelembe, tudva, hogy az internethasználati szokásokat felmérő vizsgálatok szerint a felhasználók kevesebb, mint 10 százaléka kattint át a második oldalra, 91 százaléka kizárólag az első oldalon megjelenő találatokat veszi figyelembe (Van Deursen & Van Dijk 2009).

Az online elemzés minden település esetében az első tíz találatot tartalomtípusok szerint öt kategóriába sorolta:

a) általános leírás: Wikipédia-szócikkek, közintézmények oldalai és külső források;

b) turisztikai oldalak: külön alkategóriát képeznek a szálláshelykereső- és foglaló oldalak, a turisztikai leírásokat tartalmazó oldalak és az utazási blogok;

c) kulturális oldalak: a helyi kulturális értékeket bemutató oldalak, az egyházközségi oldalak és az egyházi lexikonok;

- d) közösségi oldalak: a Facebook- és a Youtube-tartalmak;
- e) egyéb kategória: a Google-képtalálatok és a település térképeit megjelenítő találatok.

A tartalomtípus szerinti osztályozás mellett az elemzés külön kitér az egyes találatok Szent László-emlékseire. Ez a változó azt vizsgálja, hogy az adott helyszín esetében az első tíz találat között hány olyan weboldalt találunk, amely tartalmilag összeköti azt Szent László személyével.

A települések online-képének elemzése külön vizsgálta a képtalálatokat. A módszer ebben az esetben is hasonló. A Google keresőmotor-szolgáltatás segítségével kulcsszavas keresést lehetett alkalmazni minden vizsgált település esetében. A képtalálatok között az első tíz kép került értékelésre a következő szempontok alapján: tematika, kromatika, formátum, felbontás, relevancia és Szent Lászlóra történő utalás. A tematika öt nagyobb kategóriát különböztet meg: általános (látkép, utcakép, életkép), épített örökség (egyházi épületek, kastélyok és kúriák, egyéb), természeti értékek (domborzat és vízvilág), turisztikai infrastruktúra (szálláshelyek, egyéb turisztikai szolgáltatás) és az egyéb (térképek és más vizuális tartalmak) kategória. A kromatika a színes, illetve a monokróm és fekete-fehér alcsoportokat különbözteti meg. A formátum változó, a fénykép, képeslap és egyéb kategóriákat különítette el. A felbontás három csoportba sorolta a képtalálatokat: kicsi (<500x képpont), közepes (500x – 1000x képpont között) és nagy (>1000x képpont). A relevancia változó azt értékelte, hogy az adott képtalálat a vizsgált település szempontjából mennyire releváns. Amennyiben a képtalálat nem az adott településhez kapcsolódó vizuális ábrázolást jelentett meg, akkor irrelevánsként került értékelésre. Az utolsó kategória pedig a Szent László-utalásokat vizsgálta a vizuális találatok körében.

Az online médiaelemzés a harminc vizsgált település esetében összesen 960 médiamegjelenést eredményezett. A legkevesebb médiamegjelenés a Kolozs, Fehér, Szilágy és Maros megyei településekre jellemző, a legtöbb pedig a Bihar megyei települések esetében tapasztalható, elsősorban Nagyváradon, a városalapító kultusza, illetve az erre emlékező Szent László-ünnep, valamint a szintén Nagyváradon megszervezett Festum Varadinum és Szent László Napok rendezvénysorozatok miatt. Az összesített eredmények alapján a legtöbb online médiamegjelenés a következő témakörökben született: kulturális hírek (26%), gazdasági hírek (24%) és politikai hírek (21%). A legkisebb arányban az egyéb (1%), a sport (3%) és a turisztikai hírek (5%) jelentek meg. A kulturális hírek elsősorban az adott települések által szervezett rendezvényekről tájékoztatnak. A gazdasági hírek kategórián belül előtérbe kerülnek az infrastrukturális fejlesztések, de számos kisebb település esetében a hírek elsősorban a hiányosságokra világítanak rá. A politikai hírek magas aránya pedig elsősorban azzal magyarázható, hogy a vizsgált időperiódusban önkormányzati és parlamenti választásokat is tartottak az országban.

A vizsgált települések esetében összesen 300 oldaltalálat került be az elemzésbe. Ezek mindegyike a Google keresőmotor segítségével került kiválasztásra. Az oldaltalálatokat öt nagyobb kategóriába sorolta az elemzés: általános ismerető oldalak [general], kulturális oldalak [culture], turisztikai oldalak [tourism], közösségi média oldalak [social media] és egyéb kategória [other]. A Google oldaltalálatok között a legnagyobb arányban a turisztikai vonatkozású (36%) weboldalak jelentek meg, ezek között is elsősorban a szálláshelykereső és -foglалó portálok. A településekről általános bemutató információt tartalmazó

weboldalak az összes találat 25 százalékát képezték. Ezt az arányt elsősorban a településekhez köthető Wikipédia-szócikkek növelték, amelyek minden vizsgált település esetében az első találati oldalon szerepeltek. Az egyéb kategóriába sorolt weboldalak viszonylag magas (19%) aránya elsősorban a Google képtalálatok, mint oldaltalálat megjelenésével magyarázható. A vizsgált 300 oldaltalálat között 82 weboldal említi a település és Szent László kapcsolatát, a keresési találatok többsége (73%) nem tesz ilyen utalást.

A Google-képtalálatok vizsgálata során kiderült, hogy a két domináns téma az épített örökségek (48%) és a településbemutató lát- és életképek (34%). A természeti értékek és a turisztikai infrastruktúra vizuális megjelenítése pedig azonos arányban jelenik meg (8%). Az épített örökségek között kiemelkednek a települések szakrális épületei. Az összesen vizsgált 300 képtalálat közül mindössze 22 esetben találunk egyértelmű utalást a település és Szent László kapcsolatára. Ez az összes képtalálatok kevesebb, mint 10%-át teszi ki. A Szent László utalást tartalmazó vizuális találatok a templomok falain megjelenő Szent László-legendák freskóit jelenítik meg.

Strukturált interjúk

■ Az előző alfejezetben ismertetett online- és médiaelemzéshez képest, amelyek szekunder felmérések, a helyszíni interjúk már primer kutatásnak tekinthetők. A települések vizsgálata a márkázás szempontjából prioritást élvez a helyi értéket ismerő, közösségben aktív, véleményformáló személyekkel való beszélgetés, lehetőleg félstrukturált vagy mélyinterjú formájában. Meglátásaik és információik hozzájárulnak a teljesebb kép kialakításához, sok esetben újabb adatgyűjtést, dokumentálódást nyitnak meg.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy település- és régióelemzésnél a helyszíni interjúk során a kevert típusú interjúk, a strukturált és a mélyinterjúk keverése a leghatékonyabb (Kádár 2016). „A műfaj lényege, hogy a beszélgetés kezdetén a kutató felvezető kérdéseket tesz fel, majd pedig fokozatosan egyre nagyobb teret enged a válaszadó véleményének” (Tótkés 2011, p. 107). Az előre meghatározott kérdésekre tehát mint vezérfonalra érdemes tekinteni, ugyanakkor a kevert interjúk lehetővé teszik egy-egy témakör vagy probléma részletesebb kibontását, megértését. Ehhez alkalmazkodik az interjúvezető is, aki megfogalmazza a lényeges vizsgálati kérdéseket és elemeket, amelyekkel kapcsolatosan adatokra számít, de nem rögzíti azokat sem szó szerint, sem a beszélgetés kronológiájában.

Az interjúvezető elkészítése során három nagyobb témakör különült el, amelyek a projekt szempontjából kiemelt és tisztázandó kérdésköröknek minősültek. Az első témakör a települések általános helyzetképe, beleértve a legfontosabb közelmúltbeli megvalósításokat, a sürgősen megoldásra váró problémákat és a közösség legmeghatározóbb büszkeségeit. A második témakör az adott település turisztikai potenciáljának értékelése, ami egyaránt vonatkozott a turisztikai infrastruktúra, kommunikáció és látnivalók értékelésére. A harmadik témakör pedig a település Szent László-kötődése, vagyis hogy miként kapcsolódik a király alakja, legendái a településhez, és ez mennyire él a köztudatban, milyen mértékben jelenik meg hangsúlyosan a be- vagy kifele történő kommunikációban.

Az interjúalanyok kiválasztása a célkitűzésért felelős szervezettel közösen történt, minden települést vagy kisebb régiót egy személy képviselt, aki a a célul tű-

zött teljesítményért felelős szervezet, a helyi közigazgatási képviselők és a média-kép alapján aktív, véleményformáló személynek számít, emellett járatos a település és a Szent László-kultuszhoz kapcsolódó örökségelemekhez, attól függetlenül, hogy döntéshozási pozíciót tölt-e be vagy sem. Összesen 25 interjúra került sor Bihar, Hargita, Kovászna és Kolozs megyében. Foglalkozásukat tekintve az interjúalanyok többsége egyházi (44%), illetve helyi vagy megyei önkormányzati képviselő (36%) volt, ezenkívül pedig megjelentek a kulturális szervezetek (8%), oktatási intézmények (8%) és turisztikai egységek (4%) munkatársai is. A besorolásnál az elsődleges tevékenységet, az alkalmazást vagy nyugdíjintézményt tekintetük, jóllehet sok esetben egy-egy egyházi vagy közintézményi alkalmazásban álló személy aktív kulturális vagy oktatási tevékenységet is folytat. Az egyházi képviselők magas arányát a projekt témája is indokolja, hiszen a legtöbb településen a Szent László kultusz a templomok falfreskóin elevenedik meg.

Amint a kutatási jelentés összefoglalja, „a 25 lekérdezés a következőképpen oszlik meg a felsorolt megyéken és kistérségeken belül: Bihar megye (4 interjú), Hargita megye (10 interjú), Kovászna megye (6 interjú) és Kolozs megye (5 interjú). Bihar megyében a következő településeken került sor lekérdezésre: Magyarremete, Mezőtelegd, Nagyvárad és Szalacs. Hargita megyében Bögöz, Csíkmenaság, Csíkszentmihály, Csíkszentsimon, Csíkszépvíz, Gyimesfelsőlok, Homoródkarácsonyfalva, Homoródszentmárton, Kányád és Székelyderzs települések vettek részt a felmérésben. Bibarcfalva, Szacsva, Gelence, Kökös, Maksa és Sepsikilyén voltak azok a Kovászna megyei települések, ahol helyszíni interjú készült. Kolozs megyében a következő települések véleményformáló személyei vállalták a lekérdezést: Magyargyerőmonostor, Ördöngösfüzes, Tordaszentlászló, Tordaszentmihály és Tordatúr. [...] A felmérés összegzése alapján kirajzolódni látszik, hogy az örökségút tervezett útvonalát alkotó települések között melyek azok, amelyek jelenleg valós turisztikai potenciállal rendelkeznek, hol beszélhetünk már kiépített turisztikai infrastruktúráról és tudatos turisztikai kommunikációról, valamint melyek azok a települések, ahol a helyi közösség életében kiemelt szerepet kap a Szent László személyéhez kötődő kultusz.” (Lásd A Szent László örökségút interjú alapú helyzetfelmérése tanulmányt.)

A turisztikai vonzerő és kiépült infrastruktúra, valamint a Szent László-kultuszhoz való kötődés alapján négy nagyobb csoportra tudjuk osztani a településeket. Az első csoportba azok kerülnek, amelyek esetében egyrészt valós turisztikai vonzerőről és kiépült infrastruktúráról, másrészt pedig hangsúlyos Szent László-kötődésről beszélhetünk. Ebbe a csoportba összesen öt település és turisztikai helyszín került: Nagyvárad a várral és a székesegyházzal, Gelence, Csíkszépvíz, Tordaszentlászló és a Tordai-hasadék. A második csoportba azok a települések kerültek, ahol viszonylag erőteljes Szent László-kultusz él a helyi közösség körében, viszont a turisztikai infrastruktúra még nem kellőképpen fejlett. A második csoportot összesen négy település képezi: Mezőtelegd, Csíkszentsimon, Székelyderzs és Bibarcfalva.

A harmadik csoportot azok a települések képezik, ahol létező turisztikai infrastruktúrát és számos turisztikai látnivalót találunk, az interjúbeszélgetések nyomán viszont az derült ki, hogy a Szent László-kultusz a közösség életében egyáltalán nem vagy csak kevésbé játszik meghatározó szerepet. Ezt a csoportot nyolc település alkotja: Sepsibesenyő, Püspökfürdő, Magyarremete, Gyimesfelsőlok, Szacsva, Kökös, Sepsibesenyő és Tordatúr.

A negyedik csoportot pedig azok a települések képezik, ahol nemcsak a turisztikai infrastruktúra nem elég fejlett, hanem a Szent László-kötődés és -kultusz éltetése sem érhető hangsúlyosan tetten a helyi közösség életében. Ebbe a csoportba a következő települések kerültek: Szalacs, Homoródszentmárton, Csíkszentmihály, Csíkmenaság, Homoródszentlászló, Székelydálya, Sepsi-kilyén, Ördöngösfüzes, valamint Magyargyerőmonostor.

A megfelelő turisztikai infrastruktúrával nem rendelkező települések vonzáskörzetében rendszerint találunk olyan településeket, ahol a vendégek elszállásolása és ellátása kivitelezhető, ennek érdekében érdemes lehet akár nagyobb településeken is megszállni a körút során és innen indulva bejárni egy-egy térséget. Bihar megyében Nagyvárad, Kolozs megyében Tordaszentlászló, Hargita megyében egyrészt Székelyudvarhely, másrészt pedig Csíkszereda, esetleg Gyimesfelsőlok, Kovászna megyében pedig Maksa vagy Sepsiszentgyörgy lehetnek a nagyobb csoportok elszállásolására alkalmas települések.

A kutatási eredmények bemutatása során a megszólaltatott interjúalanyok véleménye mellett számításba vettük a projektben részt vevő szakértői csoportok véleményét, valamint az adott települések turisztikai kommunikációjának tartalmát is. A turisztikai kommunikáció vizsgálata az adott település vonatkozásában elérhető nyomtatott, valamint online információk tartalmak értékelését jelentette.

Örökségelemek vizuális dokumentálása

■ A turisztikai potenciál bemutatásához és archiválásához az előző három adatgyűjtési és kutatási folyamat eredményeinek az összegzése jelentette a kiindulópontot, ami kiegészült egy településbejárással az adatok hitelességének ellenőrzésére, illetve egy széles körű vizuális dokumentálással.

A projekt minden településéről rövidfilm, time-lapse, drónfelvétel, illetve a projekt tárgyát képező örökségelemekekről (freskók, épületek, természeti látnivalók) nagy felbontású képsorozat készült. A vizuális dokumentálás kettős célt szolgál, egyrészt az állomány dokumentálása, jelenlegi állapotának a rögzítése, másrészt a turisztikai promoválishoz szükséges vizuális anyagot biztosítja. A gyűjtött vizuális anyagok elérhetők a projekt honlapján is (www.lovagkiraly.org), illetve megjelennek a pannókon és népszerűsítő kiadványokban.

A látnivalók, örökségelemek a művészettörténeti leírásokban szerepeltek, ezt egészítették ki a kevert típusú interjúkban megfogalmazott egyéb látnivalók, a médiaelemzés, illetve a kiadványok és turisztikai promóciós anyagok elemzése. A négy adatgyűjtési folyamat ilyenként szervesen kapcsolódott egymáshoz, erősítve egyik a másikat, az alapozó, feltáró kutatást pedig a terepmunka, az interjúk és a vizuális dokumentálás ellenőrizte.

A gyűjtött anyag, mint a művészettörténeti leírások rövid, több nyelvű kivonata, a vizuális elemek, illetve a turisztikai látványosságok és turisztikai terv megtalálhatók a projekt alapját képező honlapon, szabad hozzáféréssel és visszajelzési, kiegészítési lehetőséggel. Fontos szerep jut az elkövetkezőkben azoknak, akik Szent László örökségével vagy az egyes települések történetével, látnivalóival, hagyományaival foglalkoznak, hogy hozzájárulásukkal bővíteni, pontosítani lehessen ezt az adatbázist.

■ KÖNYVÉSZETI HIVATKOZÁSOK

Benedek István: *Media and Online Analysis of Settlements from Saint Ladislaus Memorial Road*. Journal of Media Research. 10, 2(28). 2017. 129–145.

Kádár Magor: *The process of Settlement Branding. Case studies on City Branding in Transylvania*. Transylvanian Review of Administrative Sciences [Special Issue], 2014. 55–69.

Kádár Magor: *Media Image Analysis of the Western Region of Sălaj County*. Journal of Media Research 9. 3(26). 2016. 78–95.

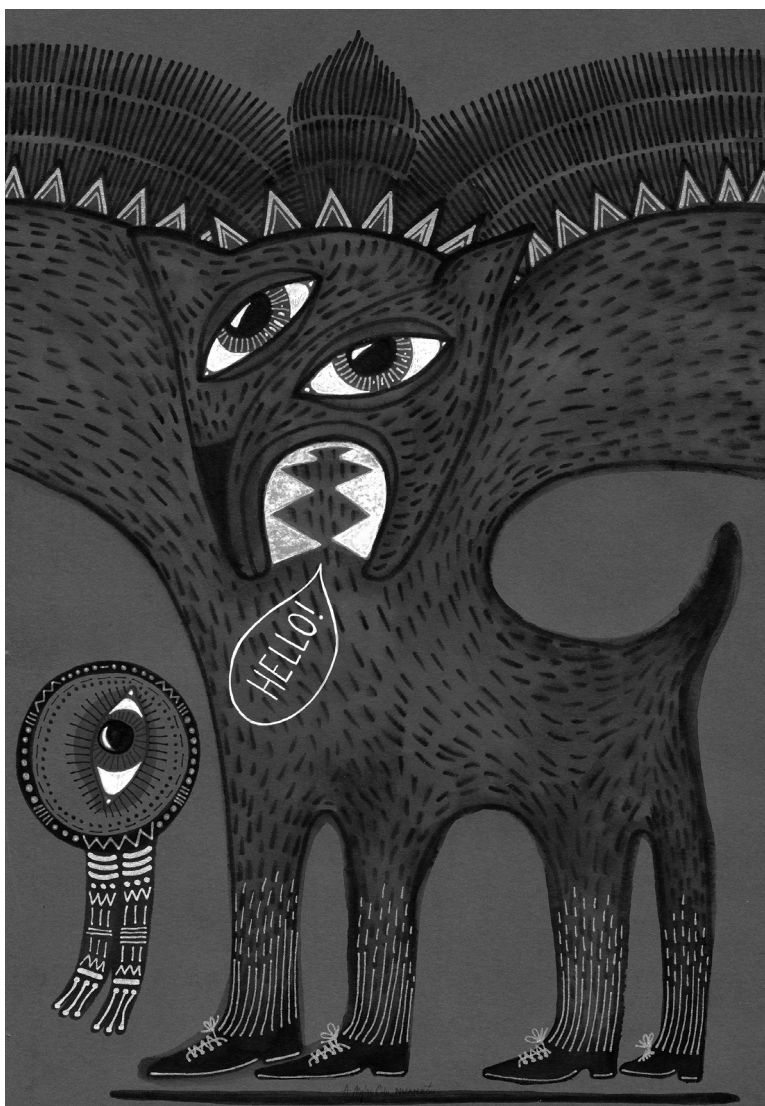
2017. utolsó letöltés 2017. július 28.

Papp-Váry Árpád: *Hogyan lesz a településből márka? A városmárkázás alapjai*. [URL: http://www.papp-vary.hu/varosmarkazas/Hogyan_lesz_telepulesbol_marka.pdf], 2011, utolsó letöltés: 2017. július 28.

Ryan, J. & Silvano, S.: *The World Heritage List: The making and management of a Statista: Worldwide desktop market share of leading search engines* [URL: <https://www.statista.com/statistics/216573/worldwide-market-share-of-search-engines/>]

Tökés Gyöngyvér: *A kutatás módszertana a kommunikációtudományokban*. Scientia Kiadó, Kvár, 2011.

Van Deursen, A. – Van Dijk, J.: *Using the Internet: Skill related problems in users online behavior*. *Interact Comput* 21(5–6). 2009. 393–402.

FURU ÁRPÁD

ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉG, ÉRTÉKVÉDELEM, KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS TOROCKÓN

Torockó tágabb környezetéhez képest jól megőrzött népi építészeti örökségéről többször és több kontextusban írtam. Először a *Művelődés* hasábjain hívtam fel 1993-ban a figyelmet arra, hogy az egészen különleges építészeti együttes egysége megbomlóban: azt, amit a kommunista rendszer lánctalpai megkíméltek, a „fejlődés”, a tulajdonosok korszerűsítési törekvéseinek hullámai sodorhatnak el (Furu 1993). A népszerűsítés, a szerveződő műemlékvédelem és a civil szféra erőfeszítéseinek a határokon átívelő összefogás következményeként 1996-ban kezdetét vette a Torockó Értékvédő program, amely a település építészeti értékeinek, a település egységes arculatának megőrzését tűzte ki célul. Az azóta is egyedülálló kezdeményezés kihívásairól, eredményeiről, nemzetközi sikeréről számos cikk, konferencielőadás, kiállítás és néhány reprezentatívabb kiadvány is született (Furu 1999, Furu 2006, Furu 2009a, Furu 2009b, Furu 2012a, Furu 2012b). A *Korunk* lapjain 2000-ben jelent meg rövid írás (Furu 2000), mely a népi építészeti értékek ismertetésén túl az értékvédő programot is felvázolta, említve a torockói értékvédelem legnagyobb nemzetközi sikerének számító Europa Nostra Díjat is. A torockói értékvédelem nem várt folytonossággal 1996-tól kezdődően máig működik, a népi építészeti örökség védelme tágabb kontextust kapott, településszintű értékvédelmi mozgalmammá nőtte ki magát. Ezzel párhuzamosan, természetesen tu-

**A Torockó Értékvédő
Program immár
két évtizede
a Kárpát-medence egyik
legépebben fennmaradt
népi építészeti
együttesének aktív,
ösztönző jellegű
integrált védelmére
törekszik.**

datos szervezést és előkészítést követően beindult a kulturális örökségre alapozó faluturizmus, amely fokozatosan a település legjelentősebb iparágává vált. Torockó lakóinak élete megváltozott, kapcsolatrendszerük kitágult. A falu vitathatatlanul rákerült a Kárpát-medence kulturális és turisztikai, illetve Európa műemlékvédelmi térképére. Néhány éve Torockó rajta van a világörökségi helyszínek várományosi listáján, a közelmúltban pedig a hungarikumok listájára való felvételtől hallhattunk. Sok minden megváltozott, és sok minden felgyorsulva tovább változik. A nyitás, a lehetőségek, a gazdasági növekedés kellemes fuvallata egyre erősebb szellővé, majd viharos szellé változott, a kívülről érkező hagyományörző civilek a völgy szépségét és a helyiek vendégszeretetét élvezni kívánó turisták mellett házat, telket vásárló idegenek, és tekintélyes üzleti házonra számító vállalkozók vagy szerencsét próbáló ügyeskedők is érkeztek. Minden bizonnyal a mögöttünk álló majd negyed évszázad a kulturális örökség megőrzése jegyében telt el, de ahogy a kilencvenes évek elején a falu életében fordulópontot érzékelhettünk, nem vitás, hogy Torockó újabb fordulóponthoz közeledik. Az új helyzet új kihívásokat hoz, a felmerülő kérdésekre új válaszokat szükséges keresni: vajon fenntartható és stabil-e Torockó kulturális örökségének védelme, vajon meddig fejleszthető a turizmus, jó-e hogy a Torockóra érkező turisták száma időszakonként a helyi lakosság többszöröse, vajon tud-e Torockó megfelelő, hiteles értékeket látni kívánó, az eredeti népi kultúrát érezni akaró látogatókat vonzani, vagy a tömegturizmus felszínes értékítélete mentén a falu átkalibrálja kínálatát a népies másolatok irányába. Vajon egyáltalán megmarad-e, megmaradhat-e Torockó a Szigethegység különleges színfoltját képező magyar közösségként, vagy új közösség van születőben? Kétségtelenül érdemes újra összegezni, újra áttekinteni az eredményeket és a kihívásokat, a lehetőségeket és a veszélyeket.

A népi építészeti örökség

■ A vasbányászat és -feldolgozás által meghatározott torockói gazdasági folyamatok a közösség társadalmi fejlődését is rendkívüli pályára állították (lásd bővebben Furu 1994, Furu 2002, Furu 2005, Furu 2006, Furu 2010, Furu 2011, Furu 2015). Több mint négyszáz éven keresztül, a 14. század végétől egészen a 19. század végéig bányászták és termelték itt Erdély – minőségében és mennyiségében is legjelentősebb – vasát (Jakó 1976. 62–79.). Torockó tagolt jobbágytársadalma előrevetítette a kapitalizmus munkaszervezési formáit (Dr. Kós 1972b. 52–80.). A lakosok jelentős jövedelme különleges társadalmi folyamatoknak volt kovásza, ugyanakkor a helyi oktatás fejlődésének (Vincze 1993. 34–49.), a népi írásbeliség korai kialakulásának és elterjedésének is kedvezett. A jobbágyágtól való szabadulásért folytatott évszázados küzdelem beadványai, majd a 18. században felbukkanó „hamis levél” és az ehhez kötődő „nagy per” ismert és gazdagon dokumentált események, melyek létrejöttében kimutatható külső hatások ellenére is híven tükrözik a közösség átlagosnál magasabb szintű műveltségét, fejlett írásbeliségét és politikai tájékozottságát (Jakó 1976. 62–79.). Tudjuk, hogy Torockó történetének e fordulatokban gazdag, széles körű összeesküvése nem járt eredménnyel, ám hatása sok tekintetben befolyásolta a lakosok öntudatát. A stájer származás és az egykori szabadság mítosza mélyen beleivódott a helyiek lelkébe, formálta és tágitotta történeti tudatukat, erősítette identitásukat.

Torockó szabályos településszerkezete, mely egy elnyújtott téglalap alakú tér köré szalagtelkes, elágazó utcás rendszerbe szerveződik, feltételezéseim szerint egy késő középkori telepítés eredménye. (A településrendszer kutatásához nélkülözhetetlenek lennének a templom és a piactér régészeti feltárásai. Ezek hiányában megállapításainkat csupán az utca és telekrendszer topográfiai vizsgálatára alapozhatjuk, mely feltételezéseket az esetleges jövőbeni régészeti feltárások árnyalhatnak vagy cáfolhatnak.) Torockó tehetősebb lakóinak igényessége az építészetben is nyomot hagyott. A pitvaros két- vagy háromhelyiséges boronházakba faragott, nemritkán évszamos felirattal ellátott ajtó- és ablakkereteket helyeztek (B. Nagy 1970. 93.). Az ablakkereteket, egy korábbi véres megtorlás emlékére, vörösre festették. Sajátos és Erdélyben máshol fel nem lelhető jellemvonás a boronafalak ablakszintjéig való tapasztása és fehérre meszelése is. A 18. században Torockón már kőházak is épültek, abban viszont biztosak lehetünk, hogy ez az építési mód még korántsem volt elterjedt (Zsakó 1944.4–13.; Oszváth 1999).

A házakat a pitvaros házövezet más területeihez hasonlóan kemencével és cserepes kandallóval fűtötték. Formailag sajátos a katlant is tartalmazó ún. füles kemence: a kupola fűlszerű kitüremkedései a mozgatható sütőharangok foganatyúira emlékeztetnek. A szobák kandallóit szász mintákra, a szász polgári ízlésnek megfelelően, javarészt a nagyobb vásároknak kapható, kisebb részben pedig helyileg legyártott csempékből rakták. (Jankó 1893. 93–109., Furu 2010. 403–407.)

A torockói építészet egyéni jegyei formai jellegűek, egy korai jobbágyi státusz reprezentációs megnyilvánulásai. A faragott, feliratos, évszamos ajtó- és ablakkeretek, a díszes kályhacsempék a környék udvarház-építészetének mintáit követték, természetesen a népi mesterek által biztosítható minőségben, a vörösre festett ablakkeret, a kemence fülei a helyi közösség különbözőségét hangsúlyozta. A félig tapasztott és meszelt homlokzat kialakulása mögött racionális döntést feltételezünk, ugyanis a széles eresznek köszönhetően csupán a fal alsó fele van kitéve a csapó eső és a napsugárzás káros hatásának, és pont ezt védi az agyag. Az így keletkező egyedi megjelenés mindezek mellett a torockói közösség másóságát igazolja, ahogy a többi sajátos, csak erre a kistájegységre vonatkozó építészeti és tárgyi néprajzi elem is.

A jobbágyiség régen várt eltörlése, melyet az 1848-as forradalom hozott meg, tovább erősítette a település vasiparra épülő gazdasági fejlődését, hozzájárulva a társadalmi berendezkedés gyökeres átalakulásához. Akárcsak Magyarország más vidékein, a gyors paraszti polgárosulás Torockón is a gazdasági fellendülés erejéből táplálkozott, és hatását a társadalom anyagi kultúrája minden területének megújulásában, gazdagodásában is nagymértékben érezte. Az építészet tekintetében, egy már kialakult sajátos formanyelv háttérével, összetett folyamatra, párhuzamos fejlődési irányzatoknak vagyunk tanúi. A település vezető rétegei saját jobbágyi hagyományaikkal az építészet vonatkozásában is szakítani akartak. Ennek következtében a 19. század derekától kialakuló új háztípus ugyan funkcionális szempontból kapcsolódott az előzményekhez, azonban anyagbeli megfogalmazásában és formai nyelvezetében teljesen újszerű, idegen, a városok és a gazdag szász falvak építészetéhez állt közelebb (Furu 2010. 408–415.).

A klasszicista ízlésű polgárházak csoportjába sorolhatjuk azokat a javarészt kőépületeket, amelyek a 19. század húszas éveitől kezdődően jelennek meg

Torockón, és az 1870-es tűzvész utáni években terjedtek el (Furu 2006. 54–80.). Alaprajzuk az első típus örökségét őrzi, azaz szoba (első ház), konyha (pitvar), kamra (hátsó ház) felépítésű, néhol a konyha helyet cserélt a kamrával. A 60–80 cm vastag kőfalakra deszkafödém támaszkodik, mely esetenként vakolt és mennyezetstukkóval díszített, de nem ritka a boltozott első szoba sem. Tetőidomuk túlnyomórészt vízvetős, csonkakontyos, fehérre meszelt oromfallal, cserép- vagy hódfarkúcserep-héjazattal, az oromfal csúcsán a protestáns hitre utaló csillogos oromdísszel.

E típust az arányaiban és díszítésében egyaránt jellegzetes homlokzatképzés jellemzi. A homlokzatot vízszintes irányban egy kevésbé hangsúlyos övpárkány és gazdagon díszített, esetleg fogazatos ereszpárkány tagolja. Az ablakok által határolt mezőkben általában íves vagy kváderes fejezetű, kanelurás vagy kváderes pilasztert alakítottak ki. Az ablakok alatt szalagfonatos díszítésű, ritkábban geometrikus vagy üres tükrök találhatók. Az ablaknyílások fölötti mező gazdag, jellemző a félkörös virágszirmos timpanon-díszítés, melyet szegélyezhet csipkézett téglalap alakú stukatúra vagy ívelt, esetleg a ház teljes szélességét övező párkány. A meszelt tégl oromfalon általában ablak nagyságú nyílás található.

E házak értékes tartozékai a mívesen elkészített kovácsoltvas záruk, kilincsek, ajtógombok, hevederpántok, reteszek és támkúpok, a nyílszerű ablakrácsok és egyéb vasalatok. A bejárat felett szokták elhelyezni a faragott kő emléktáblát, melyen az építetőket és az építés idejét örökítették meg.

A homlokzatképzés díszítése, mint a klasszicista ízlésű polgárházak legjellemzőbb formai eleme, 1860 után alakult ki, majd az 1870-es és 1887-es tűzvész utáni nagy építkezések során terjedt el (Orbán 1871. 218.).

Tömegarányaiban a polgáris torockói épületek, akárcsak a 19. század második felében, keresztcsűrössé alakuló udvarelrendezése a szász települések jellegét idézi. Ennek oka természetesen nem a torockóiak német eredetében keresendő, hisz sosem tartoztak társadalmilag vagy akár etnikailag a szászság csoportjába, anyagi kultúrájuk fejlődése is külön utakon járt. Bizonyos, hogy a magukat német eredetűnek valló és a szászokéhoz hasonló kiváltságokra vágyó torockóiak – amikor ez a szabadság sok évtized után megadatott – építészettükben is követték az erdélyi német települések példáját. A vaskereskedelem foglalkozó, sokat utazó helyiek jól ismerték többek között a Szászföldet is, mely – mint azt már bizonyítottuk – az erdélyi városok, kisvárosok építészetét követte.

Az eklektikus polgárházak jellemzőikben szorosan kapcsolódnak a fentebb leírt típushoz, szerkezeti és alaprajzi felépítésük nagyrészt azonos, tulajdonképpen a korábbi polgári jellegű házak új divat szerinti változatainak tekinthetők. Sajátosságuk a városi építészet eklektikus ornamentikájának alkalmazásában rejlik. Megjelennek a szélesebb, vakolt ajtó- és ablakkeretek, a vastag, hajlított timpanonok, a kanelurás, esetleg kettős féloszlopok, betétes tükrök, figurális párkányok, erőteljes sarokarmírozások. Az általános eklektikus formakincs mellett feltűnnek teljesen egyedi vagy csak néhányszor ismétlődő díszítőelemek is.

Természetesen Torockón is, akárcsak más vidékeken, a polgárosodás építészetet is megújító felhajtóerejéből a szegényebb rétegek kimaradtak. A míves polgárházakkal egy időben a falu bányászok által lakott részein szerényebb, népi vagy paraszti jellegű házak is épültek, melyek részben követték a gazdagabb házak arányrendszerét, ám anyaghasználatukban a korábbi hagyományokhoz igazodtak, azaz boronából, esetleg zsilipes rendszerben épültek. Ugyanez mondható el a tájegység másik falujáról, Torockószentgyörgyről, ahol a jobbágyi stá-

tus nem teremtette meg a polgárosodás lehetőségét, legfeljebb néhány épületet emeltek kőből, ritkán készültek vakolatdíszek, a legtöbb lakóépület még a harmincas években sövényfalas, esetleg boronafalás, magas szalmafedelű, füles kemencés, pitvaros ház volt.

A 20. században, akárcsak a Kárpát-medence egyéb régióiban, a népi építészet Torockón is az integrálódás útjára lépett. A 20. század elején a vasbányászat és -feldolgozás részben a nyersanyagtartalékok kimerülése, részben a technológiai modernizálás teljes hiánya miatt megszűnt, a gazdasági visszaesés hatására a település lakossága csökkenni kezdett. Fokozatosan megszűntek mind a településen belüli rangbeli különbségek, mind Torockó és Aranyosszék vagy a tágabb környezete közti eltérések; az új lakóházak itt is, máshol is ugyanazokat a semleges, általánosan elterjedt vonásokat követték. Egyfelől a 20. században szinte folyamatos gazdasági visszaesésnek, a lakosság elvándorlásának, másfelől a 19. századi épületanyag jó minőségének, lakhatóságának következtében Torockó az építészeti globalizációt hozó ezredfordulót jelentős és különlegesen értékes építészeti örökség birtokában érte meg.

A torockói értékvédelem

■ A Torockó Értékvédő Program immár két évtizede a Kárpát-medence egyik legépebben fennmaradt népi építészeti együttesének aktív, ösztönző jellegű integrált védelmére törekszik (Furu 1999, Furu 2000, Furu 2006, Furu 2009a, Furu 2009b, Furu 2012a, Furu 2012b, Balassa–Furu 2011). Műemlékvédelmi szakmai körök kezdeményezésére azzal a céllal jött létre, hogy megakadályozza Torockó több száz éves múltra visszatekintő, összefüggő házsorai és egyedi műemlékei által egyaránt egyedülálló, ugyanakkor veszélyeztetett építészeti örökségének saját tulajdonosai általi fokozatos átalakítását, az együttesek megbontását. Dr. Román András neves budapesti műemlékvédő építész és politikus előterjesztése nyomán Budapest V. kerületének önkormányzata 1996-ban úgymond örökre fogadott két erdélyi települést: határozatot hozott Torockó és Énlaka építészeti öröksége megőrzésének anyagi támogatására. Az értékvédő program eszköze egy támogatási rendszer, amelynek technikai lebonyolítását Torockó esetében évi mintegy 22-25 000 euró költségvetéssel a kolozsvári székhelyű Transylvania Trust Alapítványt végzi.

1996-tól kezdődően Torockón mintegy 130-140 ingatlan tulajdonosa veszi át évente egyszer a havi fizetés nagyságrendjének megfelelő *karbantartási támogatást*. A támogatás folyósításának három feltételét a támogatási szerződés tartalmazza: a tulajdonos elvégzi háza körül a megfelelő karbantartási munkálatokat, nem változtatja meg épületei értékes építészeti és utcaképi elemeit, illetve változtatási szándékaival szaktanácsért az alapítványhoz fordul, és az alapítvány ajánlásai szerint cselekszik. A pályázati úton ezenfelül szétosztott *helyreállítási támogatás* nagyobb munkálatok ellenőrzött elvégzését teszi lehetővé.

A Torockó Értékvédő Program a műemlék-tulajdonosokkal és a helyi önkormányzattal való együttműködésen alapszik. A program műemlékvédelmi stratégiája elsősorban a még megmaradt értékek továbbörökítését, ápolását tűzte ki célul. Nem törekszik valamely korábbi állapot mindenáron való visszaállítására, sem a jelenlegi helyzet merev rögzítésére, ezzel ellentétben azt szeretné elérni, hogy a hagyományos értékek megtalálják a helyüket a település jövőbeli, egészséges gazdasági fejlődésen alapuló életében.

A program indulásakor a cél elsősorban a műemléki szempontból nem megfelelő változtatások elkerülése volt. A támogatási rendszerrel azonban az esetek döntő többségében ezt ki lehetett küszöbölni, sőt az adomány anyagi ereje azt eredményezte, hogy a faluban rendszeressé vált a karbantartás, és az épületállomány állapota látványosan javult.

Az elmúlt húsz évben Torockón a támogatott ingatlanok 95 százalékában az adományok értékét 100-150 százalékot meghaladó összeget fordítottak önerőből – gyakran ismételten – karbantartásra, javításra. A pályázati úton elosztott helyreállítási támogatásból eddig mintegy 120 épületen végeztek el restaurálási, szakvéleményezési, tervezési és felmérési munkálatokat.

Összességében a falu mintegy 160 népi építészeti műemlékén sikerült sokféle beavatkozást elvégezni. Leggyakrabban épületenként, szakaszosan dolgoztak, átfogó, teljes helyreállításról a magas költségek miatt csak kivételes esetekben lehetett szó. A legtöbb munkálat homlokzat-helyreállítás, tető-, illetve héjazatjavítás, szerkezeti beavatkozás vagy gyorsbeavatkozás volt. Elsősorban az utcakép javítását szolgálja a régi, díszes fakapuk helyreállítása, valamint az oda nem illő fémkapuk hagyományos kialakítású, új fakapura történő cseréje. Szintén utcaképi hatásuk miatt kezdeményeztük nem hagyományos ingatlanokon elvégzett munkálatok támogatását, a közutak rehabilitálását vagy az elpusztult oromfali csillag alakú csúcsdíszek pótlását.

A munkálatok jelentős része a tulajdonosok kezdeményezésére, saját vagy felfogadott helyi mester munkája révén valósult meg. Ritkábban az alapítvány kérte fel a tulajdonosokat egy-egy elengedhetetlenül szükséges beavatkozás elvégzésére. Az éves általános támogatásból megvalósuló munkálatok esetén pénzügyi elszámolási kötelezettség vagy határidő betartása a tulajdonosokat nem terheli. Szorosabb kereteket szab a pályázati úton elnyerhető helyreállítási támogatás, amelynek mértéke is jelentősebb.

A program stratégiájának része a tulajdonjog alapú védelem. Budapest V. kerületének önkormányzata 1998-ban megvásárolt Torockó főterén egy lebontásra ítélt, klasszicista ízlésű polgárházat, amelynek sikeres helyreállítása és a hasznosítás érdekében új épületrésszel történő kiegészítése 2004-ben befejeződött. Az épületet a továbbiakban a támogató vendégház céljaira hasznosítja. 2000-ben az alapítvány további két veszélyeztetett ingatlant vásárolt meg és állított helyre: az 1749-ben épült lakóház a torockói néprajzi tájegység leghitelesebben megőrzött népi építészeti emlékének tekinthető, az 1668-ra datált, súlyosan lepusztult jobbágyház pedig a Kárpát-medence egyik legrégebbi parasztháza.

A műemlékvédelem szakmai alapját a 160 hagyományos ingatlan építészeti adatait tartalmazó adatbázis és az állandó építészeti kutatómunka képezi. Az adatbázisban szereplő épületek műszaki felmérése nagyrészt az 1996–1998 között szervezett diáktáborok során készült el. Ily módon a program figyelemre méltó oktatási célt is szolgált. Ugyanakkor a helyreállítási folyamat, amely munkát biztosít a helyi kőművesek, ácsok számára, lehetőségeket teremt a műemlék-épületek felújításával kapcsolatos sajátos szakmai fogások oktatására, a hagyományos mesterségek továbbörökítésére.

A támogatások rövid távú anyagi motivációja mellett a faluturizmus adta lehetőségek hosszú távú anyagi előnyeit az alapítvány már a műemlékes folyamatok elindításakor ismertette a falubeliekkel, körvonalazva, hogy a felújított műemlék bevételt teremtő vendégházként is üzemeltethető. A műemlékvédelemnek is köszönhető növekvő idegenforgalmi vonzerő hatására a településen eddig mint-

egy 50 tulajdonos szerezte meg, részben az alapítvány szakmai hozzájárulásával és támogatásával, a faluturizmus működtetéséhez szükséges engedélyeket – az idegenforgalom pedig a település legerősebb ágazatává vált.

A faluturizmus terjedésével egyre gyakoribb a funkcionális átalakításra, illetve új ingatlan építésére való igény. Erre a kihívásra az alapítvány részben a műemléki védetség jogi és hatósági életbeléptetésével, részben pedig a tervezési folyamat támogatásával próbált válaszolni. Az alapítvány felterjesztése eredményeként a Műemlékek Országos Bizottsága 2000 októberében elfogadta Torockó teljes belterületének építészeti és urbanisztikai védett övezetté való nyilvánítását. Ez a státus országos szintű jogi műemléki védetséget jelent Torockó hagyományos épületei számára: a völgy teljes területén csak műemlékes szakhatósági engedéllyel lehet bármilyen építészeti beavatkozást végrehajtani. Így az értékvédő program ösztönző jellegének hiányosságait ellensúlyozhatják a műemlékes szabályozások megszorításai, de sajnos a törvények rugalmas alkalmazása Torockó esetében is aggodalomra ad okot. Sajnos pontosan a rendszer elégtelenségeiből, a felelősségre vonás kevésbé hatékony volta miatt nem lehet teljességgel kiszűrni az engedély nélkül építkezőket, és gyakori, hogy egy egyeztetett engedélyezési tervben foglaltakhoz képest más épül meg. Nem büszkélkedhetünk kiváló illeszkedő épületekkel sem, és általában csak a munka résztvevői tudják, hogy egy új épület egyeztetése mekkora erőfeszítést jelent, és esetleg semleges vagy nem túl sikeres esztétikai megjelenése milyen ijesztő, a teljes együttes hatalmas értékét veszélyeztető eredeti elképzelést helyettesít.

Az értékvédő program mérlegét megvonva megállapíthatjuk, hogy a műemlékvédelem a falu fejlődésének, mindennapjainak hangsúlyos részévé vált. Kétségtelen, hogy a Kárpát-medence egyik legépebben fennmaradt népi építészeti együttese a gazdasági-politikai átmenet viharos esztendőit műemléki integritását nagymértékben megőrizve vészelt át. Az épületek műszaki állapota jelentősen javult, a faluturizmusra alapuló gazdasági fejlődés az építészeti örökség fenntartható fejlődésének feltételeit is megteremtette.

A Torockó Értékvédő Program, az Europa Nostra Bizottság 1999-ben elnyerte a Europa Nostra Díj – romániai műemlék-helyreállítás számára először megítélt – érem fokozatát. A díj megítélésében az elért eredmények mellett szerepet játszott a program összetettsége: a torockói értékvédelem követhető példája az önkormányzatok határokön is átnyúló partnerkapcsolatára, valamint az ingatlanulajdonosok és egy szakmai civilszervezet együttműködésére épülő műemlékvédelmi programnak egy olyan régióban, ahol a gazdasági és társadalmi változások egyértelműen veszélyeztetik az építészeti örökséget.

Legfontosabb talán, hogy sikerült a köztudatba táplálni az értékek becsülését, tiszteletét, a torockóiak előtt világossá vált, hogy nemcsak kulturális kötelesség, de gazdasági lehetőség is a hagyományos építészet megőrzése.

A jövőre vonatkozóan viszont megállapítható, hogy az idegenforgalom gazdasági ereje nemcsak jó irányba befolyásolhatja az építészeti örökség sorsát. Folyik a küzdelem világörökségi státusz elnyeréséért, a települést övező kultúrtáj védelméért, de a településszövetbe ékelődő új építészet minőségéért is. Minden biztonnal ma már kevésbé kell tartanunk műemléképületek lebontásától, mint húsz évvel ezelőtt, annál inkább félhetünk azonban az oda nem illő cicomák, rosszul értelmezett fejlesztések, túlzott tatarozások és a gazdasági fellendüléssel járó aránytalan új épületek romboló hatásától. Éreztetni már hatását a kereskedelem által felfuttatott, oda nem illő hősziigetelő ablakok divatja, amelyek – szomo-

rúan tapasztalhattuk – védett ingatlanokon is megjelentek. Egyre több telekre készül, formájában a hagyományos torockói házakat hűen másoló, ám aránytalanul széles és magas új turisztikai panzió. Ezek egy része létező ingatlanok közvetlen szomszédságában vagy velük egy telekre kerülve bontja a falu hagyományos léptékét.

Míg az egyes telkek esetén a hagyományos építészet védelme viszonylag sikeresen ellenőrzött, a közterek állapota egyértelműen romlik. A burkolatok elhanyagoltságánál sokkal zavaróbb az, ahogy a terek használatának rendszerét semmi sem garantálja. Míg a faluturizmus felfejlődése előtt a hagyomány és a konszenzus biztosította a közterek megfelelő működését, azaz a vajorban szőnyeget mostak, az állatok este és reggel ott ittak, a tehéncsorda és a szekerek kijelölt helyeken vonultak, és néha elhajtott egy-egy autó, ma egy átlagos nyári napon a település közterein a turisták autókat és autóbuszokat kerülgethetnek. Autóbuszok állnak a házak előtt, kiskocsik parkolnak a vajor körül, egy-egy zsúfoltabb napon a házsorok vagy a Székelykő fényképezése is akadályokba ütközik, nem beszélve az egykori falusi élet idilli csendjének teljes hiányáról. Néhány ház előtt kirakott vásári bővli takarja a homlokzatokat. A Korondon, Töröcsváron és egyéb országúti parkolóban is kapható áruk mellett torockói varrottas vagy helyi népművészeti termék alig látható. A tér legkiemeltebb sarkán egy kisbuszhoz kapcsolt rögtönzött sátorból és a mellé helyezett reklám-hűtőszekrényekből kürtöskalácsot és üdítőt árulnak. A létesítmény költöztethető ideiglenességének láthatóan ellentmond a tér kövezetétől teljesen elütő, a vendégek komfortját biztosítani hivatott műköjarda. Különböző méretű és jellegű reklámpannók hirdetnek szolgáltatásokat. Mindez természetesen műemlékvédelmi szakhatósági engedély nélkül kerülhetett a térre. Az önkormányzatot ez a tény láthatólag nem hozza zavarba, ahogy akkor sem folyamodtak tervezőhöz vagy engedélykéréshez, amikor gazdag és szerteágazó testvérvárosi kapcsolatainak emlékét állítva a vajor közvetlen közelében egy kerítéssel körbevett termésköre emléktáblákat helyeztek. Így nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a görögkeleti templom telkén felállítandó feszület vagy a templom környezetében álló fabarakk esetében sem állhatott elő senki az ellenőrzés vagy szakmai érvek érvényesítésének igényével.

Hangsúlyozom, nem a térhez kapcsolt tevékenységekkel, a kereskedelmi felületek, a hirdetések vagy az emlékhelyalakítás igényével van gond, hiszen ezek természetes és reális igények egy település életében. A baj az, hogy a magát az értékvédelem támogatójának tartó önkormányzat két évtizedes szakmai együttműködés után sem érzi, hogy a település csak nyerhet, ha az ehhez hasonló döntések előtt megfelelő szakemberekkel egyeztet. A település ugyanis rendelkezik egy engedélyeztetés alatt álló korszerű és kellően műemlékbarát rendezési tervvel, melynek készítői párbeszédet folytattak és folytatnának a helyiekkel. A műemlékvédelmet menedzselő alapítvány szakmai háttérét szintén különböző szakterületeket képviselő szakemberek jelentik, akik nemzetközi tapasztalattal rendelkeznek, és biztosíthatnák a település megfelelő fejlesztésének elméleti előkészítését, lényegében a felvetett kérdésekre már eddig is konkrét elképzelések sora született.

Veszélyes az infrastrukturális befektetésekkel kapcsolatos, nem megfelelően ellenőrzött közbeszerzési folyamatok hatása is: volt rá példa, hogy az állami monopóliumként működő villamosművek felújítási munkálatai kapcsán a műemléki hatóság céltudatos megkerülésével csúfítottak el számos homlokzatot. Hasonlóan visszas magának a műemléki törvénykezésnek az alkalmazása, a törvé-

nyes utat bejárni kívánók a változó jogszabályok terhe alatt hosszú hónapokig várakozhatnak, mialatt egyesek számára lehetséges az engedély nélküli azonnali cselekvés.

Egyértelmű tehát, hogy a torockói értékvédelem és településfejlesztés keretében bőven van még feladat és kihívás. A folyamat kulcsszereplője megítélésünk szerint az önkormányzat, melynek munkáját szakmai szervezetek, alapítványok csak segíthetik, de nem pótolhatják. Bölcs és hatékony lépésekre lenne szükség a település korszerű és műemlékbarát fejlesztésért. Jó lenne, ha a közpénzen elkészített víz- és szennyvízhálózat több év után végre működhetne. Szükség lenne az általános rendezési tervben megjelölt területen személygépkocsik és buszok számára parkolók kialakítására. Fontos lenne egy turisztikai információs központ létrehozása és mindezen létesítmények személyi erőforrásainak biztosítása.

Még fontosabb lenne a település turisztikai tevékenységeinek megfelelő mértékben tartása, egyrészt a helyes önkormányzati marketing biztosításával, másrészt a nem megfelelő folyamatok visszaszorításával. Ezt kellene hogy kövesse a település közvetlen környezetének rendben tartása, különös figyelemmel a táj védelmére – tudva, hogy a Székelykő természetvédelmi terület. (Torockó természeti környezetének védelme és jelenlegi áldatlan állapota talán külön cikket érdemelne.) El kellene kerülni azt, hogy a falu mezőgazdasági területein rögtönzött menedékházak, lakókocsik és egyéb létesítmények zavarják a mezőgazdasági kultúrtáj összhangját, ami nélkül a település hagyományos jellege is csorbul. Távlati célként fontos lenne a néhány kilométerre eső, a vashányászathoz kapcsolható egykori bányászati övezet kutatása és turisztikai hasznosítása is.

Az önkormányzat mellett a torockói jövőkép fontos eleme lehetne a vendégfogadók érdekképviselete, ezek civilszervezetben való összefogása is. Egy ilyen szervezet küldetése a szolgáltatások színvonalának emelése mellett a településfejlesztés támogatása lehetne. Jelenleg Torockón az országos piaccal összevetve egy viszonylag alacsony árfekvésű turisztikai kínálatról számolhatunk. Sokan érkeznek, de keveset költenek. Sok vendég továbbra is csak átutazó, akit nem sikerül megszólítani. Mindenki számára előnyösebb lenne igényesebb és többet költő vendégekre alapozó, magasabb színvonalú kínálatról működő turizmus felépítése. Ezzel szemben a folyamatok sajnos ellentétesek. Példa erre a helyi turizmus mellékhajátásaként az elsősorban fiatalok számára meghirdetett többnapos fesztivál, melynek során a fesztivál szervezőivel együtt a műemléki teret elfoglaló és ennek vizuális értékeit teljesen figyelmen kívül hagyó szolgáltatók nagy része is kívülről érkezik. Ezért a rendezvény végén a vendégekkel együtt feltehetően a haszon jelentős része is elhagyja a falut. Bizonyára nem ez lesz az egyetlen olyan vállalkozás, amely a torockói lakosok által hosszú évek munkája révén felépített hírnévre (brendre) próbál építeni. A mindkét fél számára előnyös megoldás megtalálása és érvényesítése csak erős, működőképes helyi közösség mellett képzelhető el.

Természetes, hogy Torockón csaknem minden aktív közéleti szereplő érdekelt az örökségvédelem és az erre alapozó turizmus sikerében. Ám az eszközök és módszerek tekintetében, a hitelesség elvének elfogadásában sok az értetlenség és félremagyarázás, amely a folyamat sikerét veszélyezteti. Reméljük, hogy a nemzeti értéktárba való felvétel tovább erősíti azt a figyelmet, ami a nemzeti örökség sikeres hosszú távú védelméhez elengedhetetlenül szükséges, és újabb húsz év elteltével az elemzők megmaradt és megbecsült értékekről, fejlődő erős közösségről számolhatnak be.

■ IRODALOM

- B. Nagy Margit: *Szépülõ otthonok*. In: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1970. 85–150.
- Balassa M. Iván – Furu Árpád: *Torockó*. In: Balassa M. Iván – Dobosyné Antal Anna (szerk.): *A területi védelem színe és fonákja*. XVII Népi Építészeti Tanácskozás Békés, 2010. szeptember 30.–október 2. Kiadja: ICO-MOS Magyar Nemzeti Bizottság Népi Építészeti Szakbizottsága. Bp., 2011. 43-48.
- Furu Árpád: *Torockó, a fehérre meszelt házak városa*. Művelődés, 1993. 1. 9; Uő: *Torockó népi építészete*. Castrum, Sepsiszentgyörgy, 1994; Uő: *Torockó népi építészeti öröksége*. A Torockó értékvédõ program. Tusnád, 1999. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései konferenciasorozat kiadványa, Utilitas Kiadó, Kvár, 1999. 220–226; Uő: *Torockó népi építészeti öröksége*. *Torockó értékvédõ program*. Korunk 2000. 5. 83–90; Uő: *Népi építészeti öröksége*. Urbanismul II 2009. 2. 42-45. (Furu 2009a); Uő: *Torockó építészeti öröksége*. Transylvania Nostra, III. évf. 10. 21–29. (2009b); Uő: *Népi építészeti öröksége*. In: Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenõ – Halay F. Hajnal – Furu Árpád: *Torockói Népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2010. 2. 352–421; Uő: „A szent vallás és az virtus virágozzék, áldás és békesség e fal közt lakozzék” – *Évszámos házfeliratok Torockón*. In: *ACTA SICULICA 2011*. Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 2011. 699–708; Uő: *The Transylvania Trust. Heritage Preservation, Rural Tourism and Sustainable Development*. In: Jacek Purchla edit.: *The 1st Heritage Forum of Central Europe*. International Cultural Center, Krakow, 2012. 145–170. (2012a); Uő: *Örökségvédelem Torockón*. Transylvania Trust, Kvár 2012. (Furu 2012b.); Uő: *Táji tagolódás Erdély népi építészetiében*. doktori dolgozat, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kézirat. Kvár, 2015.
- Jakó Zsigmond: *A torockói legenda születése és kritikája*. In: *Írás, könyv, értelmiség*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 62–79.
- Kós Károly dr.: *Építkezés*. In: *Kászoni székely népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 15–92. (Kós 1972a); Uő: *Torockói vasművesség*. In: *Népelet és néphagyomány*, Kriterion Könyvkiadó, Buk., 52–80. (1972b); Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. V., Bp., 1871.
- Ozsváth Gábor Dániel: *Malomépítészet Torockón a 18–19. században*. In: *Népi építészeti Erdélyben*. Szerk. Balassa M. Iván – Cseri Miklós. Szentendre, 1999. 285–314.
- Vincze Zoltán: *A torockói iskola pártfogói és tanulói. (1782–1892)*. Erdélyi Múzeum LV. kötet, 3–4 füzet. 1993. 34–49.
- Zsakó Gyula: *Egy XVIII. századi torockói napja*. Erdélyi tudományos füzetek 177. EME, Kvár, 1944.

MUHI SÁNDOR

MÉRHETETLEN A GAZDAGSÁGUNK ÉS A VELE JÁRÓ FELELŐSSÉG

Erdély kincsesbánya, kincsestár, gyönyörű templomok, várak, köz- és magánépületek, természeti értékek, népművészeti alkotások találhatóak itt, kiemelkedő személyiségek, jelentős életművek, egyesületek jöttek létre az évszázadok során. Többnemzetiségű, változatos kultúrájú hely, ahol számtalan megőrzésre méltó megvalósítás akad Szatmárnémetitől Csíkszeredáig, Aradtól Nagyszebenig, Segesvárig, Nagybányától Gyulafehérvárig. Itt van a kincses Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Temesvár, Gyergyószentmiklós, Zilah, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Szászmegegyes, Brassó, Szováta, Kovászna, Balázsfalva és még hosszan sorolhatnám. A sokszínűség mellett a területe is számottevő, nagyobb, mint a mai Magyarország.

Több tucat Árpád-kori templomról, várakról, a Szent László-legendát feldolgozó falfestményekről, a nagybányai szabadiskoláról, Kós Károly, Bethlen Gábor, Bocskai István, a Rákócziak életművéről, erődtemplomokról, írókról, zenészekről, képzőművészekről, népviseletről, néphagyományokról, kazettás mennyezetekről, a vajdahunyadi várról, az aradi Szabadság-szoborról, a kolozsvári Mátyás-szülőházról, szoborcsoportról, a Bánffy-palotáról, Házsongárdról, a Szent Anna-tóról, a Tordai-hasadékról, a parajdi, tordai sóbányákról, ezer csodáról szól ez a rendkívül összetett, többsíkú és többretegű, színes, változatos történet.

A tulajdon amellett, hogy jogos büszkeséggel tölt el, magában foglalja a megőrzés, gazdagítás,

...minden régiónak,
értéktárbizottságnak
külön kell
megkeresnie a számára
alkalmazható hatékony
módszereket, járható
ösvényeket, utakat,
kiaknázható
lehetőségeket.

továbbadás gondját, felelősségét is. Az eltelt századokban voltak értékteremtők, értékőrzők a térségben, ennek a jelentősége, súlya a dolgok természetéből adódóan Trianon után felértékelődött.

Napjainkban a Magyar Értéktár és ehhez kapcsolódóan a külhoni régiók értéktárainak, köztük az Erdélyi Magyar Értéktár Bizottságnak a megalakulása lényegében egy kollektív érdekhez, igényhez próbál megfelelő keretet, korszerű, harmadik évezredi lehetőségeket nyújtani a megismeréshez, felleltározáshoz, ragsoroláshoz, népszerűsítéshez.

Megtiszteltetés, ritkán adódó lehetőség volt számomra, hogy az RMPSZ Tudományos Tanácsának küldöttként tagja lehetek a 2015-ben alakult Erdélyi Magyar Értéktár Bizottságnak.

Feladataink

■ Már az első, alakuló gyűlésén, megbeszélésén 2015 őszén nyilvánvalóvá vált, hogy szerteágazó, sokrétű feladathalmaz vár a tagokra, vezetőségre, hiszen egy olyan tevékenységet kell irányítani, koordinálni, amelynek alapja az elkötelezett, önzetlen önkéntesség. Anyagi források nincsenek, támogatókra, esetleg pályázati lehetőségekre lehet csak számítani. A kedvezőtlen körülmények a kisebbségi lét keretei között erőteljesebben jelentkeznek, hiszen az anyaországi kiskapuk, intézményes keretek használatára itt az esetek többségében nincs lehetőség.

A szervezési, működési kérdések megbeszélésén túl sor került a már beküldött javaslatok megvitatására, értékelésére, rangsorolására. A megbeszélések, érvek és ellenérvek sorjázása közben világossá vált az is, hogy égető szükség van egyfajta rálátásra, viszonyítási alapra annak eldöntéséhez, hogy a beküldött javaslat helyi, esetleg erdélyi vagy magyar nemzeti jelentőségű. Ahhoz ugyanis, hogy egy épületet, életművet, ételkülönlegességet, népszokást rangsorolni tudjunk, legalább nagy vonalakban ismerni kellene ugyanabból a kategóriából a többi példát, választási lehetőséget is.

Összeállítás készül értékeinkről

■ A fenti felismerés győzött meg arról, hogy hozzákezdjek egy olyan munka elkészítéséhez, amely ábécésorrendben megynként, településekként felsorolja a számba vehető értékeket. Munkámhoz eleve a teljesség igénye nélkül láttam hozzá, hiszen nem lehet, nincs olyan tájékozott, széles látókörű ember, aki egyaránt járatos az épített örökség, sport, természeti környezet, élelmiszergazdaság, turizmus és vendéglátás területén.

Valamilyen kapaszkodóra mindenképpen szükség volt. Munka közben, néhány hét alatt viszont az is nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az áttekinthetőség érdekében az első hevenyészett összeállításból nagyon sok dolgot újra kell gondolni, ki kell hagyni. Az első változat ugyanis vaskos kötetnyire sikeredett, 311 oldalt és több ezer címszót tartalmazott. A második már csak százoldalas, a harmadik harmincoldalas lett, és hozzávetőlegesen 330 címszót találhatunk benne. Ezeket elektronikus formában rögzítettem, és párat szétosztottam belőlük a bizottsági tagok, valamint néhány potenciális javaslattevő között.

Úgy gondolom, hogy egy ilyen lista akkor lesz igazán hatékony, ha folyamatosan használják a bizottság tagjai, és közülük minél többen járulnak hozzá az

alakításához, kiegészítéséhez, bővítéséhez, jobbításához. Egy folyamatosan fejleszhető, bővíthető, formálható, képlékeny anyagként képzeltem el.

Munkatársakat kerestem

■ Mivel a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségét képviselem az Erdélyi Magyar Értéktár Bizottságban, úgy gondoltam, hogy igénybe veszem a tagok segítségét az adatgyűjtésben, új javaslatok szerkesztésében, beküldésében. Először levélben kerestem meg a szövetség elnökét, alelnökeit, a Tudományos Tanács elnökét, a megyei elnököket, és röviden ismertettem a legfontosabb tudnivalókat, célokat, informálódási lehetőségeket.

A kísérletem nem sok eredménnyel járt, ezért úgy döntöttem, hogy a legközelebbi küldöttgyűlésen – erre 2016 őszén került sor – személyesen ismételem el a felkérésemet, ide különböző segéd- és forrásanyagokat is vittem magammal. Mivel ezúttal sem tapasztaltam túl nagy lelkesedést, együttműködési szándékot a kollégák részéről, úgy döntöttem, hogy a továbbiakban felhagyok az ilyen jellegű megkeresésekkel.

Már az elején sejtettem, amit mára már biztosan tudok, hogy a bekapcsolódás, segítség nem az érdektelenségen vagy a jóindulaton múlott, hanem legtöbbször a javaslatok összeállításának a nehézségeitől riadtak vissza, hiszen ehhez a különböző számítógépes programok ismeretén túl a szakvéleményt, valamint a képanyaggal kapcsolatos jóváhagyásokat is be kell szerezni, és ezeket aláírással hitelesítve csatolni kell a javaslatokhoz.

Elég volt elmondani, hogy a típusnyomtatványok kitöltése után az első lapot, illetve az ajánlásokat szignálni, kinyomtatni, lapolvasózni kell, és az így képpé alakított részeket újra be kell illeszteni a szövegbe és PDF-dokumentumként beküldeni az illusztrációs anyaggal együtt a Kriza János Néprajzi Társaság címére ahhoz, hogy a legtöbb kollégát eltöltse a bizonytalanság és az üggyel kapcsolatos kilátástalanság, reménytelenség érzése.

Saját javaslataim

■ Tanárként még a szépemlékű kötelező mezőgazdasági munkák, a sárgarépa- és kukorica-begyűjtések idején tapasztaltam, hogy a fásasztónak, nehéznek tűnő feladatok elvégzésekor a jó példa a leghatékonyabb mozgósítási eszköz, ezért úgy döntöttem, hogy magam is részt vállalok a javaslatok szerkesztéséből, begyűjtéséből.

Mivel szakmámhoz az épített és kulturális örökség áll a legközelebb, annak is a Szatmár és Máramaros megyei témái, elkészítettem Rónaszék, Máramarossziget, Felsővisó római katolikus templomainak adatlapjait. Javasoltam az értéktárba a szatmárnémeti Református Gimnázium tanári szobájának falfestményeit, a németi templomot, a Kossuth-kertet, a szatmári szecessziót, a székesegyházat, püspöki palotát, a Pannónia (Dacia) Szálló épületét, Petőfi Sándor Szatmár megyei emlékezetét, a Halmi és Egri helységekben található református templomokat, az ákosi műemléktemplomot, a nagybányai művésztelepet és még sorolhatnám.

Ezek összeállításán dolgozva rövid idő alatt nyilvánvalóvá vált számomra az is, hogy mi okoz elsősorban gondot a többieknek. Az én esetemben a szakvélemények begyűjtése volt időigényes, bár ehhez elég sok segítséget kaptam többek kö-

zött Bara Csaba építésztől, dr. Kiss Imola művészettörténésztől, Németh Júlia műkritikustól, Ágopcsa Marianna művészettörténésztől, és mások is mellém álltak.

Hamar rájöttem arra is, ha szeretném megkerülni a képanyag felhasználásával járó jóváhagyások beszerzését, legjobb, ha saját fotóanyaggal dolgozom, ezért a későbbiekben a feldolgozandó témákat már ennek függvényében válogattam.

Szatmár Megyei Értéktár Bizottság

■ 2016-ban feladatul kaptam a bizottság elnökétől, Hegedüs Csillától a Szatmár Megyei Értéktár Bizottság megalakítását. Ez 2016. május 3-án jött létre egy szatmárnémeti teázóban, a következő tagokkal: Gönczy Gábor mérnök, a Szatmári Véndiákszövetség elnöke, Szodoray-Parádi Hajnal tanár, szobrászművész, dr. Kiss Sándor matematikus, tanár, dr. Kiss Imola művészettörténész, a Szatmár Megyei Művelődési Felügyelőség tanácsosa, Bara Csaba statikus építőmérnök, műemlékvédő szakmérnök, Muhi Sándor tanár, grafikus, művészeti közíró.

Már az elején leszögeztük, hogy a továbbiakban is nyitottak vagyunk, maradunk minden nemzetiségi értékeinket védeni kívánó és azért tenni kész szakember számára. Valamennyi tag lemezen kapta meg a további tevékenységhez szükséges címet, úrlapot, kész iskolapéldákat, valamint összeállítást Erdély, Szatmár megye fontosabb, eddig mások által még fel nem dolgozott értékeiről.

Tisztáztuk azt is, hogy a bizottsági tagság nem kitüntetés, hanem a becsülettel, odaadással végzett munka függvénye. Magyarul az maradhat tagja a bizottságnak, aki konkrét tettekkel, felmutatható eredményekkel folyamatosan segíti a közös célt. Mivel két hónap elteltével a bizottság tagjainak a részéről egyetlen javaslat sem készült el, úgy döntöttem, hogy a legközelebbi összejevetelt a lakásomon tartom, ahol a számítógépemen konkrét, már elfogadott példák segítségével, részletes bemutatásával könnyítem meg a kollégák munkáját. Ugyanakkor felajánlottam szakmai értékelések készítését, valamint a több tízezer felvettelt tartalmazó szatmári, Szatmár és Máramaros megyei saját készítésű képanyagomat.

Az előkészítések, erőfeszítések ellenére mindez azonban kevésnek bizonyult. Olyan bizottsági tag is akadt, akinek az volt a kívánsága, hogy a saját számítógépén dolgozva a háta mögül irányítsam, de hiába tettem eleget a kérésének, a továbbiakban sem készített egyetlen javaslatot sem. Volt, aki azért aggódott, hogy az összes érdekesebb témát elírom előlük, ezért ideiglenesen lemondtam a további javaslatok elkészítéséről, hogy ezzel se akadályozzak senkit a munkában, de sajnos ezután sem volt kit akadályozni.

MÁÉRT

■ Bár a legutóbbi, 2017-es találkozónkig érvényes volt az a feltétel, miszerint a bizottság tevékenységéről csak az elnök nyilatkozhat, mégis hamar híre ment a megalakulásának. Valamiért az emberek szeretnek ilyen-olyan tagként szerepelni itt-ott. Sokan igen hatásos dolognak tartják, mert a többség felé az elkötelezett, tevékeny közösségi ember látszatát kelti. Többen érdeklődtek, de konkrét tettekkel, jól felépített, megindokolt javaslatokkal a továbbiakban sem kívánt, tudott senki bekapcsolódni.

Ilyen körülmények között örömmel fogadtam a megkeresést, miszerint a MÁÉRT két tagszervezete, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és az Erdélyi

Magyar Néppárt szatmári szinten is szeretne külön Magyar Értéktár Bizottságot alakítani. Arra kértek, hogy találkozzam a vezetőikkel a székházukban, és számoljak be az eddigi tevékenységünkről, a feladatokról, nyújtsak segítséget a beinduláshoz.

Boldogan tettem eleget a felszólításnak. Már volt némi rutinom hasonló feladatok teljesítésében, becsomagoltam hát néhány tájékoztató CD-t, kinyomtatott javaslatokat, összeállításokat a lehetséges értékekről, amelyeket ismertettem a helyszínen, és az egész anyagot elektronikus formában szétesztottam a jelenlévőknek. Azzal váltunk el, hogy a leendő bizottság létjogosultságát a beküldött javaslatok száma, minősége fogja igazolni. Egyetlen javaslat sem érkezett a részünkről, tehát úgy tűnik, ez a bizottság is csak papíron létezik.

Külhoni magyar értégyűjtés Szakmai nap (Szabadka, Palicsfürdő)

■ 2017. március vége felé jött a felkérés az Erdélyi Magyar Értéktár Bizottság elnökétől, hogy helyettesítsem Szerbiában, Szabadkán és Palicsfürdőn április 7–8-án rendezendő megbeszélésen, tapasztalatcserén. A cél a Kárpát-medencei és vajdasági eredmények áttekintése volt. Az esemény egy gondosan előkészített tárlat megnyitójával, valamint gálaműsorral kezdődött a gyönyörű szabadkai szecessziós városháza dísztermében, másnap a délelőtti órákban szakmai megbeszélésen vettünk részt Palicsfürdőn, délután a külhoni értéktárak bemutató előadásai zajlottak ugyanitt.

Arról számoltam be ezeken, hogy Erdélyben van Kolozsvár központtal egy elkötelezett, működőképes, részeredményekkel is büszkélkedő értéktárbizottság, amely képes a folyamatos megújulásra, és nyitott a kapcsolatteremtésekre, együttműködésre. Vannak gondjaink, ezeket próbáljuk önerőből megoldani, szívesen veszünk bármilyen kívülről jövő segítséget is. Fontosnak tartjuk a fiatalok bevonását a közös munkába, azt, hogy már iskolás korban tudatosuljon a felelősségteljes magatartás értékeinkkel kapcsolatban, ezért vetélkedőket, ilyen témájú látogatásokat, utakat szervezünk. Terveink között szerepel több, a témakörhöz szorosan kapcsolódó kiadvány megjelentetése, valamint egy saját honlap működtetése. Alapállás, hogy a minket körülvevő értékeknek – átmenetileg és jelképes értelemben ugyan – mi vagyunk a tulajdonosai, és ez nemcsak büszkeséggel tölt el minket, hanem felelősségérzetet indukál, tevékeny, hatékony magatartásmódot ezek megőrzésével, gazdagításával, továbbadásával kapcsolatban. Az elmondottakat a helyszínen néhány konkrét példával is illusztráltam.

Mivel a bemutatkozásokon, szakmai tanácskozásokon az elhangzottakról tudomásom szerint nem készült hivatalos jegyzőkönyv, közös nyilatkozat, magam próbáltam összegyűjteni az általam észlelt, lényegesebbnek tartott és direkt vagy indirekt módon a mi munkánkat is érintő javaslatokat, megjegyzéseket, hozzászólásokat:

1) A tanácskozásra általában csapatok érkeztek, nemcsak a régiókat, hanem a magyarországi megyéket is többen képviselték.

2) Az értéktárbizottságok nagy része rendelkezett kiadványokkal, promóciós anyagokkal, naptárakkal, saját reklámszatyorral, ezeket névjegykártyákkal adták ajándékba a házigazdáknak, résztvevőknek.

3) Rendelkeznek saját honlapokkal. Itt folyamatosan jelennek meg a tevékenységükkel, illetve az ezekhez szorosan kapcsolódó eseményekkel fotók, hír-

adások, ismertetőik. Általában vannak támogatóik, szerény, de állandó pénzügyi lehetőségeik.

4) A régiók fontosnak tartják a jó szakmai kapcsolatot az otthoni többségi nemzet képviselőivel, intézményeivel, tisztségviselőivel (statisztikai hivatal, levéltár, turisztikai hivatal, polgármesteri hivatal, megyei tanács, kulturális bizottságok), használják a tőlük kapott adatokat, információkat, kiadványokat

5) Fontosnak tartják a határokon átívelő projekteket, pályázatokat, a folyamatos kapcsolatot, személyes találkozókat a szomszédos értéktárbizottságok képviselőivel.

6) Az egyik Pest megyei kolléga jegyezte meg, hogy mindenki tud a Székelyföldről, de a többi erdélyi megyéről, régióról alig vannak információik. A rendezvényeiket meghívók hiányában csak egészen ritkán látogatják.

7) Nyilvánvalóvá vált az is, hogy egy ilyen átfogó, sokrétű kezdeményezéshez a lelkesedés, önkéntes munka, áldozatkészség kevés. Elszámoltatható, főállású alkalmazottakra van szükség, akiknek hivatali kötelességük megoldásokat keresni a felmerülő problémákra.

8) Ukrajnában, a Vajdaságban, Felvidéken több tucat helyi, illetve megyei szintű értéktárbizottság működik, ezek egyre több javaslatot küldenek be a központi értéktárakba.

9) Az idősök tapasztalata, tudása, áldozatos munkával begyűjtött adatai különösen a szórványban, illetve az eldugottabb helyeken, kis településeken helyettesíthetetlen, pótolhatatlan, megkerülhetetlen. Sajnos a legtöbbször a kora miatt nincsenek megfelelő számítógépes ismeretei, közvetítőkre volna szükség, akik begyűjtik és megfelelő formába öntik a tőlük kapott adatokat, képeket, információkat. Ez nemcsak a mi gondunk, többen hangoztatták, ha megoldásokat találnánk, rövid idő alatt megsokszorozhatnánk a beküldött javaslatok számát.

10) A fiatalok bevonása minden rendelkezésre álló eszközzel központi, alapvetően fontos feladat a régiókban.

11) A budapestiek szorosabb kapcsolatokat szeretnének a régiókkal, több fotót, tudósítást, híradást várnak az ott zajló tevékenységekről, hogy népszerűsíthessék, minél szélesebb körben szórhassák ezeket.

12) Alapvetően fontos, hogy a tevékenység minél nagyobb publicitást, nyilvánosságot kapjon, jó volna, ha minél többen beszélnének, nyilatkoznának róla.

13) Adattárra, címtárra lenne szükség, amely tartalmazná a tevékenységhez kapcsolódó helyi és külföldi személyek, intézmények elérhetőségeit, illetve a velük kapcsolatos fontosabb információkat.

14) Az értékek gyűjtése közügy. A politika, politikusok, helyi vezetők, intézmények bevonása megkerülhetetlen. Kihasználható lehetőségekre, pénzre, menedzserszellemű emberekre van szükség!

15) Magyarországon a helytörténetet mint tantárgyat szeretnék bevonni, beépíteni a Nemzeti Alaptantervbe, amit a jelenlévők lelkesen üdvözöltek, ugyanis pontosan tudták, hogy enélkül a nagy, közös értékek megismerése is elvont és nehézkes. Mindenki egyetértett abban is, hogy ez komoly előrelépés lenne a fiatalok bevonására, aktivizálására. Azt már kevesebben látták, hogy ennek megvalósítása milyen előfeltételeket igényel, mennyire lassú és nehézkes folyamat előzné meg. A terv megvalósulásáig irodalmi, történelmi, művészettörténeti ismeretek, zene, kézművesség tanítása közben ez a tudás folyamatosan bővíthető, amihez minél több felkészült, elkötelezett pedagógusra lenne szükség, de ez már egy másik történet.

■ A 2017. július 13-án tartandó kolozsvári megbeszélés előtt azzal kerestem meg az Erdélyi Magyar Értéktár Bizottság elnöke, hogy beszélt a szatmárnémeti polgármesterrel, aki hajlandó támogatni az ügyet, de ehhez az én segítségem kell. Bár nem Szatmár megyét, hanem a Romániai Magyar Pedagógus Szövetséget képviselem a bizottságban, még aznap felhívtam a polgármestert, és megbeszél-tünk egy találkozót.

A találkozón megegyeztünk abban, hogy Szatmár megye magyar nemzetisé-gű lakosainak számára ez a tevékenység nagy jelentőséggel bír, fontos a széles körű népszerűsítése, a civilszervezetek bevonása a közös feladatok megoldásá-ban. Mindebben jelentős mértékben segíthet bennünket a polgármesteri hivatal.

A népszerűsítés hatékony formája olyan alkalmi kiadványok, albumok, nap-tárak kiadása, amelyek amellet, hogy rögzítik a megyei értéktárbizottságok eredményeit, promóciós anyagként is hasznosíthatók a különböző országos, il-letve nemzetközi megbeszélések, meghívásos látogatások alkalmával.

Egyetértettünk abban is, hogy a jó szándékú, közös értekeinkért aggódó, azo-kért tenni kívánó, de megfelelő számítógépes ismeretekkel nem rendelkező ön-kénteseket folyamatosan támogatni kell abban, hogy az általuk gyűjtött adatok, fotók, dokumentumok a kívánt formában, megfelelő szintű ajánlásokkal jussa-nak el az Erdélyi Magyar Értéktár Bizottsághoz, ahol döntések születnek ezek besorolásáról. Ebben is kértem a polgármester úr segítségét.

Felajánlottam az összes rendelkezésemre álló információ megosztását az ügy beindítása, működtetése érdekében.

Összegzésül

■ 1) A tevékenység széles körű beindulásáról, valódi mozgalommá való szerve-ződéséről az eltelt közel kétévi tevékenység folyamán még nem beszélhetünk.

2) Az elvégzendő feladatok mennyiségéhez, súlyához képest még elég kevés értéket sikerült összegyűjteni, megfelelő formába önteni a velük kapcsolatos ja-vaslatokat.

3) Sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a megyei bizottságok beindítá-sára, tevékenységére, tapasztalatcseréire.

4) Szerény anyagi háttér és főállású alkalmazottak nélkül nincs és nem lehet igazi előrelépés a továbbiakban.

5) Alapvetően fontos korunkban a publicitás, a gondok, részeredmények mi-nél szélesebb körben való ismertetése, erre minden lehetőséget fel kellene hasz-nálni az írott és elektronikus fórumokon, tévében, rádióban, világhálós oldala-con. Ez minden bizottsági tag feladata és felelőssége kellene legyen.

6) A tevékenységben részt vevőket valamilyen formában jutalmazni kell, ha ez anyagilag nem lehetséges, legalább egy olyan oklevél létesítésére lenne szük-ség, amelyet az aktív tagok egy bizonyos idő, tevékenység alapján elnyerhetné-nek. Erre legutóbbi összejövetelünkön konkrét javaslatot tettem.

Sokat tanulhatunk a magyarországi vagy a régiós tapasztalatokból, de a meg-oldások megítélésem szerint annyira sokrétűek, árnyaltak, hogy ezekre közös, mindenki számára érvényes recepteket alig lehet találni, ezért minden régiónak, értéktárbizottságnak külön kell megkeresnie a számára alkalmazható hatékony módszereket, járható ösvényeket, utakat, kiaknázható lehetőségeket.

■ BIBLIOGRÁFIA

<http://www.kjnt.ro/ertektar/>
<http://www.hungarikum.hu/>
<http://www.ertektar.rs/>
<http://www.muhsandor.eoldal.hu/>

PÉNTEK JÁNOS

A HARMADIK (ÚJRA)KEZDÉS A NÉPRAJZOKTATÁSBAN

■ 1. Az idő, elsősorban a múlt idő mítoszában élünk. Már legújabb tudománytörténeti konferenciáinknak, kiadványainknak és kutatásainknak is történetük, sőt jubileumuk, évfordulójuk van. Húsz éve, 1994 májusában a már-már mítikusnak tekinthető helyszínen, Jegenyében magyarországi kollégáinkkal együtt emlékeztünk a közös gyökerekre: a Magyar Néprajzi Társaság száz évvel korábbi indulására, Hermann Antalra, Jankó Jánosra, a modern magyar néprajztudomány megszületésére. 1998-ban az egyetemi képzés centenáriuma, 2008-ban a 110 éves évfordulója irányította újra Herrmann Antalra a figyelmet. 2000-ben Csík-szeredában az egyetemi oktatás és a Krizza János Néprajzi Társaság tíz éve volt újabb alkalom a visszatekintésre. Az emlékülések, konferenciák inspirálói és ösztönzői voltak a kutatásnak, a megjelent kiadványok, bibliográfiák pedig további kutatások forrásai. És részei, eszközei a kanonizálásnak.

Érthető, hogy – talán éppen a több évtizedes kényszerű szünetek, szakadékok miatt – mindenki érzi az egyetemi képzés, a tudományos képzés fontosságát. Aminek folyamatosan jelen kellett volna lennie, és biztosítania kellett volna a szakma folytonosságát, az nálunk csak lökés-szerűen, rövidebb időszakokban tölthette be szerepét. Nem volt véletlen, hogy a 2008-ban el-

**Három korszakról
beszélünk és két
történelmi,
nemzedékbeli
szakadékról, kényszerű
szünetről. Ezek nagyon
különbözőek voltak,
de mindhárom esetben
kiváló az eredmény...**

2014. okt. 24-én elhangzott előadás *A kolozsvári magyar néprajzoktatás és -kutatás: tudománytörténet és kulturális örökség* című konferencián.

indított konferenciasorozat felhívása éppen a kolozsvári néprajzi oktatás három korszakának feltárását ajánlotta kutatótársaink figyelmébe. A mostani konferenciafelhívás a közelmúltban elhunytakról állapítja meg, mennyire esetleges az „utóéletük”, a megismerésük és elismertségük: „annyira esetleges, mint amennyire a száz évvel korábban élt gyűjtőké”. Az egyetemi képzéssel hasonló, sőt talán még rosszabb a helyzet.

Húsz évvel ezelőtt Bálint Gábor utóéletét elemezve (aki Herrmann Antal kortársa és egyetemi kollégája volt) nem ok nélkül ajánlottam: „Kívánatos volna többet elmélkednünk a mitizálódás transzszilván mechanizmusáról, modelljéről, amely néha érthetetlen, bántó amnéziával párosul. Miért van az, hogy némelyeket teljesen elfeled az utókor, míg másokat az egekig magasztal?” (Péntek 1994: 19.) A „mechanizmus” a tudománytörténetben is tetten érhető: nem figyelünk arra, amiben benne vagyunk, azokra, akikkel együtt élünk és dolgozunk, nem rögzítjük, nem dokumentáljuk kellőképpen a jelent, a közelmúltat, nem gondoskodunk arról, hogy minden, ami fontos, pontosan kerüljön be a szakmai közösség (sőt a nagyközönség) hosszú távú memóriájába. Nem is fogalmazunk mindig pontosan, tényszerűen, az érzelmi viszonyulás (vagy más egyéb) ilyen vagy olyan irányba viszi el mondatainkat. Megvárjuk, amíg az erdélyi mitizáló, szimbolizáló hajlam megtalálja a maga új hőseit, mítoszait és szimbólumait, hogy aztán minden mást az amnézia nyeljen el. Ez a mechanizmus az egyik oldalon: mulasztás → elfeledkezés → felejtés → teljes amnézia, a másik oldalon: (meg)emlékezés → emlékezet → megszépítő emlékezet → mítosz. Mindkét oldalon sok az esetlegesség, a véletlen, a manipuláció, és ez torzítja, néha lehetetlenné teszi a tárgyilagos és méltányos tudománytörténeti értékelést és még inkább a megbízható kanonizálást.

2. A kolozsvári egyetemi néprajzi oktatás harmadik korszakáról, az újraindulásról magam egy alkalommal beszéltem, a 2000 májusában tartott jubileumi konferencián (Péntek 2001).¹ Miközben figyeltem, hogy mások mit írnak erről a korszakról, hogyan értékelik a tanszék munkáját vagy akár az én szerepemet a szak elindításában, tartózkodtam attól, hogy megszólaljak. Két okom volt rá: az egyik a dolog személyessége, ami az illő tartózkodásra intett, a másik az időbeli perspektíva. Erre mindig azt mondtam tanszékeink újabb kori megújulásával kapcsolatban – akár rosszat mondtak, akár jót –, hogy ez még csak *story*, de nem *history*. Az idő azonban meggondolásra int. Néprajzi oktatásunk a 25. tanévét kezdte most október 1-jén. Személyes jubileumom is volt: most szeptember 1-jén volt 50 éve, hogy az egyetemi, tanszéki szolgálatom elkezdődött. Ez már nem tréfa, tényleg történelem. Ami pedig a személyességet illeti: az ember azt is látja nem kevés példán, hogy az álszerénység, a szerénykedés a legbántóbb szerénytelenség. És egyébként is a hozzám közel állók tudják, hogy erre érzékeny vagyok és szerénytelen: igen, úgy gondolom, különösen az első évtizedben döntő volt a szerepem a szak elindításában, szakmai kapcsolataink építésében és ápolásában, a doktori képzésben, a doktori iskola elfogadtatásában, megszervezésében, a szak viszonylag gyors fel-futtatásában. A mi egyetemünkön folyó magyar nyelvű oktatásban ez mindegyikre egyedülálló.

Különleges volt az az év, 1990. A felsőoktatásban a nagy tét a romániai magyarság számára a Bolyai Egyetem volt, annak jogos restitúciója. Az idősebbek és a kívülállók minden egyetemi fejlesztést csak az önálló magyar egyetemi ke-

retben tudtak elképzelni, így beszélt erről dr. Kós Károly is Budapesten a Néprajzi Társaság májusi közgyűlésén a néprajzi képzésről (ahol én meg azt jelentettem be, hogy ösztől néprajz szakos képzés indul Kolozsváron). Sőt az volt az általánosabb vélemény, hogy a belső fejlesztéssel is várni kell, mert az ronthatja az önálló egyetem esélyét. Mi azonban, akik belül voltunk, tudtuk, hogy az egyetemre készülő fiatalok nem várhatnak. Felelőtlenség lett volna a politikusoktól és a politika kiszámíthatatlan fordulataitól tenni függővé a szakma és egy nemzedék jövőjét. Egyébként még mindig várhatnánk...

Nyilvánvaló volt tehát a szükség és az igény a szak elindítására, adott volt rá a lehetőség (ez belülről volt nyilvánvaló, nem a nagypolitika oldaláról, mert annak ebben nem volt szerepe), és a feltételeket is meg lehetett teremteni. A kérdés az volt, mint nagyon sok más hasonló dolgunkban, vállalja-e, vállalhatja-e valaki az igény és a lehetőség összekapcsolását, felismeri és kihasználja-e valaki a kínáló alkalmat, a kegyelmi vagy történelmi pillanatot. Dolgaink nagyon személyfüggők voltak akkor is, most is azok. Ez a valaki lettem én, aki akkor váratlanul jó pozícióba kerültem a karon, az egyetemen: januárban vezetőjévé választott az előző időszakban az életképesség határára szűkített (nyelv és irodalom) tanszék, egyetemi tanárrá és doktori irányítóvá neveztek ki, bekerültem az egyetem vezető testületébe. Tisztában voltam a helyzettel, a feltételekkel, tudtam, hogy ott vannak valahol volt diákjaink, akiknek nincs ugyan néprajzos diplomájuk (mint ahogy nekem sem volt), de szakmailag felkészültek és elkötelezettek, számíthatok rájuk, és tudtam azt is, hogy akik erre a legméltóbbak volnának, az előző kiváló nemzedék kifutott az időből. Nekik diplomájuk is volt, doktori fokozatuk, kiváló szakmai munkásságuk, szakmai presztízsük: támaszaink lehettek, de egyetemi kollégáink már nem. Úgy tűnhetett, hogy ennek a méltánytalanságnak mi vagyunk az okai, elsősorban én, de be kellett látni: a történelem, az idő volt velük méltánytalan. Legtöbben belátták ezt, és hűséges támogatóink, külső munkatársaink lettek, de volt, aki emiatt a mi hitelünket próbálta gyöngíteni szakmai körökben. A nyitottá és szabaddá vált világban éltünk a lehetőséggel, hogy külső munkatársakat is fölkerjünk. Saját szakterületével, kutatásaival került be a képzésbe többek között Imreh István, Nagy Olga, Almási István, Demény István Pál, Balogh Ferenc, Bíró Zoltán. És jelentős számban fogadhattunk magyarországi vendégtanárokat. Ilyen szakmai háttérrel már az indulás időszakában is biztosítani tudtuk az oktatás színvonalát, a tanszéki fiatal oktatók szakmai fejlődését. Azt be kellett látnom, hogy az indulásnak, a fejlesztésnek fokozatosnak kell lennie: az akkor ötévesre visszaállított alapképzésben a néprajz szakot második szakként indítottuk, csak jóval később jutottunk el oda, hogy szakként és tanszékként is önálló legyen. Közben el kellett háritani egyik oldalról azt a nyomást, hogy a korábbi (akkor már meghaladott) magyarországi minta szerint népművelő szakot is indítsunk, a másik oldalról az egyetem rektorának azt a szándékát, hogy a tanszék teljesen antropológiai profilú legyen.

3. Három korszakról beszélünk és két történelmi, nemzedékbeli szakadékról, kényszerű szünetről. Ezek nagyon különbözőek voltak, de mindhárom esetben kiváló az eredmény: a szakma egy-egy nagy nemzedékének indulásában volt döntő szerepe. A harmadiknak a mostani korszakban, a jelen időben van ilyen szerepe. A külső körülmények nagyon különbözőek voltak. Lássuk a legfontosabb adatokat:

I. *Magyarország, Ferenc József Tudományegyetem*. Első a magyar egyetemi képzésben, világszinten is egyik legelső. 1898–1918, 21 és fél szemeszter, az Erdélyi Kárpát-Egyesület kezdeményezésére, Herrmann Antal, egyetemi magántanárként, „nem jelentette néprajzi tanszék [...] létesítését, s még kevésbé tekinthető szakalapításnak” (Paládi-Kovács 1999: 35).

Szünet: 1918–1940. 22 év

II. *Magyarország, Észak-Erdély, háború, Ferenc József Tudományegyetem, 1945-től: Bolyai Egyetem*. 1940–1948, 16 szemeszter, Viski Károly, K. Kovács László és Gunda Béla 1943–1948, választható 2. szak.

Szünet: 1948–1990. 42 év

III. *Románia, a diktatúra után, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, 1990–*, 48 szemeszter, előbb 2. szak, majd főszak 1999-ben, monoszak, Péntek János, tanszékvezetőként 2012-ig, önálló tanszék 2012-től, Keszeg Vilmos, Szikszai Mária.

Az első indulás nyugodt békeidőben történt, maga a kolozsvári egyetem már túljutott az indulás negyedszázadán, kiváló tanárai voltak. Intézményesült és korszerűvé vált a magyar néprajztudomány, a művészek, a tudósok és a nagyközönség is itt a közelben, Kalotaszegen fedezik fel a magyar népművészetet. Szinte mindenben Herrmann Antal volt a főszereplő. Járt már a vonat Budapest és Kolozsvár közt, így annak sem volt akadály, hogy Herrmann ingázóként kapja meg a magántanári státust, a képzés jogát. Minden a dolgok logikája szerint haladt, a végkifejlet azonban annál tragikusabb volt. Magyarországon indult, Romániában ért véget.

A második újrakezdést a történelem produkálta a Magyarországhoz visszakerült Kolozsváron, látszólag, az egyetem nevét tekintve is, az előző folytatásaként. De egy időben indult a háborúval, mintha itt is a győzelem túl nagy önbizalmával. A két pályázat anyagán, az 1942. és az 1943. évin lehet látni (Keszeg 2010, 2012), milyen nagy volt az érdeklődés a kolozsvári néprajzi tanárság iránt: lelkes fiatalok jelentkeztek a néprajz akkori új nemzedékéből. Az oktatás túlélte a háborút és az egyetemet, de a romániai felsőoktatásban 1948-ban végrehajtott, szovjet mintát követő átszervezést már nem. Ez a képzési időszak is Magyarországon indult, és Romániában szakadt meg. A Bolyai magyar egyetemi kerete sem menthette meg. Gunda Bélának magyar állampolgárként mennie kellett, Debrecenben folytatta páratlan, iskolateremtő munkásságát. Itt maradtak tanítványai, akik a következő évtizedekben többnyire méltatlan körülmények között folyamatosan dolgoztak. A méltánytalan helyzeten egyedül a Kriterion Kiadó enyhített.

A harmadik újrakezdés lehetőségét újra a történelem változása hozta meg, a diktatúra utáni Romániában, negyedszázaddal ezelőtt. Román állami egyetemen, a kolozsvári egyetem bölcsészkarán indíthattam el a néprajzi képzést, közös tanszéki keretben a nyelvészettel és az irodalomtudománnyal. Abban az értelemben rendszeridegen maradt, hogy a román felsőoktatásban azóta sem jöttek létre sehol máshol hasonló tanszékek. A bolognai rendszer bevezetése a néprajz szak helyzetén is rontott, hasonlóképpen az az egyetemi finanszírozási rendszer, amely olyan szakoktól is a tömegesítést várja el, amelyeknek az egyik

fő veszélye éppen a tömegesedés. De a képzés, a szak – a kiváló munkaközösségnek köszönhetően – megőrizhette folyamatosságát, oktatók új nemzedékének itt teljeseedett ki a szakmai és egyetemi pályája. Az eddigi 48 szemeszter máris több mint az előző két időszak összesen.

4. A személyek szerepében is láthatóak a különbségek a korszakok között. Az első korszakban magát a képzést az Erdélyi Kárpát-Egyesület kezdeményezte, az egyetem befogadta, és magántanári képesítéssel Herrmann Antalra bízta. A második korszakban a régi egyetem tért vissza, de csak a nevében volt a régi. A professzorok jelentős része Magyarországról jött (legtöbbször Szegedről), kisebb számban erdélyiek is voltak. A néprajzra viszonylag hosszú átmenetet követően a Gunda Béla pályázatát fogadták el, aki nem hosszú kolozsvári működésével és későbbi kivételes szakmai, professzori teljesítményével igazolta a bizottság döntését.

Az én szerepem megítélésében két végletet látok. Az egyik abban a kötetben olvasható, amely akadémiai nagy kiadványként kanonizálja a tudománytörténetet (a *Magyar néprajz I. 1.*-ről van szó), és amely szerint személytelen volt az indulás, senkinek nem volt semmilyen szerepe: „... akolozsvári Babeş–Bolyai Egyetemen 1990 őszén szerveződött meg a »néprajz B szak«, melyből később létrejött az önálló néprajzi tanszék és a PhD-program” (Paládi-Kovács 2011. 117.). A másik végletnek Keszeg Vilmos 2009-ben leírt véleménye tekinthető: „A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán működő etnológusképzést Péntek János kezdeményezte és szervezte meg, 1990 őszétől. 2002-ig tanszékvezetőként felelt a szakról. Ez idő alatt épült ki a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék személyi kerete, erősödött meg a tanszéki munkacsoport szakmai és kutatói profilja, a szakképzés három szintje, stabilizálódott vendégtanár programja” (Keszeg 2009. 33.). Úgy érzem, ebben a részletezőbb leírásban benne van a lényeg az én működésemmel kapcsolatban (annak kivételével, hogy a hivatalos román terminustól eltérően magyarul én ezt nem etnológusképzésnek tekintettem, hanem magyar néprajzának).

A hazai, a belső megítélés azonban mintha Keszeg Vilmos korábban már említett, 2002-es, a kanonizálásra valóban alkalmasabb tanulmányának a megállapítását követné: „Több évtizedes szünet után a néprajz szak megszervezésére a Magyar Filológia Tanszék (jelenleg: Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék) keretében, Péntek János egyetemi tanár kezdeményezésére került sor 1990 őszén” (Keszeg 2002. 120.). 2010-ben a 18. Évkönyv szerkesztői hasonlóképpen fogalmaznak: „Újabb szünetet követően a néprajz szakos képzés Péntek János kezdeményezésére indult az 1990–1991-es tanévtől” (Czégényi–Keszeg–Pozsony szerk. 2010. 7.).

Ebből úgy tűnik, hogy Budapestről nézve ment ez magától, belülről nézve pedig személyemet illetően azt látom állandósulni, hogy *kezdeményeztem* a néprajz szakos képzést 1990-ben. Semmiképpen nem tartom megfelelőnek a szóhasználatot. Kezdeményezni itt nagyon sok mindent kezdeményeztek, harcoltak és harcolnak is nagyon sok mindenért: én nem kezdeményeztem, nem is harcoltam, egyszerűen elindítottam, megszerveztem, gondoskodtam a fejlesztéséről. Előbb gyakorlatilag egyedül, aztán az egyre bővülő csapattal. Napi munkám, napi felelősségem volt. De nem egy nap alatt történt, nem is egy évben, évtizedben, hanem folyamatosan: az oktatói keret kiépítése, a nyitás és a nyitottság: a belső és a külső kapcsolatok közvetlenné tétele, a doktori képzés, az egyetemi pozíci-

ók gyors elérése (közvetlenül az illetékes minisztériumi bizottság tagjaként), a könyvtári állomány folyamatos gyarapítása stb. Akik a közelemben voltak, láthatták, hogy – különösen az első évtizedben, amíg a tanszéki közösség a saját lábára nem állt – elsősorban ezzel a szakkal foglalkoztam. Az általam irányított és megvédett 34 doktori disszertáció közül 16 volt néprajzi vagy etnolingvisztikai, és ezek többsége az első időszakban készült el, közvetlenül erősítette a tanszéki munkacsoportot, nagy részük nyomtatásban is megjelent. És közben – de már 1990 előtt is – nagyon sok szakdolgozatot és tanári I. fokozati dolgozatot irányítottam, a doktori dolgozatokkal párhuzamosan magiszteri dolgozatokat is.

5. De mi közöm nekem szakmailag a néprajzhoz? Korábbi és kortárs erdélyiek szakmai pályája mutatja, hogy a létszámbeli szűkösség, az intézményhiány vagy a történelmi terelőfalak miatt is gyakran kényszerültek rá a pluri- és interdiszciplinaritásra, a kissé mindig gyanús polihisztorkodásra. A múlt század közepén, amikor pályámat kezdtem, az egyetemen szigorú elvárás volt a diszciplináris határok betartása. Később lett divat a diszciplínák határterületeinek kutatása. Az én területemen, dialektológia és néprajz határán, ennek mégis volt hagyománya, itt Erdélyben különösen, ahol hivatkozni lehetett történelmileg és a jelenkorban is a nyelv és a kultúra szoros kapcsolatára. De hivatkozni lehetett a német indíttatású „szavak és dolgok” szemléletére és módszerére is. Nálunk ezt a Csűrű-iskola művelte, a kolozsvári dialektológusok is átvették. Az első, ebbe a körbe tartozó saját témám (doktori értekezésem) a kalotaszegi népművészet terminológiája volt, amely azonban messze túlment a korábban szokásos leírás, elemzés határain (1970, 1979).² Az is ismert, hogy 1975-től egy akkor bevezetett tantárgyat, az általános etnológiát taníthattam a magyar szakosoknak, a szeminárium magyar néprajzi tematikájú volt. Később részt vettem a *Korunk* társadalomnéprajzi körének munkájában, a karon pedig magyar néprajzi tudományos diákkört szerveztem a nyolcvanas években. Közben az alapkurzusom az általános nyelvészeti bevezetés volt I. éven.

Tematikailag az általános nyelvészeti előadásomban, illetve ennek nyomtatott változatában (1988) és hozzá kapcsolódó publikációimban (pl. a ritualizált szövegről: 1997a) mutattam be a kommunikáció antropológiájának, a beszélés néprajzának az alapkérdéseit (ennek hatásáról l. Keszeg 2007); szintén ebben az évenként előadott kurzusban vázoltam a verbális kommunikáció és a kulturális kommunikáció viszonyát, azt is például, hogy adott közösségekben a nyelvi leépülést mintegy kompenzálja az ének, a zene, a tánc (így kapcsolódott össze a szociolingvisztika és az etnolingvisztika). Noha a strukturalizmust végig gyanakvás övezte, a hetvenes-nyolcvanas években már közvetíteni lehetett a nemzetközi szakirodalom alapján, mennyire produktív lehet (a nyelv struktúrájához hasonlóan) a kulturális jelek paradigmatiszta szerveződésének és szintagmatikus elrendeződésének vizsgálata (ennek is volt inspiráló hatása, l. Könczei 2009). Egyebekben is folyamatosan figyeltem a nyelv és a kultúra jellegének, szerveződésének párhuzamát. Nyilvánvaló például az archaikus kultúra – archaikus nyelv párhuzama a mezőségi és a moldvai magyarok körében. De ennél többről van szó. Az ilyen jellegű elemzések általánosabb keretét a szemiotika, az etnoszemiotika és az etnoszemantika nyújtotta (1975, 1979). A hímzések terminológiája és a botanikai terminológia elemzése nagyon tanulságosnak bizonyult az etnoszemantika szempontjából (1978, 1979, 1985, 2003). Közismert, hogy hagyományosan a dialektológia nem fordított különösebb figyelmet a nyelvjárások

szemantikájára, pedig nyilvánvalók a regionális eltérések, sajátosságok pl. a lexikális mező tagolásában, a kategorizálásban, a fogalmi tagolódásban és hierarchiában, és az is nyilvánvaló, hogy éppen itt kell keresni a nyelv és a kultúra kapcsolódását. Igazolható megfelelés van pl. egy helyi kultúra szimbolizáló jellege és a nyelvjárás metaforizáló hajlama között (1972, 1978). Ezek a párhuzamok – mint egy proxemikai témájú dolgozatomban bemutattam – a történeti folyamatokban is kimutathatók (1997b). És hasonlóképpen szoros belső összefüggés van a nyelvi és a kulturális hatások, kölcsönhatások között. Ez a kérdés szociolingvisztikai és etnolingvisztikai témaként végigkísérte pályámat (1977, 1981, 1996). Mások számára is inspiráló, bizonyos értelemben „módszerteremtő” volt a növénynevek és a földrajzi nevek kapcsolatának történeti szempontú vizsgálata (1980). Összefoglalva: ez az etnolingvisztikainak tekinthető kutatási terület, amely az egyetemi képzésnek is része volt, mások számára is követhetőnek bizonyult a dialektológiában, a kontaktológiában, a beszélés néprajzában, az etnoszemiotikában és különösen a biológus, botanikus barátommal, Szabó T. Attilával új utakra terelt etnobotanikában.

Legfontosabb publikációim az etnolingvisztika, néprajz, antropológia témakörében:

1972 *A tájszók leíró szempontú osztályozásáról*. NyIrK 16/2. 231–241.

1975 *A hímzés és a hímzett ruhadarabok néhány szemiotikai funkciója Kalotaszegen*. NyIrK 19/1. 59–64.

1976a *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. (Társ-szerző: Szabó Attila)

1976b *Egy háromszéki falu népi növényismerete*. Ethnographia 87/1–2. 203–225. (Társ-szerző: Szabó T. E. Attila)

1977 *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. (Társ-szerző: Márton Gyula, Vöő István)

1978 *Rendszerszerűség és produktivitás a Phaseolus népi terminológiájában*. NyIrK 22/2. 175–190.

1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Kriterion Könyvkiadó, Buk.

1980a *A régi növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi nevek tükrében*. In: Teiszler Pál (szerk.): *Nyelvészeti tanulmányok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 131–172. (Társ-szerző: Szabó T. E. Attila)

1980b *Kerti virágok és dísznövények Kalotaszegen*. In: *Népiismereti Dolgozatok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 100–114. (Társ-szerző: Szabó T. E. Attila)

1981 *Az alakor (Triticum monococcum L.) Erdélyben*. Ethnographia 92/2–3. 259–277. (Társ-szerző: Szabó T. E. Attila)

1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. (Társ-szerző: Szabó T. Attila)

1988 *Teremtő nyelv*. Kriterion Könyvkiadó, Buk.

1991 *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II*. MNYTK 193. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. (A kiadás előkészítője Murádin Lászlóval)

1996 *A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása*. In: Katona Judit–Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga)*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 113–120.

1997a *A ritualizált szöveg*. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán közönteje. Presa Universitara Clujeana, Kvár. 329–334.

1997b *Kert, gyeplő, határ*. Ethnographia 108/1–2. 219–234.

2003 *Népi nevek, népi hagyományok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2004a *A moldvai magyar nyelv szótára – elvek és problémák*. In: Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. MNyTK. 221. sz. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 180–196.

2004b *Ethnobotanical and ethnobiodiversity studies for in situ protection of horticultural plant genetic resources in Alp–Balcan–Carpath–Danube (ABCD) Area*. In: *Acta Horticulturae* 618–642, ISHC, Leuven, CD-ROM. Online: http://www.actahort.org/books/623/623_6.htm (Társszerző: Szabó T. A., Szabó I., Balogh L., Bauer N., Frenzl K.).

2005 *Magyar nyelv- és nyelvjárásziszigetek Romániában*. MNy 101/4: 406–413.

2006 *A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján*. NyIrK 50/1–2. 29–52.

2012 *The self-concepts of the Moldavian Hungarians from the 50's of the last century*. In: Lehel Peti – Vilmos Tánzos (ed.): *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages*. The Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj-Napoca, 121–138./2013. „Mi lesz itten velünk, ezekkel a magyarokkal?” (A moldvai magyarok nyelvi önképe az előző század ötvenes éveiből). Székelyföld XVII/9. 155–170.

2013 *Mutatvány A moldvai magyar nyelv szótárából*. NyIrK LVII 2. 137–150.

Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, folyamatok. Korunk 2014/6. 39–45.

Szórványok, szórványosodás Erdélyben. In: Havassy Péter Pál (szerk.): *Szórványkollégiumok a Kárpát-medencében*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Bp. 8–18.

Néhány archaizmus, szemantikai analógia és szimmetria a moldvai magyarok kétnyelvűségében. In: Gróf Annamária, N. Császi Ildikó, Szoták Szilvia (szerk.): *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején*. Írások Kolláth Anna tiszteletére. Tinta Könyvkiadó – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Bp. – Alsóőr, 301–304.

A moldvai magyarokról és a csángó elnevezésről. Magyar Nyelv 110. évf. 2014/4. 437–447.

■ JEGYZETEK

1. Közvetlenül az első tanév után a Néprajzi Hírekben beszámoltam az akkor még közös tanszék tartalmilag is megújult oktatásáról (Péntek 1991). – 2001-ig az indulást bőségesen dokumentálja Keszeg Vilmos tanulmánya: Keszeg 2002. A következő évtized történéseiről és eredményeiről közben megjelent Tánzos Vilmos átfogó tanulmánya (2015)

2. Az évszámokkal a továbbiakban saját, külön jegyzékbe szedett munkáimra utalok. Ezeket tekintem legfontosabbaknak azok közül, amelyek néprajzi vonatkozásúak vagy ilyen értelemben interdiszciplinárisak.

DÁNÉ TIBOR KÁLMÁN

KULTURÁLIS ÉRTÉKMENTÉS MŰVELŐDÉS-MELLÉKLETEKBEN

A gyermektől, ha elveszik a játékát, utána nyúl, esetleg sírni kezd érte. Mert számára az érték, még ha csak pillanatnyilag is, hisz néhány perc múlva talán már más játék köti le figyelmét. A felnőtt ember is reflexszerűen kap utána, ha hirtelen kiejt, vagy elvesznek valamit a kezéből, mert számára az pillanatnyilag értéket jelent. Az ember tudatosan félti, óvja az értékeit, ügyel rájuk – gyakran abban a reményben, hogy gyermekei, utódai majd megöröklik, mert számukra is érték marad –, s ha valamilyen úton-módon mégis elveszik tőle, akkor megpróbálja minden áron, néha erőszakkal, máskor akár jogi úton is, visszaszerezni. Így van ez a szellemi értékekkel is.

Kisebbségi társadalmunk pedig egy folyamatos értékmentési hajszában él. Hajszá, mivel számunkra csak részben biztosítottak azok az állam által fenntartott, költségvetésből működő intézmények, amelyekkel a többségi nemzet rendelkezik az önazonosságát szavatoló értékeinek a megtartására. A kisebbségi lét körülményei között a nemzeti értékeink mentési folyamatában két alapvető tényezőt tartok fontosnak: az egyik a népközösségünk belső energiáinak a mozgósítása, a másik az intézményesülés a civil társadalom biztosította jogi keretek között. A belső energia mozgósítása jórészt spontán módon működik, közösségi motivációja egyértelműen a féltés, az érték megtartásának az „utána kapok” reflexe. Aminek más hozadékát is látom. Mint közművelődés-szervező az el-

**Az 1990-ben újrainduló
Művelődés,
a megváltozott
világrendben,
a robbanásszerűen ránk
zúduló információs
társadalomban is
igyekezett
a kisebbségünk
közművelődési életének
a tükörcépévé válni.**

múlt közel harminc évben gyakran éltem át olyan helyzeteket, amikor egy-egy hazai kulturális rendezvényen az a hangulat sugárzott, hogy „ezt is megértük”. Míg egy hasonló összejevetelen az anyaországban jól megrendezett, rutinszerű cselekvések sorát láttam, és gyakran azzal az érzéssel jöttem el, hogy na, ezt a programot is „kipipálták”. Valahogyan másként érvényesült és hatott a „lélek” a két rendezvényen. Hisz ami az egyik helyen rendkívülinek számított, a másik helyen természetes volt. A kisebbségi lélek illetén motivációs hatását a trianoni békediktátum után a román nemzeti homogenizálódást hirdető és támogató egyik román politikus fogalmazta meg a legérthetőbben, talán számunkra is, amikor kijelentette, hogy ő nem azoktól a magyaroktól tart, akik állandóan a szájukon hordják nemzeti hovatartozásukat, hanem azoktól, akik imakönyvekben nemzeti színű szalagot hordoznak. Véleményem szerint egy kisebbség közösségi energiáit mozgósító lelki motivációját talán nem is lehetett volna érzékletesebben megfogalmazni.

Mint fentebb jeleztem, a kisebbségi létben az értékmentési folyamatok másik fontos tényezőjének a civil társadalmi keretek között történő intézményesülést látom. Mert egy nem kormányzati szervezet igazgatása, függetlenül attól, hogy milyen célból jött létre, egyértelműen a demokrácia gyakorlásának iskoláját jelenti annak a közösségnek, amely valamilyen szellemi vagy éppen anyagi értékeinek a hosszú távú fenntartására alapította. Továbbá a jogi keret biztosító lehet annak, hogy az intézmény célkitűzéseit vezetősége a közösség által jóváhagyott alapszabályzat mentén akarja érvényesíteni, az ehhez szükséges anyagi forrásokat pedig törvényes keretek között hasznosítják. Vagyis a működési autonómia csorbulása nélkül, mind az intézményt fenntartó közösségnek, mind pedig az állam gazdálkodást ellenőrző és felügyelő szerveinek rálátása van a civilszervezet életére. De lényeges viszont, hogy mivel egy ilyen intézmény „közösségi tulajdonban” van, és működése nem függ semmilyen önkormányzati vagy más állami közegetől, úgy teljesítheti küldetését, mint egy kisebbségi „autonómasziget”. A közel három évtizeddel ezelőtti hatalomváltás után, amikor Románia is rákanyarodott a demokratizálódás – azóta bebizonyosodott, hogy ugyancsak rögs – útjára, a hazai magyar társadalom rögtön felismerte a társadalmi egyesületekben rejlő értékmentő erőt, és gombamód kezdtek szaporodni a civil szervezetek. Főleg szociokulturális értékek mentén jöttek létre ezek az intézmények. Miközben gazdag társadalmi tevékenységet folytattak, és különböző kulturális közösségeket létesítettek. De voltak olyan civil szervezetek is, amelyek magyar házakat hoztak létre, ezekbe könyvtárakat, különböző közgyűjteményeket telepítettek, kézművesműhelyeket létesítettek, táncházzakat szerveztek, étkezési és szálláslehetőséget alakítottak ki az épületekben, vagyis pezsgő társadalmi életet bonyolítottak bennük. Máshol kibővítve ezeket az intézményeket, szórványkollégiumokat is létesítettek a magyar házakban. Számos magyarok lakta településen pedig tájházak, múzeumok jöttek létre civil kezdeményezésből. És sorolhatnánk még az intézményesített közösségi értékmentési tevékenységeket.

Egyértelmű, hogy a hazai magyar sajtó sem maradhatott ki ebből az értékmentő folyamatból. Az 1989-es hatalomváltás utáni években jelentősen átrendeződött a kisebbségi média. Egyes termékei, más elnevezéssel ugyan, mint addig (jelezve a pálfordulást), megmaradtak. Más kiadványok viszont belebuktak a főleg gazdasági érdekek mentén rendeződő új tömegtájékoztatási harcba, hisz a legtöbb sajtótermék megjelenése mögül kivonult az állam. Számos kisebbségi

médium úgy vészelté át a válságot, hogy „privatizált”, vagyis egy-egy civilszervezetet vagy éppen gazdasági vállalkozást hozott létre a régi sajtótermék megmentésére. Az újabbak a már megváltozott gazdasági rend szabályai szerint jelentek meg a médiapiacra, ezért közülük néhányan efemer életűek voltak, de amelyek megmaradtak, azok sem az eladott példányszám utáni jövedelemből tudtak fennmaradni, hanem olyan kulturális értékeket képviseltek, amelyek mellé sikerült anyagi támogatókat, mecénásokat találni. Nem is beszélve arról, hogy a kibernetikus tér számos régi sajtótermékünknek adta meg a lehetőséget a virtuális megújulásra, a nyomtatott változat helyett, nagyon sok kisebbségi médium pedig már eredetileg is csak a világhálón jött létre.

A hetvenedik évében járó *Művelődés* közművelődési folyóiratunk azon kevés kisebbségi sajtóorgánium közé tartozik Romániában, amely mögül nem vonult ki a hatalom, azaz mind a mai napig állami költségvetésből működik. 1948 júliusában indult a lap *Művelődési Útnutató* címmel, majd 1957 január 1-től jelent meg *Művelődés* elnevezéssel. Aztán 1986. január 1-től a lap gyakorlatilag megszűnt, helyette a román nyelvű *Cântarea României*-ben közölnek rövid, néhány oldalas magyar és német ajkúaknak szóló közművelődési írásokat, főleg a kultúrotthonok részére, az aktuális politikai irányvonalat követő, ajánlott műsoranyagokat. 1990-től a lap régi munkatársai újra megszervezték a szerkesztőséget, immár Kolozsváron keltették életre a folyóiratot. Alulírott 2013. július 1-től vette át a lap főszerkesztését. Hetven évvel ezelőtti megjelenésekor a bukaresti Művelődési Minisztérium adta ki a lapot, majd később a Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság, aztán pedig a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács. 1990-ben ismét a Művelődési Minisztérium égisze alá került, de egyre zavarosabbá vált a zökkenőmentes havi megjelenést biztosító anyagi háttér. Ebben a tekintetben radikális változás akkor történt, amikor 2009-től a Kolozs Megyei Tanács vállalta az anyagi támogatást. Működési szabályzata értelmében azonban a *Művelődés*nek nemcsak Kolozs megyei szinten kell szolgálnia, hanem régiós kitekintéssel is, ismertetve Erdély kulturális értékeinek (nemzeti, vallási) sokszínűségét. Az 1948-as kezdetektől mind a mai napig a hazai kisebbségi kultúra értékeinek a bemutatása és közvetítése volt (és jelenleg is az) a kiadvány fő célkitűzése. (Ezt az alapgondolatot fogalmazta meg egykor Balogh Edgár a lap legelső számában megjelent beköszöntő vezércikkében, amelynek címe *Népi kultúránk megújulásáról* volt. De valljuk be, azóta számtalanszor kellett „megújulnia” a folyóiratnak.). Azonban az indulás utáni évtizedben a vezető anyagokat főleg a román testvérlapból, az *Îndrumător Cultural*-ból kellett átvennie, s így ekkor a román–oroszkommunista kulturpolitika ideológiájának Prokrasztész ágyába szorítva vergődött. Az első negyven évben tehát a lapnak a szocialista kultúrpolitika mentében (néha ellenében is) kellett kifejtenie kisebbségi művelődésszervező, kultúramentő tevékenységét. Átlapozva ennek a négy évtizednek a számain, meglepéssel tapasztalom, hogy számtalan, ma már a művelődéstörténetünket jelentősen gazdagító, alapvető tanulmány jelent meg a *Művelődés*-ben akkori kisebbségi kulturális életünk szakmai kiválóságaitól. Különösen a múlt század hatvanas éveinek a végén és a hetvenes éveknek az elején, amikor V. András János került a szerkesztőség élére. Igaz, ebben az időben a romániai kommunista hatalom nyitottabb politikát folytatott, amely általánosan kedvezett az országnak, így a hazai művelődési életnek, természetesen a magyar kisebbségének is, amely hatalom azonban később annyira diktatórikussá vált, hogy 1986-ban még a lapot is megszüntette.

Az 1990-ben újrainduló *Művelődés*, a megváltozott világrendben, a robbanás-szerűen ránk zúduló információs társadalomban is igyekezett a kisebbségünk közművelődési életének a tükörképévé válni. Egyidejűleg vállalta fel az értékmérés és értékközvetítés nem éppen háládatos szerepkörét, s a társadalmunk újrendeződő kulturális erőterében a művelődési életünk legkiszolgáltatottabb olvasóközönségének, az átlagkultúrát fogyasztóknak kínált minőségi olvasmányt, de ugyanakkor a gyakorlati közművelőknek publikációs lehetőséget is. Az elmúlt négy évben is ezt a szellemiséget igyekeztünk tovább éltetni, viszont megváltoztatva, színes borítóval kicsit magazinosabbá tervezve a kiadványt, és fellazítva, szellősebbé, olvasóbarátibbá téve a laptestben a híryananyagok tördelését. Új honlapot is indítottunk, *muvelodes.net* rákereséssel, s kiadványunkat feltettük a facebookra is. Mivel a Kolozs Megyei Tanács biztosította teljes egészében az évi tizenkét lapszám megjelenését, a pályázati úton bevont további anyagi forrásokból az elmúlt négy évben rendszeresíteni tudtuk tematikus mellékletek kiadását. Évente négy ilyen kiadványt tettünk közzé, ráirányítva ezekkel a mellékletekkel a figyelmet kisebbségi kultúránk és művelődési életünk néhány, számunkra említésre méltó értékére. Az alábbiakban ezekről a tematikus mellékletekről írok, nem megjelenésük kronologikus sorrendjében, hanem a különböző tárgykörök szerint csoportosítva.

Laudációs mellékletek

■ Hazai magyar kulturális életünk legelső díjait talán az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) adta, még 1992-ben, közművelődésünk különböző szakágazatai szerint. Azóta évente, az ernyőszervezet közgyűlése után, kerítenek sort a díjkiosztó gálára, ahol a kitüntetettet egy szakmabeli pályatársa vagy a művelődési életünk egy jeles személyisége méltatja. A *Művelődés* évi rendszerességgel közölte a laudációkat, később pedig más szakmai kulturális civilszervezetek kitüntetettjeinek méltatásait is. 2014-ben viszont a szerkesztőség összegejtette az év folyamán a kulturális életünk kitüntetettjeinek méltatásait, és 2. számú mellékletében egy csokorban kiadta *2014 erdélyi díjazottai* címmel. Azóta napvilágot látott a *2015 erdélyi díjazottai* (2015/4 számú melléklet) és a *2016 erdélyi díjazottai* (2016/4 számú melléklet) is. Az EMKE, a Romániai Magyar Dalosszövetség, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, a Diaszpóra Alapítvány, a Kriza János Néprajzi Társaság, a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, az erdővidéki Gaál Mózes Közművelődési Egyesület stb. díjazottainak méltatásai kerülnek be évente ezekbe a mellékletekbe. A 2015-ben megjelent melléklet *Kulturális értékmérők* című vezércikkét jegyezve, többek között a következő gondolatokkal bocsátottam útjára a kiadványt: „...nemcsak azok előtt tisztelgünk, akik a kulturális életünk kiválóságai, hanem a KÖZMŰVELŐDÉS intézménye előtt is. Hisz a díjazottak jórészt közművelődési intézményeket él-tetnek, vagy azok keretén belül fejtik ki tevékenységüket. A kisebbségi kultúránkban pedig ezek a közművelődési fórumok az ők önzetlen hozzáállásuk nélkül nem működhetnének, alkotó energiájuk nélkül nem maradhatnának fenn. Mert a legtöbb rangos szakmai intézményünk nem állami támogatásból működik, hanem a civil társadalom keretei között, közművelődési intézményként. S ilyen körülmények között is számtalan kulturális civil szervezetünk vált hazai és egyetemes magyar viszonylatban a szakma elismert intézményévé. Hála azoknak a szakembereknek, akik közül most néhányat bemutathatunk, mint kulturá-

lis életünk kiválóságait, díjazottait. Akik a közösségért kifejtett munkájuknak soha nem az árát, hanem mindig az értékét nézik.”

Magyar Házak mellékletei

■ Két mellékletet jelent meg az elmúlt négy évben ebben a témában. Ez volt egyben a legelső melléklete is a *Művelődésnek*, a 2014/1-es, *Magyar Házak Romániában* címmel, valamint később a 2015/3. *Magyar Házak Romániában* 2 címmel. A folyóiratnak ez a két melléklete a hazai Magyar Házak nemzetstratégiai fontosságára akarta ráirányítani a közvélemény figyelmét. Meg többek között arra is, hogy a szórvány is intézményesíteni tudja kulturális értékmentő és értékkeremtő tevékenységét, s hogy ezeknek a közösségeknek hosszú távú fennmaradása egyértelműen főleg a belső erőforrásainak az aktiválásán múlik, és csak részben a külső támogatásokon. Az első melléklet megjelenésekor *A szórvány kultúrájának (is) háza vagyon* című vezércikkben a következő gondolatokat osztottam meg az olvasókkal: „Az elmúlt huszonöt évben országszerte, főleg Erdélyben, de Moldvában és Bukarestben is – felismerve társadalmi életük intézményesítésének fontosságát – a szórvány közösségek Magyar Házakat hoztak létre. Ezek az intézmények jórészt »külső segítséggel« – magyar állam, RMDSZ, EMKE, egyházi támogatás – jöttek létre, vagy éppen a helyi közösség által az államtól visszaperelt épületekben működnek. Bárhogyan is emelkedtek a Magyar Házak, tény, hogy a szórvány-magyar közösségek belső teremtő energiájának a mozgósítása nélkül ma nem állnának, és főleg nem működhetnének. Gyakran úgy emlegetjük ezeket az épületeket, mint független autonómiaszigeteket, hisz semmilyen állami vagy önkormányzati intézmény nem szólhat bele a működésükbe, csakis a helyi magyar közösségek irányítják programjaikat és fenntartásukat, az általuk megteremtett gazdasági-társadalmi feltételek között. Véleményem szerint nemzetstratégiai szempontból a szórvány kollégiumok mellett a Magyar Házak közel negyven épületet tartalmazó romániai láncolata a hazai magyar közösségünk elmúlt huszonöt évének legjelentősebb megvalósításai. Ha művelődésformáló tevékenységüket sikerülne hálózatba fogni – mint ahogyan beindult egy ilyen folyamat az EMKE égisze alatt – akkor a Házak között olyan intézményi szimbiózis jöhetne létre, amelynek kultúrateremtő ereje méltóképpen egészítené ki a tömbmagyarság ilyen irányú tevékenységét, a hazai és az egyetemes magyar művelődés javára.” A következő magyar házakról jelentek meg írások a *Művelődés* két mellékletébe: bukaresti Petőfi-ház, a kolozsvári EMKE Györkös Mátyás Albert Emlékház, a kolozsvári EMKE Szabédi László Emlékház, a máramaroszigeti Hollósy Simon Művelődési Egylet székháza, a nagybányai Teleki Magyar Ház, a nagyenydi Dr. Szász Pál Magyar Közösségi Ház, a HÍD Szebeni Magyarok Egyesületének Központja, a pusztinai Közösségi Magyar Ház, a Szilágycsehi Magyar Ház, a szilágysomlyói EMKE Magyar Ház, a Fehér megyei Türi Magyar Ház, a vajdahunyadi Magyar Ház, a zilahi EMKE-ház, a besztercei Magyar Ház, a brassói Reménység Háza, a dévai Magyar Ház, a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság székháza, a kolozsvári Minerva Művelődési Egyesület székháza, a Kolozsvár Társaság székháza, a marosvásárhelyi Bernády Ház, a marosvásárhelyi Romániai Magyar Gazdák Egyesülete Maros szervezetének székháza, a medgyesi EMKE-ház, a nagyvárad Posticum-ház, a szászrégeni DIÓ Ház, a temesvári Magyar Ház. Ugyanakkor a *Magyar Házak Romániában* 2-ben megjelent *A Magyar Házak szerepe az identitás megőrzésé-*

Régiós mellékletek

■ Erdély különböző kisebb régiói, a hazai egységes magyar „kultúrtájban” külön-külön sajátos jegyeket hordoznak. Ezeknek a sajátságoknak, ennek a kulturális sokszínűségnek eredtünk a nyomába (ma már elmondhatjuk, hogy sikerrel), amikor közel négy esztendővel ezelőtt elhatároztuk, hogy régiós mellékleteket is ki fogunk adni. Ezekben a mellékletekben főleg arra törekedtünk, hogy az egyes kistérségeknek a legjellegzetesebb kulturális jegyeit, népi hagyományait mutassuk be, ismertessük mindazokat a közművelődési egyesületeket, amelyek az elmúlt huszonöt évben megalakultak, és hozzájárultak a vidék kulturális kincsének a közösségi értékesítéséhez, megtartásához. Egyértelmű, hogy Kolozsvárról nézve másként látszik egy-egy ilyen régió, mint azok számára, akik benne élnek, akik nap mint nap alakítják annak fizikai vagy éppen szellemi arculatát. Ezért a régiós mellékletek szerkesztésének egy sajátos módozatát választottuk. Mindenekelőtt a régióban felvettük a kapcsolatot egy olyan „tollforgató” személlyel, aki jól ismeri a kistérséget, annak fizikai arculatát, közösségének személyre lebontott szellemi értékeit, hagyományait, kultúráját. Őt kértük fel, hogy hozzon létre egy alkotó-szerkesztő csoportot, amelyik javaslatot tesz a mellékletben megjelenő tematikákra, és természetesen az egyes témaköröket kidolgozó, megíró személyekre. A szerkesztőség részéről csak az volt a feltételünk, hogy legyen egy nagyobb lélegzetű írás, amely bemutatja a régió kulturális értékeit, hogy ezt vezércikként helyezzünk el a kiadványban, no meg igényt tartottunk arra is, hogy a melléklet reflektáljon a kistérség rendszerváltás óta eltelt negyed évszázadának közművelődési életére. Vagyis az egyes régiós mellékletek főleg a tájegységben élő értéktétele alapján állt össze, ők tematizálták a lapszámokat, a szerkesztőség munkatársai pedig a kéziratokat szerkesztették meg, lapkiadónk pedig pályázati forrásokból biztosította az anyagi hátteret a kiadvány megjelenéséhez. A régiós mellékletet igyekeztünk mindig nagy példányszámban kiadni, megjelenése után pedig egy találkozót szerveztünk az illető tájegység valamelyik településén az olvasókkal, bemutatva a szerzőket, no meg – kihasználva az alkalmat – általában a szerkesztőségünk munkáját. Ilyenkor a régió valamelyik reprezentatív közművelődési civilszervezetének átadtunk ingyen néhány száz példányt a kiadványból, abból a meg gondolásból, hogy tovább ők terjesszék mindazoknak, akik felé érdemesnek tartják kistérségüket népszerűsíteni. A megjelenés sorrendjében a *Művelődés* a következő régiós mellékleteket adta ki: a Kis-Szamos mente 2015/1 és az Aranyos mente, a 2015/2 mellékletek, aztán a Tövis-hát 2016/1-es és Hunyad megye 2016/2 mellékletek, valamint az Érmellék 2017/1 és Bácság 2017/2 mellékletek. Mint az előbbi felsorolásban is látható, ezekkel a mellékletekkel igyekeztünk főleg a szórványmagyar kistérségeket bemutatni, de a jövőben szeretnénk a tömbmagyarság tájegységeinek kulturális értékeit is tematikus kiadványainkban az olvasók elé tárni.

Zenés melléklet

■ 2016-ban ünnepelte a Romániai Magyar Dalosszövetség első megalakulásának a 95. születésnapját. Ebből az alkalomból, tisztelegve az egyesület közel

százéves történelme előtt s elismeréssel adózva az újraéledt szövetség elmúlt harmadfél évtizedes közösségteremtő munkásságának, a *Művelődés* folyóirat egy mellékletet adott ki, a 2016/3-as számút, *Félre tőlem búbánat – Tizenkét erdélyi magyar népdalfeldolgozás vegyeskarra* címmel.

Összegzőképpen

■ A mellékletek nagy érdeklődésnek örvendenek és népszerűek. Annak ellenére, hogy nem kerülnek forgalmazásba, mint a *Művelődés* folyóirat évi tizenkét száma, hanem a nagyobb látogatottságú könyvtárak részére juttatjuk el, és természetesen azoknak a közösségeknek ajánljuk fel, amelyek közvetlenül érintettek a kiadvány tematikáját illetően.

Reméljük, hogy a következő hetven évben is sikerül a folyóiratnak a hazai magyar közművelődés szolgálatában állnia. Igaz, ez nemcsak azoktól függ, akik anyagilag támogatják a lap megjelenését, hanem azoktól is, akik a kisebbségi létben továbbra is hisznek a kultúra közösségformáló erejében.

PÉNTEK JÁNOS

ÉLETÚT A TORDAI HÍDON ÁT

■ Több mint négy évtizede ismerem személyesen: tanára lehettem az egyetemen, láttam a katedrán a nyolcvanas években a tordai középiskolában, 1990-ben az elsők között kérhettem föl munkatársként életem talán legfontosabb és legmerészebb vállalkozásához, a néprajz szak egyetemi újraindításához, 13 évvel később már ráruházhattam az akkor önállósított magyar néprajz és antropológia tanszék vezetését, majd a korhatárt elérve a szintén általam kezdeményezett hungarológiai doktori iskolát. Közben irányítója voltam az 1995-ben megvédett doktori dolgozatának. De jóval ezeket megelőzően, már a hetvenes évek elején a kezembe kerültek Keszeg Vilmosnak, a detrehemtelepi iskola tanulójának a *Jóbarát* című, kiválóan szerkesztett bukaresti lap pályázatára beküldött növényismereti gyűjtései, gyűjtőnaplója: kivételesen hibátlan és szép volt az írása, pontosak az adatrögzítései.

Régi keletű és folyamatos tehát a kapcsolatunk, mégsem olyan egyszerű pályaképet rajzolni róla. Részint azért nem, mert korán megtalálta a saját helyét és szerepét a szakmában, új utakat taposott ki, tanítványait is önállóságra nevelte, nem szorult rá az én bábáskodásomra. És ezt én sem vettem rossz néven, hiszen volt bőven dolgom szakmai elkötelezettségeimben, sokféle vállalásaimban. Örülhettem, hogy egyre többen vannak munkatársaim közül, akik önállósodnak, akikkel meg is oszthatom a feladatokat. Annak alapján pedig, amit most a több mint hatszáz tételes publikációs jegyzékében látok, Keszeg Vilmosról már nem rövid pályaképet, hanem monográfiát kellene írnom. Előtte azonban szinte minden dolgozatát újra (vagy el) kellene olvasnom. Ezt azonban – mivel az én életidőmből erre nem futja – az ő tanítványaira hagyom, ők is nagyon sokan vannak, bizonyára lesz majd közöttük, aki vállalkozik erre a feladatra.

Van még valami, ami megnehezíti az ember dolgát, ha közelebb szeretne kerülni Keszeg Vilmoshoz: a mai korban különösen rendhagyó (ha nem volna benne ellentmondás, azt is mondhatnám: kirívó) szerénysége, ami nála nem álszerénység, nem álarc, ő valóban ilyen, nem is tud szerepet játszani. Nem titkolózik, de nem is tárulkozik ki, ritkán beszél magáról. Emlékszem, amikor az illetékes minisztériumi bizottságban kezembe került a professzori pályázata (ebben a műfajban köztudomásúan önveszélyes a szerénykedés!), nekem kellett szólnom, hogy egészítse ki olyan fontos tételekkel, amelyeket ő kevésbé tartott fontosaknak.

Szerénység és szelídség, csendes és következetes munka, ez jellemzi Keszeg Vilmost. Munkájának termékei szép és precíz szövegek, nem unalmas olvasmányok. Lehet, mások is felfigyeltek rá – mert felfigyelhettek –, hogy az erdélyi hungarológusoknak ez az új nemzedéke ragyogóan tud írni. Szakszövegeket is, tankönyveket is. A jó szöveg pedig különösen alkalmas arra, hogy felfedje a titkokat, a szerző szerénysége és szelídsége mögött megbúvó tudást és szellemet. Annak, aki sokat és fontosat akar megtudni Keszeg Vilmosról, egy ilyen, viszonylag rövid szövegét ajánlhatom a figyelmébe. Van egy írása, 2000-ben jelent meg a *Kortársban* (májusi szám), egy 90 évvel korábbi tordai

eseményt, az új vashíd 1899-es avatását írja le benne. *Allegória a hídról, a fáról és a vasról* az írás címe. Könnyű elérni: az interneten is olvasható. Az akkori esemény névtelen tudósítójának mai szerepében jóval többet tud mondani a *híd* mögötti múltról és a már azóta szintén múlttá vált jövőről, mint amit a kortársak, a közvetlen résztvevők és szereplők tudhattak. A címben nem jelenik meg, de a *hídhöz* hozzáértendők az *utak* is, a *hídnak* az *utak* adnak értelmet, az *utak* pedig csak a *híd* révén válnak járhatókká: „Tordára hidat kellett építeni, mert Tordára utak vezetnek, Tordán utak vezetnek át. Tordára érdemes utazni, a tordaiak előtt pedig nyitottak az utak.” Allegorikus maga a hely, *Torda* városa és polgárai, allegorikus a régi, fából készült, emiatt meghaladott (műszaki alkotásként egyébként műredek) *híd* és az erejével kevélykedő új (vas)híd, allegorikusak és mindig valóságosak is az *utak*, amelyeket összeköt a híd.

Az életutak is ilyenek. A szakmai pályák életpályák is. És hidakra is szükség van, át kell hidalni szakadékokat, nemzedékeket. Biológiailag a szülő is híd az elődei és az utódai között, a tanár, a pedagógus pedig szintén híd: az életét teszi rá, hogy nemzedékek közlekedjenek rajta. 1990-től, a szabadság beköszöntével, négy évtizedes szakadékot átívelve, hídként építettük föl, harmadszorra száz év leforgása alatt, a néprajzos képzést a kolozsvári egyetemen. Ebben sajátos erdélyiségként egyaránt benne volt a közösen vállalt gyanús polihisztorkodás és a hályogkovács merészsége. Az előző nemzedék (a Faragó Józseféké) már túl idős volt, hogy hídfő lehessen, szerencsére azonban az újak – Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc, Tánczos Vilmos, Gazda Klára – éppen fiatal koruk tettrekészségében egyszerre építhették az intézményt és saját pályájukat. Erre, Keszeg Vilmosra és kollégáira, alapozhattam az akkor nem mindenki által helyeselt gyors döntésemet. Az idő engem igazolt, őket, az új nemzedéket igazolta, és azt is, hogy mindig bízni kell, bízni lehet azokban, akik utánuk jönnek.

Keszeg Vilmos többször átvált a valóságos hídon is, szülőfalujából, a mezősegi Detrehemtelepről a tordai középiskolába, majd Kolozsvárra (már 90 évvel korábban is ez volt a meghatározó irány), de vissza is tért ugyanide tanárként szolgálni egy évtizeden át. Házassága, családja révén is tordaiává vált, most valóságosan is tordai polgár, és ingázóként naponta tapasztalhatja, hogy nem kevés fáradsággal ugyan, de valóban nyitott az út szolgálata helyére, a kolozsvári tanszékre. Itt ő nagyon fontos ember, szükség van rá. Szerény és szelíd emberként mint rangot nehezen viseli el a professzorságot, hasonló okokból adta át fiatalabbaknak a tanszékvezetést is, magára vonatkoztatva az olyan jelzőktől is óvakodik, mint a *tudós*, de vállalja az oktatással járó tanári és a kutatással járó szakmai felelősséget. És annak kockázatát is, hogy új utakat tapasztaljon ki, hogy a kultúra eddig kevés figyelemben részesített területeire, jelenségeire irányítsa a figyelmet, hogy az agyonkutatott Erdélyben is megtalálja a fehér foltokat.

Közismert, hogy a dialektológusok, etnográfusok, folkloristák többnyire lokálpatrióták. Némelyek számára gyanús elfogultságnak tűnik, ahogy szülőföldjükhöz fordulnak, ahhoz a szűkebb vagy tágabb közösséghez, amelyből származnak. Keszeg Vilmosra különösen jellemző ez a hűség és elkötelezettség, táguló körökben a szülőföld iránt: Detrehemtelep a szülőhely (a történelem ironiájaként: telepes falu a magyar Erdély legősibb terében), „a hídon túl” Torda a kistrégyó, Aranyosszék szellemi központja és a Mezőség a maga határtalanságával és szétesettségével a Székelyföld és a Partium között.

Keszeg Vilmos lokálpatriotizmusával nagy szerencséje volt és van a magyar néprajznak, kultúratudományaknak. Ez a táj ugyanis, ahonnan ő származik, a Mezőség, a legarchaikusabb, a legtöbb titkot őrző és a leginkább veszélyeztetett nagyrégiója Erdélynek. A Székelyföldnek és a székelységnek mindig megvolt a maga mítosza, megvoltak a maga bámulói és kutatói, Kalotaszegnek szerencséje volt, hogy ott és vele fedezhették föl a 19. század végén a népművészetet, és hogy folyamatosan kutatási terepe lehetett a kolozsváriaknak. A Mezőség felfedezése sokáig váratott magára. A 20. század második felében aztán, történelmileg sötét időszakban, az archaikus zenei értékek, táncok felfedezése (Kallós Zoltán, Martin György), Horváth István néprajzi értékű szociográfiája, Sütő András hiteles és művészileg hatásos írói munkássága a föld népének (a hajdani jobbágyoknak) a mezőségi magyar maradványközösségeire is ráirányította a figyelmet. Nyelvészként láthattuk és rögzíthettük az archaikus nyelvet, a kiterjedt kétnyelvűséget és a nyelvcsere folyamatát. De a sokszoros tabuk miatt keveset tudhattunk a kultúra még élő mélyrétegéről, a hiedelmekről, a mágikus szokásokról, cselekvésekről. A lehető legjobbkor jött Keszeg Vilmos téma- és terepválasztása, elkötelezettsége, pontossága, érthető és megértő, de tudományosan kérlelhetetlen elemzése.

Hiedelmek, mágikus cselekvések szövik át a népi növényismeretet is, amellyel Keszeg Vilmos már iskolásként foglalkozott. Bizonyára nem ez volt az egyetlen terület, amely felkeltette a téma iránti érdeklődését, hiszen szülőfaluja magyar és román közösségének mindennapjai bővelkednek olyan hiedelmekben, eseményekben, jelenségekben, lényekben, amelyek kívül esnek a szigorú racionalitás körén. Adott volt számára a téma és a feladat: első lépésként hiedelemszövegek gyűjtése mezőségi falvakban. Majd kellő elméleti és módszertani megalapozással következhetett a szövegek értelmezése, első jelentős szakmai teljesítménye: doktori értekezése (*A mezőségi magyar hiedelemrendszer szerkezete*, 1995) és az annak alapján írt, két kiadást is megért munkája, a *Mezőségi hiedelmek* (1999, 2006). Fontos tehát mindebben az archaikus nagytáj, a hiedelemkutatás (mint nálunk korábban tabuként kezelt téma), az egymást konzerváló, egymással összefonódó magyar és román hagyományos, de még élő népi kultúra, és fontos a hiedelemkutatás Keszeg által kidolgozott, meghonosított módszertana: a hiedelemszövegek, a narratívumok elemzése, az összefüggések felismerése. 1993-tól a hallgatók figyelmét is folyamatosan a hiedelmekre irányítja, terepmunkájukat a hiedelemgyűjtésre: szakdolgozatok és magiszteri dolgozatok, doktori disszertációk születnek ebben a témakörben. 2009-ben a Pécsi Tudományegyetem Fontes sorozatában jelent meg a Pócs Évával és Peti Lehellet közösen szerkesztett *Álmok és látomások a 20–21. századból* című kétkötetes szöveggyűjteményük. Mindez fontos tananyag is volt az egyetemi képzésben, és ebben, a kutatás és az oktatás kölcsönhatásában, a tanár és a hallgató folyamatos eszmecseréjében érlelődött a szintézis igénye és lehetősége, amíg el nem jutott oda, hogy 2013-ban egyetemi kézikönyvként is megjelenhetett *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* címmel.

A 20. század jelentős részében a kutatók az egyes tudományok kanonizált paradigmájához igazodtak, nem csupán tudomásul vették, de alapvetően fontosnak is tartották az olyan határokat, mint a történetiség és a jelenidejűség, a szóbeliség és az írásbeliség határa. Keszeg Vilmos a század utolsó negyedében már hallgatóként is e kánonok átlépését tapasztalhatta, inkább bátorítást a határterületek vizsgálatára, az interdiszciplinaritásra és multidiszciplinaritásra. Gyanítom, hogy számára inkább provokáló és inspiráló volt például az, ahogyan a művelt közönség (és a szakma) lenézte a népi írásbeliséget, a szakadé-

kot láttatva a hagyományos (orális és kollektív) népköltészet és a paraszti életben valóban másodlagos alkalmi (egyéni) írásbeliség, az írott népi kultúra között. Gyűjteni kezdte már a nyolcvanas években a paraszti környezetből származó írott szövegeket, 1991-ben értelmezésükkel is a nyilvánosság elé lépett a Kriterion Könyvkiadónál megjelent első kötetével: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai az Aranyosszéken*. Követte ezt 1996-ban egy mező-ségi parasztasszony levelezésének feldolgozása, 2006-ban a toronygomb-iratokat tartalmazó monográfiája és közben több tanulmány ebből a témakörből. Kezdeményezésére a Kriza János Néprajzi Társaság konferenciát szervezett, ennek előadásait a 7-es számú évkönyvbe szerkesztette egybe (*Írás, írott kultúra, folklór*, 1999), *Az írás képei* címmel 1999-ben kiállítást szervezett népi kéziratos szövegekből, a néprajz szakos hallgatók képzésében *Írásgyakorlat, írásszokások, népi írásbeliség* címmel speciális kurzust vezetett be. Az eredménye pedig mindennek az, hogy megalapozta a hagyományos folklór határán túl lévő, a népi írásbeliséggel foglalkozó diszciplínát. Ennek a diszciplínának is megírta és 2008-ban megjelentette a kézikönyvét: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség* címmel. Ma ennek ő a fő képviselője, ő a szaktekintélye a magyar kultúratudományban. Aranyosszék, a szűkebb szülőföld vonatkozásában azonban Keszeg Vilmos láthatóan teljességre törekszik: miközben nagy ambícióval dolgozta fel a hagyományos folklór *túlsó oldalát, az innenső oldalról*, a hagyományos népköltésze-tről sem feledkezett meg. 2004-ben két vaskos kötetben jelentette meg ennek adattárát és monografikus feldolgozását: *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely).

Többszörösen interdiszciplináris Keszeg Vilmos harmadik fontos kutatási területe: 20. századi (erdélyi) életpályák, élettörténetek rögzítése, vizsgálata. Van ennek némi műfaji rokonsága a 17. századvégi, 18. századi emlékiratokkal. Mégis egészen más. A történések mai módszertanában ez az *oral history*, olyan szóbeli történelem, amelyet valaki rögzít, esetleg le is ír (vagy néha maga a szereplő írja le), a néprajzos számára szöveggént és pragmatikai kontextusában is vizsgálható, elmondott vagy leírt életpályák, élettörténetek. Van némi kapcsolódása a népi írásbeliséggel is. Keszeg Vilmos ezt a kutatást azzal kezdte, hogy 1993–94-ben terepkutatást készített elő a Mezőség, Marossszék és Aranyosszék vidékén, *A másik osztály. Az arisztokrácia emléke a mai falu emlékezetében* címmel. Hajdani jobbágyfalvakban a megszépítő időbeli távolság ellenére is fontos és tanulságos téma. 1998-tól több élettörténet-kutatást irányít a doktori képzés keretében is. Vizsgálati témává vált a kollektív és individuális életpályák viszonya (*Erdélyi szórványban – élettörténetek és anyakönyvek tükrében*, 2002), különböző társadalmi kategóriák tipikus életpályája (lelkészeké: Nagy Ödön – Hermán János – Nyitrai Mózes: *Palástban. Lelkészek szórványban*, 2001, néptanítóké: 20. századi erdélyi néptanítók életpályájának és élettörténetének elemzése, 2004–2005), az életpálya élettörténetben való megjelenítése (*Specialisták. Életpályák és élettörténetek*, 2006) stb. Ezeknek a kutatásoknak szintén egyetemi kézikönyv lett a szintézise. A történetmondás és a narratológia kézikönyve 2011-ben jelent meg: *A történetmondás antropológiája* (KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár).

Az allegorikus tordai hídhoz és az úthoz visszatérve: a Keszeg Vilmos szakmai pályája ezen a három fő sávon halad, egyes időszakok érzékelhető preferenciáival és mégis folyamatosan. És nem egyedül halad, nem a saját kutatói presztízsének építésével, hanem mindig csapatban. Ez már a tanári munka, a beavatás folyamata: mindig vannak újoncok a csapatban, a terepmunkában, a konferenciaszervezésben, kötetek szerkesztésében, vannak már beava-

tottak, akik doktori értekezésüket írják (2003-tól irányítója doktori hallgatóknak, 2006-tól felelőse a Hungarológiai Doktori Iskolának), és vannak kész munkatársak, jó esetben önálló munkahellyel, akik mindig munkára foghatók. Ennek már nem is lehet látni a folyamatát, csak a publikációs listából kiáradó, alig áttekinthető folyamát. És lehet látni a tanszéken, a Kriza székházában, az EME-nél ennek a tanításnak, képzésnek, beavatásnak a mindennapjait. Keszeg Vilmost nem szédítette meg a mai egyetem hamis perspektívája, amely a kutatáshoz viszonyítva alsóbb rendűnek tekinti a tanári munkát, ő nem tagadta meg középiskolai tanári múltját, szelíd emberségével alkatilag is összefüggő, vele született tanári mivoltát. Nem is ismerek mást, aki annyira bízna a tanítványaiban, akiből annyira áradna a folyamatos biztatás. Ezzel a tudatosan vállalt tanári attitűddel függ össze, hogy fontosnak tartja az oktatás eszközeit, forrásait: a tankönyveket, tananyagokat. 1999–2001-ben először az Erdélyi Tankönyvtanács adta ki az ő szerkesztésében a közoktatásnak szánt *Magyar népi kultúra* című tankönyvet és szöveggyűjteményt (szerzők: Demény István Pál – Gazda Klára – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos), második, javított változata 2008-ban az Ábel Kiadónál jelent meg. Külön gondoskodott a szűkebb régió tanulóinak honismereti neveléséről, részükre készült az *Aranyos-vidék. Honismereti könyv* (2014). Tanszékvezetőként kezdeményezője volt annak, hogy a néprajz szakon az alaptárgyak előadói írják meg az illető tantárgy kézikönyvét. Ebből lett a *Néprajzi Egyetemi Jegyzetek* sorozat, amelynek három, fentebb említett kiváló darabját ő maga írta.

A képzésnek, a tudományba való beavatásnak fontos kerete és eszköze a közös munka, elsősorban a közös szervezés és közös szerkesztés. Nagyon sok, szűkebb vagy tágabb körű szakmai rendezvényt, konferenciát szervez, és ezt mindig magával egyenrangú partnerként megnevezett tanítványával, fiatalabb munkatársával teszi. Különösen fontos a tudománytörténeti tematikájú konferenciasorozat. Evvel rendszerint együtt jár a konferenciák anyagainak közös megszerkesztése is. Ezért van az, hogy volt tanítványai közül többen szerkesztőként is kiválóak. Volt kitől tanulniuk.

Keszeg Vilmos lokálpatrióta hűségét, azt, hogy ő valóságos apostola Aranyosszéknek, az teszi hitelessé, az távolítja el a provinciálistól, hogy tordai otthonában és a kolozsvári tanszéken is benne él saját szaktudománya, tanári munkája tágabb, nemzetközi hálózatában. Idézzük ismét a *híd* allegóriáját: „A tordai polgár most érezhette meg, hogy a híd nem csupán az Aranyos két partját köti össze. A rajta áthaladó út Torda határainál távolabbról jön és messzibbre vezet.” A mi „tordai polgárunk”, Keszeg Vilmos útjai is hol közelebb, hol távolabb vezetnek. Tevékenyen vesz részt a hozzá közel álló erdélyi szakmai szervezetek, egyesületek munkájában, tisztséggel vagy tisztség nélkül jelen van a legfontosabb háttérintézményben, a Kriza János Néprajzi Társaságban, az erdélyi ernyőszervezet, az Erdélyi Múzeum-Egyesület illetékes szakosztályában, az akadémiai szférát képviselő Kolozsvári Akadémiai Bizottságban, de ott van a magyarországi („nemzeti”) szakmai egyesületekben, francia kapcsolatai révén pedig már 1996-tól az Európa Tanács által patronált EURETHNO, FER-EURETHNO-ban is. E kapcsolatoknak köszönhetően folyamatosan részt vesz nemzetközi szakmai rendezvényeken, sőt ő maga hozott el Kolozsvárra ilyen szakmai fórumokat.

A magyarságtudományok kapcsolatrendszerében természetessé vált a kölcsönösség. Már nemcsak arról van szó, mint a kilencvenes évek elején, amikor a tanzsékek kiépítése folyt, hogy folyamatos szakmai támogatást kapunk a magyarországi egyetemektől, akadémiai intézetektől, hogy segítenek bennünket képzési

programunk teljessé tételében vagy a doktori képzésben. Keszeg Vilmos is – saját presztízsértékű témáival – vendégtanárként megfordult már minden jelentős magyar egyetemen, gyakran felkért tagja magyarországi doktori vagy habilitációs bizottságoknak, és maga is fogad doktori hallgatókat az anyaországból. Tudományos teljesítményével és az általa képviselt témákkal rászolgált erre.

És van még valami, amiben teljesen egyedül álló Keszeg Vilmos életpályája. Említettem, hogy annak idején még általános iskolai tanuló volt, amikor a *Jóbarát* pályázatán találkoztam a nevével. Már diplomásként, a nyolcvanas években is számára természetes volt, hogy írt a *Falvak Dolgozó Népe*be, a *Művelődés*be, de a *Korunk*ba, az *Utunk*ba is. Akkor még sokak számára ez nem csupán lehetőséget, hanem szolgálatot is jelentett. A mai finnyásabb akadémiai világban azonban legtöbbször a karrierépítéssel vannak elfoglalva, arra vannak rákényszerítve, az angol nyelvű közlés lehetőségeit keresik, a kevés számú erdélyi magyar szakfolyóirat pedig keresi a szerzőket, várja a kéziratokat. Ehhez képest egészen kivételes, hogy az egyetemi professzor Keszeg Vilmos rendszeresen közlő munkatársa legyen a 10-15 éves diákok lapjának, a sepsiszentgyörgyi *Cimborának*, a szülőföld lapjának, az *Aranyosvidéknek* és továbbra is a *Korunknak*, a *Helikonnak*, a *Művelődésnek* vagy akár az *Erdélyi Gazdának* vagy a *Szabadságnak*, vagy hogy tömegével írja magyar és román nyelven internetes online lexikonok magyar művelődési és művelődéstörténeti szócikkait. Ez távolról sem csak holmi tágan értelmezett „tudományközvetítés”, hanem szolgálat és alázat, a tanár és a nevelő jobbító szándékú attitűdje. Ha az egészen fiatalokra gondolok, a kolozsvári *Szívárvány* és *Napsugár* olvasóira, vagy a következő korosztályra, akik a *Cimborát* forgathatják vagy böngészhetik az interneten, azt kell mondanom, hogy a lehető legjobb közvetítők révén jutnak el a magyar nyelvbe és a magyar kultúrába. Olyanok révén, mint Keszeg Vilmos, aki tudja, bár nem beszél róla, hogy az indítás, az első lépés legalább olyan fontos, mint az egyetem vagy a tudomány.

Az emberről nehezebb írni, mint a hídról. A rálátás szöge, élessége, mélysége mindig viszonylagos, az is, amely részünkről Keszeg Vilmos emberi, tanári arcára, tudós személyiségére irányul. Az én rálátásom is bizonyára szubjektív. Azt azonban senki sem vonhatja kétségbe, hogy bizonytalan világunkban azon kevesek egyike, akire mindig számíthatunk. Számomra nem kétséges, hogy most megállunk ugyan egy pillanatra köszönteni Őt, mert eltelt hatvan év, de életidejének folyamatosságában semmi nem fog változni: bízhatunk jelenlétében, szolgálatában, továbbra is ez jelenti majd életének értelmét és tartalmát.

TÖPRENGÉS AZ ÉRTÉKEKRŐL

■ Olyan ez, mint tűnődni tűnő, majd hirtelen megtestesülő titkokról! Társadalmi, történelmi, emberi civilizációs remények és reménytelenségek, kisebbségi, erdélyi magyar sors, romániai nemzetiségi létben!

Elképzelhető-e bonyolultabb konstelláció egy tűnődésre?! Forrongó lelki helyzetben töprengeni, tűnődni, képzelődni értéketeljesítő jelenről és jövőről, de előbb a múlttól sem lemondani?! S mindezt a töprengő, meditatív és komplementatív gondolkodás elsődlegességével, érvényes ember alkotta törvények, létezősokok és jelentés-meghatározottságok faggatásával, a hullámzó körforgás lényegvalóságában?

Miközben felgyorsult életünkbe – akár naponta átrendeződő erő-, érték- és érdekviszonyai között – a kíméletlen európai vagy nemzeti exódus óhatatlanul közbeszól vagy fog szólni, éppen egyfajta értékrelativizmussal!

Ám a remény és bizalom párhuzamosa s az önellenőrzéshez elengedhetetlen kétely csak együtt nyújthatja azt az ilyen irányú optimizmust, amelyik megakadályozhatja a kilátástalanság és lehetetlenség tudomásulvételét. S mindezt az ormok egyszeri nagyságára telepített remény alvörügyeivel.

Viszont éppen emiatt kell(ene) nagyapáink és apáink nemzedékének értékeit visszaállítanunk nemcsak intellektuális látókörünkbe, de be is építenünk közösségi emlékezetünkbe és értékrendszerünkbe.

A 21. század első negyedszázadában milyen szellemi, tárgyi és erkölcsi hagyatékot kell eleven örökségünknek tekintenünk? Hiszen múltunk keresésének önreflexiók gesztusával, az önismereti értékek felkutatásának ösztönével és tudatos kényszerével a rehabilitációs recepció és a kisebbségi ethosz részeként kell újratemetnünk azt. Újratemetni emberi és szellemi erővel azonban csak azt lehet, amit valamilyen formában megőriztünk, és a veszélyben meg is védelmeztünk, beépítő tartalékunkká téve azt.

S akkor a „folyamatos múlt” – avagy a latin igeidő szerinti „praeteritum imperfectum” – szellemi életünket meghatározó folyamatában, ha visszatekintünk a 20. század erdélyi szellemi és társadalmi-történelmi örökségeire, mindenekelőtt azokat a „fehér foltokat” kell megtalálnunk, amelyek örökségünk kiegészítői is. És elegendő, ha most csak a Trianon utáni és a párizsi békeszerződést eredményező történelmi időkre gondolunk. Arra a történelmi időszakra, melyben a „Metamorphosis Transsylvaniae” – Erdély átváltozása – a történelem folyamán immár hányadszor (!) újra időszerűvé vált. Amikorra már az erdélyi magyarság minden lehetségesnek gondolt utat kipróbált. Politikai törekvései kudarcba fulladtak, a transzilvanizmus szép eszméje is utópiának bizonyult (hiszen a magyarság szép együttélési elveit-terveit a románság és a szászság sohasem vállalta és tette magáévá), s a meghirdetett „harmadik” út sem válhatott lehetőségessé a magyarság egységének hiányában. Hiába hirdették meg Kós Károlyék a transzilvanizmus szép eszméjét a „liberalizmus, türelem és európai tájékozódás” jegyében, mert az 1920-as évek második felében a transzilvanizmus már elvesztette közéleti és politikai jelentőségét, akkorra ugyanis ismét kiderült, hogy az Erdélyben élő népek testvériségét csak a kisebbségi sorsra jutott erdélyi magyarság érezte a magáénak. Miközben a saját egysége – sem politikai, sem gazdasági szempontból – az adott történelmi helyzetek és keretek között nem jöhetett létre.

Mégis érdemes felidézni, hogy a transzilvanizmus képviselői őszintén hittek egy román–magyar–szász együttélésben, éppen a szülőfölddel való közös elkötelezettség alapján. Hittek az erdélyi szabadelvűség hagyományaiiban, a nemzeti, a politikai és vallási toleranciában s a közös és megváltozhatatlan (?) sorsközösség predestinációjában, hiszen a történelem folyamán az erdélyi magyarság éppen erre törekedett, és ezt tette lehetővé. Azt az érzelmi és szemléleti magot és elsődleges erkölcsi tartalmat tette lehetővé, mely nem jelent ma sem mást, mint a szülőföld melletti állhatatos elkötelezettséget. És ez volna az első és alapvető erdélyi érték.

A másik a testünk és lelkünk fegyverévé vált anyanyelvünk, melynek védelme s ápolása transzcendentális kötelességünk. S ez a kötelesség előbbre való az emberi jogoknál, a kollektív és egyéni jogoknál, a demokráciánál, az alkotmány kitételeinél (akkor is, ha az társadalmi szerződésnek bizonyul), s a nemzetközi szerződésekénél is. Politikai értelemben tehát bárminél. És nem jelképes ügyről van végül is szó, hiszen az a közösség, amely így gondolkodik és cselekszik, az tudatában van annak – mert identitása van (s ez megint fon-

tos érték) –, hogy ha saját erkölcsi és kulturális értékrenddel és szabályrendszerrel (újabb fontos részei az értéktárnak!) is bír, és azokat a saját anyanyelvén meg is fogalmazza és rögzíti, akkor azok bármikor és bárhol általánosan elfogadtathatók, és érvényesen elfogadhatók. Ha egy etnikai közösség tehát saját és használt nyelvvel rendelkezik, akkor politikai és társadalmi életében a kulturális, oktatási és civil intézmények, minden külső beavatkozás és segítség nélkül is létezni és működni tudnak. Régiókban pedig a saját nyelv méltó birtoklása s ápolása, az Európához való tartozás és az erkölcsi értékek csúcscsát, valamint a kulturális, de a politikai megmaradás garanciáit is jelenti. Ilyen értelemben pedig az etnikai közösség saját nyelve életbevágóan fontos – eszközjellege és legitimációs értéke miatt egyaránt –, hiszen az illető közösség neki köszönhetően éppen az asszimiláció veszélyétől mentesül.

S ha egy kisebbségnek (mely lélekszáma szerint még nemzetrész is!) – mert kulturális múltja, történelmi hagyománya és politikai potenciálja (megannyi értéként) is lehetővé teszi –, intellektuális törekvései is vannak, melyekkel olyan reményt és elhatározottságot is táplál, hogy tagjait a legmagasabb állami és közhivatalnoki tisztségek betöltésére is alkalmassá tegye, akkor azok olyan erkölcsi és magatartási értékeknek bizonyulnak, melyeket a többség részéről is csak elfogadni lehet.

Ahogy az összmagyar kultúrörökség emlékezete és védelme is kivédhetetlenül társul a transzcendentális eszmélkedés készítéséhez. Miközben persze tudjuk, hogy hinni, tanulni, tudni és dolgozni mindig és minden ember megfeszítő keresztje.

Kérdéssel ugyan, de még feltételezem, hogy az az erdélyi értéktár, amely létezik, és meghatározó létjogot is biztosít, nem hagyja továbbra sem, hogy gyermekeink és unokáink a Föld e csodálatos pontjától végleg elszakadjanak. Persze az erdélyi magyarság jövőjét a születések száma és lokálpatriotizmusa határozza meg.

De lesz még ennek a földrajzi-történelmi tájnak (melyet a múlt hagyott ránk, és a jövő kér számon!) s az emberi kapcsolatok, barátságok, és közösségek szépségének olyan értéke, amely fölülmúlhatja majd egy biztosabb, kiszámíthatóbb és tehetősebb emberi élet más tájakra való csábítását?!

Van és lesz, amíg érzésből és gondolatból úgy lehet mindegyre érték, ahogyan azt – annyi időn át – Erdély magyar nemzeti közössége békés, megértő és rendező szándékkal bizonyította és mindegyre bizonyítja! S közben úgy adósa még mindig önmagának, hogy immár halaszthatatlan és feladhatatlan joga és felelőssége: kimondani és vállalni azt az identitást, mely egy olyan nemzetrészként megmaradt nemzeti közösség öröksége, jelen- és jövőbeli, meghatározó jellemzője, mely egyáltalán nem azt jelenti, hogy továbbra is kényszerhelyzetbe került nemzeti kisebbség, hanem államalkotó és egyenjogú társnemzet. Mert az erdélyi magyar nemzeti közösség sohasem tartozott és nem tartozik a romániai kisebbségek közé, hiszen lélekszámban egy országnyi, legalább másfél milliányi emberi lényvel, legalább olyan kultúrával, hagyománnyal, európai múlttal és értékekkel őrző anyanyelvével, egyenrangú és állhatatos történelmi múlttal, jelennel és jövővel rendelkező emberi közösség, amely a román politikai rendszerben többé nem tudja elfogadni a kisebbségpolitikai rezsimben kijelölt helyét-szerepét s az azzal kapcsolatos pillanatnyi politikai tranzakciókat sem! Mert ezzel a történelmi identitásával – saját elvehetetlen értékeként – szabadon és minden áldozatot vállalva éppen azt az eszköztárat egészítheti ki, mely európai, ország- és nemzetépítő értelemben is szerepére vár.

NAGYVÁRAD, A KÖKEMÉNY HÍDFŐ

■ Amikor Mátyás király hívására Janus Pannoniusnak 1451-ben Budára kell mennie, olyan nehéz szívvel hagyja el a nagybátyja, Vitéz János püspöksége alatt felvirágzott Váradot, hogy elégikus búcsúverse a mai napig a váradiak egyik dédelgetett ereklyéje. A *Búcsú Váradtól* hét szakaszából tulajdonképpen háromtól búcsúzik: a gyógyító hőforrásoktól, a híres püspöki könyvtártól és az aranyozott királyszbokroktól. A könyvtár értékelése viszont első hallásra a legbószabb lokálpatrióta váradi fülnek is enyhén szólva túlzás: „Könyvtár, ég veled, itt a búcsúóra, / Híres könyvei drága régieknek, / Már Phoebus Patarát elhagyta s itt él; / Költők isteni pártfogói: Múzsák / Többé nem szeretik Castaliát már. / Hajrá. Fogyjon az út, társak, siessünk!” (Áprily Lajos fordítása) A nagyváradiakat sokan felvágósnak, nagyzolónak tartják, elsősorban a folyton hangoztatott „Várad a világ közepe” megfellebbezhetetlen kijelentésünk miatt, de hogy Apolló és a Múzsák Váradra „költöztek”?! Pedig egy kis költői fantáziával ez sem okozott volna nagyon nagy csodálkozást, hisz a Pannonius-vers után négy évvel, 1455-ben, Vitéz János létrehozta az ország első csillagvizsgáló intézetét Nagyváradon, a bécsi Georg Pauerbachot hívta meg az intézet vezetésére, ám ő maga helyett végül legtehetségesebb tanítványát, a Regimontanus néven publikáló Johannes Müllert küldte el – tudjuk meg Litván Dánielnek 2013. 11. 20-án az *index.hu/ tudomány/ történelem* számára írott anyagából. Az obszervatórium egyebek mellett a Hold és a csillagok helyzetére vonatkozó megfigyeléseit a *Tabula Varadiensis* című munkában gyűjtötték össze, amelynek adatait mások mellett Brache és Kepler is használta később. A földrajzi hosszúság meghatározására a váradi csillagvizsgálóban egy saját, a váron keresztül haladó kezdő délkört jelöltek ki. A csillagászati megfigyeléseket a nyílt tengeren hajózó kapitányok is használták, hiszen az égitesteken kívül semmilyen más viszonyítási pont nem állt rendelkezésükre. Ekkoriban a *Tabula Varadiensis* lévén az elérhető gyűjtemények közt az egyik legpontosabb, másolatait a nagy felfedezők egy része is magával vitte, például Kolumbusz Amerika felé tartó hajóján is volt egy példány belőle – mondja Litván Dániel. Egyszerűen – ha rövid időre is, de Várad valóban a világ „közepének” számított. Ám a humanista felvirágzás, a világ közepe státussal együtt pütkösdi királyságnak bizonyult: a Mohács utáni folytonos hatalmi bizonytalanság, majd a török elnyomulás, később Várad elfoglalása a kultúra fejlesztését a legkevésbé sem tartotta szem előtt, mintha egyetlen vonással áthúzott volna minden addigi értéket. 1692-ben sikerült az osztrák seregeknek visszavenniük a törököktől Váradot és ezzel elindítani újra a város kulturális felemelkedését: a 18. század derekán bizonyos szempontból már ismét egyenes ágon kapcsolódik Közép-Európa akkori kultúrkörébe.

Kultúrkör, kulturális értékek – gyakori szavaink, bár nem mindig igazán a maguk helyén használjuk őket. Ha valaki alapos, kimerítő felmérést akarna készíteni a mai Nagyvárad kulturális szintjéről, sokféle – egymásnak akár ellentmondó – vélekedést kaphatna mikrofonvégre, de abban biztos vagyok, hogy egyik nyilatkozó sem mondaná, hogy ennek a városnak semmi köze a kultúrához. Mert ha nem is a világ közepe, de a kultúra, szerencsére, nem csak a világ közepén gyökeresedik meg és szökken szárba. Amikor utolért a szerkesztői megkeresés, hogy szétnéznék-e egy kicsit a nagyváradi kultúrérté-

kek őrzésének háza táján, rám zúdult a bőség zavara: építészet, irodalom, színház, képzőművészet... Nehéz lenne az agyonmelegített tényekből olyasmit előásni, ami releváns, de nem lerágott csont. Igen, a zene! És a két, kőkevény hídfő, melyekre építve nemcsak a jelenig jutunk, de utat lehet nyitni a jövő felé is: Michael Haydn és Bartók Béla. S mivel amennyire szeretem a zenét, annyira megvetem a kontárkodást, Lászlóffy Zsolt zeneszerzőt és zene tudóst kértem meg, kalauzolna el Nagyvárad komolyzenei életének múltjában és jelenében. Köszönöm, hogy széles körű ismereteivel – és az esetleges tévedések elkerülése végett jelentős forrásmunkákkal is – segítségemre volt.

Michael Haydnt báró Patachich Ádám püspök hívta meg Váradra. Érkezésének időpontja és itt-tartózkodásának ideje bizonyos adatok összemosása miatt mai napig nem egyértelmű. Kristófi János Zsigmond orgonaművész *A nemzet napszámosai a XVIII. század művelődéstörténetében Nagyváradon* című könyvének (Nagyvárad, 2008) *Összehasonlításként néhány adat a székesegyházi ének- és zenekar működéséről* című fejezetében a következőket írja: „Ugyanakkor 1757-ben feltűnik egy Joannis nevezetű hegedűs, aki átveszi az orgonistától a karnagy szerepét. Legalábbis erre lehet következtetni a tiszteletdíj alapján: míg az orgonista 100 forint fizetést kap, addig a Joannis nevezetű hegedűs 120-at. A makacs hagyomány, miszerint Michael Haydn már 1757-ben Váradra szegődött, ebből a fizetési listából indulhatott ki, hiszen még két éven keresztül – 1758-ban és 1759-ben – a Joannis nevezetű hegedűs részesül a legnagyobb fizetésben. Könnyű volt feltételezni a János keresztnév alapján, hogy Johann Michael Haydn az a jól képzett hegedűs, akit a zenészek 1761-es terményjára listáján is Joannis keresztnévvel említettek, holott ezen a táblázaton egyébként nincsenek nevek. Ez a lista a templomban szolgáló alap-együttes tagjait sorolja fel. A püspök udvari zenekarával való átfedést mutatja a szintén 1761-ből származó fizetési kimutatás, amely szerint Michael Haydn a »Capellae Magister«. [...] Mai tudásunk szerint Michael Haydn nem 1757-ben, hanem csak 1760-ban érkezett Nagyváradra. Valószínű, hogy utolsó szereplése Nagyváradon 1762. május 23-án volt, amikor a püspöki palota alapkövét ünnepélyesen elhelyezték. Erre utal a következő idézet: »Szentbeszéd után maga a püspök énekes szentmisét tartott, mely alatt zenekara külön ez alkalomra készült darabot játszott.«” (106–107.)

Michael Haydn feladata volt megszervezni a zenei életet egyházi és világi értelemben egyaránt, művekkel kellett ellátnia a 18-20-35 fős vonószekart, illetve meg kellett írnia számukra a szólamokat. Bizonyítottan kb. tízes nagyságrendű az itt keletkezett műveinek a száma, egyeseket ismerünk, mások még most is kallódnak, vagy csak címük ismert, és annyit lehet tudni, hogy itt keletkeztek. Nagyváradról Michael Haydn Salzburgba ment, a Bécsbe távozó Mozartot váltja az ottani püspöki zenekar élén, az ő helyét pedig 1765-ben Váradon Karl Ditters von Dittersdorf veszi át. Négy-öt évig volt Váradon, érdekesség, hogy Kristófi János Zsigmond 250 év után adta elő egy olyan darabját, amit itt írt, s ez az ünnepi mise a legnagyobb szabású műve. A Nagy Kálmán vezette Michael Haydn Kamarazenekar több alkalommal tűz műsorára Dittersdorf műveket. A két együttes kapcsolódását nemcsak a névadás jelenti: a mai nagyvárad-i zenei élet szempontjából a kamarazenei hagyomány folytonosságát előlegezi meg. Kristófi János Zsigmond nevéhez fűződik a Michael Haydn Kórus és a Michael Haydn Egyesület megalakulása és működése: névadójuk műveiből CD-t jelentettek meg, és Salzburgban több ízben vendégszerepeltek a művekkel, Cziffra Jánosnak, a salzburgi dóm karnagyának a meghívására.

Mária Terézia halála után a nagy udvartartásokat fel kellett számolni, a váradai püspöki zenekar is megszűnt. A polgárság fejlődésével Európa-szerte változik a közízlés: elkezdődik a zenés előadások divatja. A 19. század harmincas-negyvenes éveitől rengeteg ilyen előadás születik, melyek néhány év késéssel Váradon is megszólalnak. Különösen az olasz operák iránt érdeklődött a közönség, de Weber műveit is kedvelték. Az állandó nagyváradai filharmónia megalakulásának 50. évfordulója tiszteletére 1999-ben, Sándor Dénes és Avram Geoldeş összeállításában megjelent emlékezés előszavának alapján Lászlóffy Zsolt elmondta, a zenés előadásokat meghívott zenészek és énekesek mutatták be. Kissé sajnálkozva tette hozzá, hogy most majdnem ugyanott tart a nagyváradai „operaélet”: csak vendégszereplésekre számíthatnak, illetve épp az elmúlt nyáron a filharmónia kórusával részt vehettek egy nemzetközi fesztiválon, olyan nagy hírű művészek társaságában, mint például Julia Novikova, Plácido Domingo állandó partnere.

A 19. század végén, 1888. január 5-én rendezték az első nagyváradai szimfonikus hangversenyt, amivel a város tulajdonképpen bekapcsolódott a modern értelemben vett zenei életbe: a zenekarnak évadterve volt, előre meghatározott műsorról, illetve a meghívandó karmeserekkel és szólistákkal. A váradai koncertek gyakori szereplője volt Kersch Ferenc, aki a tízéves Bartók Bélában felismerte a zenei géniuszt. Ezzel kapcsolatban Thurzó Sándor zenetudós, Nagyvárad zenei életének legelmélyültebb kutatója a Nagyváradon, 2007-ben a *Partiumi füzetek* 46. darabjaként kiadott *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében* összeállításban a következőket írja: „Bartók Béla 10 éves korában, az 1891/92-es tanév első felét Nagyváradon töltötte. Voit-Krocsek Emma tanítónőnél, nagybátyja özvegyénél lakott. Ebben az időben Kersch Ferenc volt a zongoratanára. A jeles orgonaművész, karmester és zeneszerző Liszt Ferenc tanítványa, kezdetől fogva felismerte a fiúcska rendkívüli tehetségét és eltökélte, hogy tanítványa adottságaihoz méri a pedagógiai feladatokat. Komplex zongoratechnikai és előadóművészeti követelmények elé állította, attól sem riadva meg, hogy nehezebb darabokat osszon ki rá, mint amelyeneket a gyermek Bartók akkori felkészültsége alapján kényelmesen megoldhatott volna. [...] A Kersch-oktatta gyermek Bartók nem maradhatott közömbös Nagyvárad általános zenei élete iránt sem. [...] Az 1891/92-es helyi zenei évad fontos eseményei – Haydn 99. szimfóniájának első nagyváradai megszólaltatása, Hubay Jenő és Bodó Alajos szólóestje stb. – aligha került el a tanuló figyelmét. Kersch irányítása alatt Bartók sokat tanult, érdeklődési köre nagymértékben kitágult, megalapozta azt a széles körű zenei műveltséget, mely a nagy magyar géniusz személyiségében később kiteljesedett” – idézi Dukrét Géza a kiadvány előszavában. Bartók felnőtt előadóként sem felejtette el Nagyváradot: 1922. október 24. és 1933. december 14. között öt alkalommal vendégszerepelt a városban, az első koncertje a színházban, az utolsó az Újságíró Klubban, a közbülső három pedig a Katolikus Kör nagytermében volt, amely jelenleg az Állami Filharmónia állandó hangversenyterme, az Enescu–Bartók terem. Nagyváradai fellépésein a klasszikus szerzők mellett minden alkalommal saját szerzeményeiből is előadott. Ám a folytonosságot nemcsak a koncerttermi névadás jelenti, hanem első-sorban tanítványa, Fischerné Szalay Stefánia, aki férjével, Fischer Ervin karmester és zongoraművésszel együtt hosszú időn át működtette Várad egyik legismertebb zongoraiskoláját, ahol a Bartók-művek mellett minden bizonnyal elhangzottak a tanárnő öccsének, Szalay Elemérnek is a zongoradarabjai

Ha csak vázlatosan is, de Lászlóffy Zsolt szerint Michael Haydn és Bartók Béla mellett mindenképpen meg kell említenünk azokat a Váradhoz (is) köt-

hető zeneszerzőket, akik gazdagítják a város zenei értéktárát. Visszanyúlva a 19. század elején divatossá váló zenés előadásokhoz, elmondta, hogy Erkel Ferenc fejlődésében is nagy hatása volt a közkedvelt népszínműnek akkor, amikor fiatalkorában Kolozsváron tartózkodott, azt megelőzően pedig néhány hónapig Nagyváradon. A népszínmű hatása nem múlt el a 19. századdal együtt, hiszen az 1900 és 1984 között élt Bihari Sándor nevéhez fűződik a Földi Janka szövegére írt Kádár Kata zenés balladafeldolgozás – mondta Lászlóffy, aki szerint más, 20. századi Váradhoz köthető alkotók is feltétlenül említésre méltóak: az éppen húsz éve elhunyt Halmos László karnagy, Csire József karmester, zenei közíró, valamint Ridzyk Gyöngyi és András Enikő zenetanár, zeneszerző. Végezetül pedig a filharmónia karigazgatójaként azt hangsúlyozta, mennyire fontos a váradi szimfonikus zenekarnak és énekkarnak a debreceni Kodály Kórusal folytatott állandó együttműködése. Bennem pedig felvillan, hogy tulajdonképpen nem is túlzott olyan nagyon annak idején Janus Pannoniusz, hisz ha Apollo nem is költözött Váradra, de a történelem viharaiából sikeresen talpra állt városba Eutherpé gyakran el-ellátogatott.

Molnár Judit

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

- Avram Geoldeş – Sándor Dénes: *Filarmonica de Stat din Oradea – 1949-1999*. Oradea, 1999.
 Kristófi János Zsigmond: *A nemzet napszámosai a XVIII. század művelődéstörténetében Nagyváradon*. Nagyvárad, 2008.
 Litván Dániel: *Amikor Várad volt a világ közepe*. 2013. 11. 20. index.hu/tudomány/tortenelem
 Thurzó Sándor (szerk.): *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében*. Nagyvárad, 2007.

FAZAKAS LÁSZLÓ

A KOLOZSVÁRI GÁZGYÁR KÖRÜLI ÉRDEKEK ÉS KONFLIKTUSOK A 19. SZÁZAD VÉGÉN

■ A 19. századi városok egyik legnagyobb és egyben leglátványosabb átalakulását a modern infrastruktúrahálózat kiépítése jelentette. A gáz, villany, víz bevezetése és a csatornarendszer létrehozása megváltoztatta a korabeli városlakók addigi mindennapjait.¹ Magyarországon, elsősorban az 1867 után bekövetkezett társadalmi és gazdasági változások folytán egyre nagyobb szükség volt a korszerű közművekre. A nagymértékű betelepülés, a gyárak megjelenése, az ipari termelés növekedése közegészségügyileg és közbiztonságilag is új kihívások elé állította a városokat. Ekkoriban a városi közvilágítás számított az egyik legjelentősebb infrastrukturális fejlesztésnek, ami közbiztonsági és városépítési szempontból volt fontos.² A dualizmus kori Kolozsvár modernizációs programjának első nagy infrastrukturális beruházását a közvilágítás terén kezdték el (légszeszvilágítás, 1869), és ugyancsak ezen a téren fejezték be a város addigi történetének legnagyobb költségvetésű fejlesztésével (villanyvilágítás, 1906). Kolozsvár 1879-től 1908-ig több mint 20 millió koronát használt fel az infrastruktúra kiépítésére. Ebből a legnagyobb összegű kiadást a villamos áram (5 millió) bevezetése képezte.³ A városban 1906-tól kezdődően lett áramszolgáltatás, azonban ha figyelembe vesszük, hogy Temesváron 1884-től, Budapesten és Nagyváradon 1893-tól, Szegeden 1895-től, Marosvásárhelyen 1898-tól már volt villanyvilágítás,⁴ észrevehető Kolozsvár jókora lemaradása. Ennek egyik oka a helyi gázgyár volt, mely kizárólagos jogot szerzett a közvilágításra, és annak ellenére, hogy évekig konfliktusban állt a várossal, képes volt gazdasági érdekeit hosszú távon megtartani.

Jelen tanulmány célja, hogy röviden bemutassa a 19. század végén a gázgyár körül kialakult problémákat, konfliktusokat, és választ találjon arra, hogy milyen kapcsolat volt a városvezetés és a gázgyár között. A kutatás elsődleges forrását a korabeli sajtókiadványok (*Kolozsvár, Ellenzék, Nemzeti Hírlap, Kolozsvári Hírlap, Budapesti Hírlap, Fővárosi Lapok*), a törvényhatósági közgyűlési jegyzőkönyvek, a hivatalos jelentések (Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése, Kolozsvár sz. kir. város házipénztárának zárszámadása, polgármesteri jelentések), a Magyar Statisztikai Hivatal adatai és a korabeli szak tanulmányok képezték.

Európában a 19. század elején-közepén a legnépszerűbb világítási forma a gázvilágítás volt, mely felváltotta a korábban használt petróleumvilágítást. A világításhoz szükséges légszeszt a kőszén lepárlásával állították elő. A módszer feltalálója William Murdock volt, aki 1798-ban biztosított ilyen formában világítást. Magyarországon csak a század közepétől kezd megjelenni a légszesz. Először 1856-ban Pozsonyban létesült gázüzem, majd Pesten és a későbbi években egyre több vidéki városban is.⁵

Közvilágítás azonban már jóval korábban létezett. A statisztikai hivatal adatai szerint Magyarországon legrégebben Miskolcon volt közvilágítás 1839-től kezdődően. Péccsett 1844-ben szerelték fel az első lámpásokat. Viszont vannak más adatok is, melyek azt mutatják, hogy Budán 1777-ben, Pesten pedig 1796-ban már volt közvilágítás.⁶ Az Amerikából behozott nagy mennyiségű, olcsó petróleum elárasztotta az európai piacot, ezért az 1870-es évekig a legtöbb magyarországi városban is petróleummal világítottak.⁷ Az olcsó petróleum kedvezőtlen gazdasági következményei Kolozsváron is éreztették hatását, hiszen a Moldvából importált nyersanyag finomítására létesített kolozsvári finomítók emiatt nem tudtak nyereségesek lenni.⁸

A kolozsvári városvezetés 1869-ben kötött szerződést külföldi vállalkozókkal⁹ a gázvilágításhoz szükséges berendezések megépítéséről (korábban itt is petróleummal világítottak). A szerződésbe belefoglalták, hogy a város 30 évre kizárólagos jogot biztosít (a közvilágítás terén) a cég számára.¹⁰ Ebben az időszakban a kizárólagos jog szerződésbe való iktatása széles körben elterjedt volt. Például Szombathelyen, Szegeden vagy Nagyváradon is ehhez hasonló szerződéseket írtak alá a helyi gázgyárak képviselőivel.¹¹

A kolozsvári gázgyárat 1871-ben létesítették, melyet 4 kemencével és 18 retortával (vegyészetben használt hevítő és lepárló berendezéssel) szereltek fel. Személyzete 17 főből állt: egy munkavezetőből, egy műszaki segédből és 15 gyári munkásból. A gázüzemben nagy mennyiségű kőszén dolgoztak fel, egy 5 éves átlag kimutatása szerint évente 838 789 kg-ot, melyből 225 877 köbméter világítógázt állítottak elő.¹²

1890-ben egy pótszerződés aláírására került sor, amely további 30 évvel hosszabbította meg az alapszerződést.¹³ A szerződésbe belefoglalták, hogy milyen minőségben kell égjének a lámpák: „A légszész az égésnél tiszta fehér lánggal világít, a lángtövéknél a légszész kisugárzó nyílásai körül csak csekély kiterjedésben mutat kéklő színt, a láng tetején és szélein sem hosszúra nyúló barnás lángcsukókat nem képez, sem rebegést, sem pislogást nem okoz. Továbbá a légszésznek olyan tisztának kell lennie, hogy az egész körben semmi kellemetlen szagot ne terjesszen, ne füstölögjön, fémekre vagy színekre káros hatású ne legyen.”¹⁴ Erre feltehetőleg azért volt szükség, hogy elkerüljék a rossz minőségű gáz miatt keletkező kellemetlenségeket (gyenge fényviszonyok, gázmérgezés, szennyeződés stb.).

Kolozsváron a magánfogyasztók országos szinten is rendkívül sokat fizettek a gázszolgáltatásért (21 krajcár/m³).¹⁵ Az *Ellenzék* cikke alapján 1897-re sikerült csökkenteni a gázárakat, de még így is köbméteréért 18 krajcárt fizettek a magánfogyasztók, a város pedig 15 krajcárt.¹⁶ Egy korabeli tanulmány számításai szerint az összes magyarországi város közül Kolozsváron volt a legdrágább a gáz.¹⁷ Viszont Kolozsvár azon három magyarországi város közé tartozott (Szeged és Sopron mellett), amely a gázgyárral kötött szerződés értelmében részesedést kapott a gyár nyereségéből.¹⁸ Ebből kiindulva feltételezhető, hogy a városvezetésnek is érdekében állt a gáz magas árának a fenntartása, mivel az árcsökkentéssel párhuzamosan értelemszerűen a város gázgyári részesedése is csökkent volna. Továbbá feltevődik a kérdés, hogy a gázgyártól származó részesedés miért nem jelenik meg a város pénztárának bevételei között, mint például a téglagyári jövedelem.

A gázgyár felelőtlensége miatti balesetek csak tovább fokozták a feszültséget. 1890-ben gázcsőrepedés következtében két munkást eszméletlen állapotba kellett a kórházba szállítani.¹⁹ 1894 januárjában az *Ellenzék* és a *Kolozsvár* arról tudósít, hogy szintén egy csőrepedés miatt többen gázmérgezést szenvedtek. Az ál-

dozatok közül egy meghalt, kettő pedig életveszélyes állapotba került. Az *Ellenzék* felhívta a figyelmet, hogy nem ez volt az első gázmérgezés a városban, korábban már volt egy ilyen eset, akkor négyen haltak meg. A *Kolozsvár* napilap a szerencsétlenség egyedüli felelősének a gáztársulatot tette meg. A cikkből azt is megtudhatjuk, hogy a gyár nem rendelkezik elég személyzettel, és a feladataikat hanyagul végzik.²⁰ Újabb felháborodást okozott az *Ellenzék* cikke, mely szerint a gázgyár a pótszerződésben megállapított köbméterenkénti 2 krajcár engedményt vízzel kevert légszesz révén próbálta visszanyerni.²¹

A *Fővárosi Lapok* 1894. január 16-ai számában arról jelent meg cikk, hogy a kolozsvári gázgyár a városi tanács pártfogásában állt, mivel állítólag az 1890-ben megkötött pótszerződésről félretájékoztatták a lakosságot. Ugyanis az akkori hivatalos álláspont szerint a gázgyárral kötött szerződés bármikor felmondható. Viszont amikor a Ganz és Társa cég konkrét ajánlatot tett a villamos áram bevezetésére, Albach Géza²² polgármester azzal utasította vissza, hogy a gázgyári szerződés nem bontható fel.²³ Kérdés, hogy volt-e egyáltalán bármilyen próbálkozás a szerződés felülvizsgálására, vagy volt-e kellő politikai akarat a villamos áram bevezetéséhez. Mint említettem, hogy Kolozsvár azon három magyarországi városok egyike volt, amely részesedést kapott a gázgyár jövedelméből. Ez még nem feltétlenül bizonyítja azt, hogy pusztán a gazdasági érdekeket szem előtt tartva nem avatkoztak be a gázgyár dolgaiba. Viszont ha figyelembe vesszük azt, hogy szinte semmilyen komolyabb következményei nem lettek a gázgyár felelőtlensége által okozott baleseteknek, akkor arra következtethetünk, hogy a városvezetés egy szűkebb köre valóban szolgálhatta a gyár érdekeit.

A lakossági felháborodás eredményeként 1894-ben egy indítványt/memorandumot adtak át a városi közgyűlésnek, melynek az volt a célja, hogy bevezessék a villamos áramot Kolozsvárra.²⁴ A gáztársulat vezetői a lakosság félrevezetése révén akarták elkerülni a feszült helyzet súlyosbodását, és egy cikket jelentettek meg a helyi újságban, amelyben a gáz alacsony áráról és a villamos energia drágaságáról írtak. (A *Kolozsvár* napilap szerkesztősége külön felhívta a figyelmet, hogy a rovatban megjelent közleményért nem vállal felelősséget.²⁵)

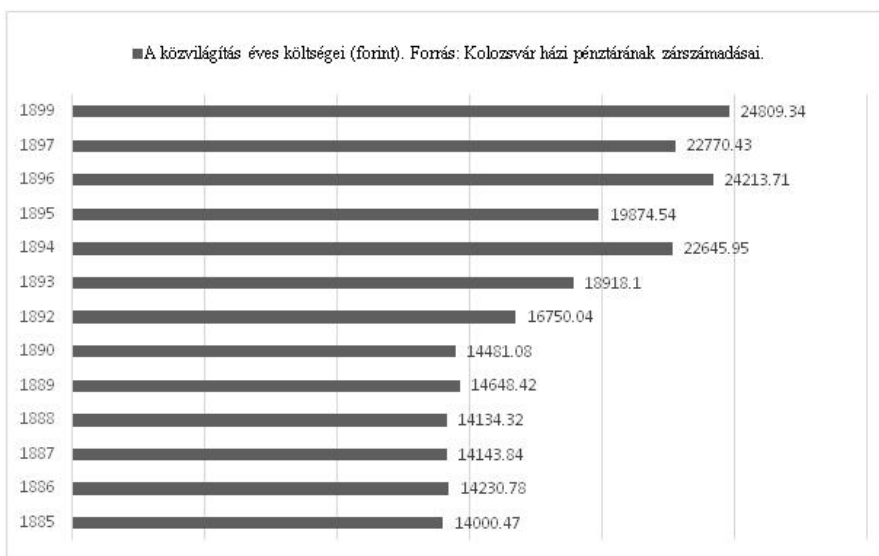
A feszültség fokozódása a városi közgyűlést is lépésekre kényszerítette, így a júniusi ülésén elrendelte egy szakbizottság felállítását, melynek feladata a gázgyár által szolgáltatott légszesz folyamatos vizsgálata és a lámpák, égők ellenőrzése volt. A bizottság tagjává választották a villamos mozgalom egyik vezetőjét, Fabinyi Rudolf²⁶ vegyészmérnököt is. A képviselőtestület utasítására a szakbizottság tartozott felszólítani a gázgyár igazgatóságát, hogy korszerűsítse a berendezéseit, és fejlessze a szolgáltatás minőségét. A közgyűlésen elhangzottak szerint a legtöbb panasz oka, hogy a magánfogyasztók nem tudják megfelelően használni a gázórákat és az égőket, ezért fontosnak tartották egy használati útmutató kiadását.²⁷

1894 közepére a villamos mozgalom egyre nagyobb visszhangot kapott, és a gázgyár igazgatója tárgyalásokat folytatott Fabinyi Rudolfal. A tárgyalások során az igazgató megígérte, hogy az eseményeket figyelemmel kísérik, elemzik, és ha lehetségesnek látják a villamos áram bevezetését, akkor nem zárkoznak el az ügytől.²⁸ Azonban a helyzetet elemző cégképviselők 1894 novemberében kijelentették, hogy nem áll szándékukban bevezetni a villamos áramot, viszont az erre vonatkozó szerződési jogot hajlandóak lennének a Ganz cégre átruházni, ha a város lemond arról a jogáról, mely szerint az 1890-ben megkötött szerződés lejártá után a gázgyár Kolozsvár tulajdonába kerülne.²⁹ Az ügy folytatásáról nincsenek

konkrét információk, de valószínűleg megszakították a tárgyalásokat, mivel a villamos áram bevezetésére csak a későbbiekben került sor.

1895-ben tervbe vették a gázzgár összes lámpáinak lecserélését Auer-égőkre,³⁰ viszont a következő években (ismeretlen okok miatt) az Auer-lámpák kérdése egy időre háttérbe szorult. 1897-ben a Hosszú-Szappan utcai gázcsővezeték repedése egy másodéves szebeni orvostanhallgató halálát okozta.³¹ Ugyancsak ebben az évben vett érdekes fordulatot a kolozsvári gáztársulat ügye. Egy Georgi Charles nevű francia vállalkozó vásárolta fel a gyárat.³² Az új tulajdonos már 1895-ben botrányba keveredett a „román panamaként” elhíresült galaci Brenning-perben. Ekkor derült ki az, hogy a galaci gáztársulat és a polgármesteri hivatal törvénytelen ügyleteket folytatott, melyekben Georgi Charles is érintett volt.³³ Szintén Georgi Charles tulajdonában volt a szegedi gázzgár is, melyet még 1894-ben vásárolt meg,³⁴ és 40 évre kötött szerződést a városi közvilágítás szolgáltatására.³⁵

Ábra³⁶

Az újonnan megalakult kolozsvári gáztársulat neve: A kolozsvári világítási és erőátviteli részvénytársaság. A *Központi Értesítő* szerint a cég meghatározása a következő: „Ezen részvénytársaság az 1897. évi február hó 28-ik napján tartott alakuló közgyűlés által elfogadott alapszabályok szerint keletkezett. Székhelye: Kolozsvár. A vállalat tárgya: Kolozsvár szab. kir. városának köz- és magánvillágítással való ellátása, akár légszesszel, akár villamossággal és erőátvitel kihasználása, nyilvános vagy magán, ipari és egyéb célokra. Tartama: 50 év. Alaptőkéje áll 500 000 koronából...”³⁷

A tulajdonosváltás nem járt minőségi javulással, így a következő években a városvezetés kereste a jogi lehetőségeket a gázzgári szerződés felbontására vagy annak módosítására és a villamos áram bevezetésére. 1899-ben Mandel Pál³⁸ és Szájbély Gyula³⁹ tettek ajánlatot a villamos áram bevezetésére, de a városi közgyűlés 1900-ban elutasította a két vállalkozó ajánlatát, és elhatározta, hogy a villamos áram bevezetését nyilvános pályázatban hirdeti meg.⁴⁰ A gázzgárat az első nagyobb csapás akkor érte, amikor a törvényhatósági közgyű-

lés 1903-ban kihirdette a nyilvános versenytárgyalást a villamos áram bevezetésére. Ezt követően 1904-ben a *Kolozsvári Hírlap* egy nagyon fontos hírt közölt. A napilap szerint a városi közgyűlés által felállított gázgyárat ellenőrző bizottság kimondta, hogy a gázgyár 1890-től 1902-ig szerződést szegve túl magas árakat szabott a gáz köbméteréért, így ezzel a magánfogyasztókat 272 692 koronával, a várost pedig 38 104 koronával károsította meg, ezért a gázgyárat perbe fogják 310 000 koronát meghaladó összeget követelve vissza.⁴¹ 1905-ben újabb nehézségek elé állította a gázgyárat dolgozóinak sztrájkfenyegetése. A gyári munkások memorandumot adtak át a gyár igazgatóságának, melyben azt követelték, hogy vezessék be a 10 órás munkaidőt, növeljék a gyár személyzetét és az órabéretet. Követeléseik teljesítésére 8 napos határidőt szabtak, és kijelentették, ha addigra ezeket nem teljesítik, akkor általános sztrájkba kezdenek.⁴² Még a határidő lejárt előtt Van der Welden gázgyári igazgató megkezdte a tárgyalásokat a munkások vezetőivel, akikkel sikerült egységre jutni, így a sztrájk elmaradt.⁴³ Mindezek ellenére Ganz és Társa (ez a cég nyerte a villamos áram bevezetésére kiírt pályázatot) 1906-ra sikeresen megépítette a hidegszamosi vízierőművet, így Kolozsvár végleg megszabadult a gázgyár béklyóitól.

Összegzés

■ A dualizmus kori Kolozsvárnak a modern és biztonságos közvilágítás kiépítése csak nagy erőfeszítések árán sikerült. A folyamat egyik akadály a kolozsvári gázgyár volt, mely kizárólagos jogot kapott a városi közvilágításra, és feltételezhetően mindent megtett, hogy gazdasági érdekeit megvédje, és a villanyvilágítás bevezetését minél hosszabb távon korlátozza. Az évek során a gázgyár felőltnessége által okozott balesetek, elsősorban a gázmérgezések és a rossz minőségű légszusz okoztatása a városi lakosság felháborodását váltotta ki. Az elégedetlenség mértéke akkora volt, hogy a kolozsvári napilapok (*Kolozsvár, Ellenézék*, az 1900-as években a *Kolozsvári Hírlap*) is összefogtak a gázgyár ellen, továbbá a polgári lakosság a városvezetés passzivitását megelégtelve saját „villamos” mozgalmat indított a villanyáram bevezetése céljából.

A bemutatott gázmérgezések okozta balesetek is csak a sajtóban kaptak nagyobb visszhangot. A törvényhatósági közgyűlések jegyzőkönyveiben nem találni semmilyen képviselői felszólalást a tanulmányban megjelenő 1890-es és 1894-es balesetekkel kapcsolatban. Tény, hogy 1894-ben felállítottak egy vizsgálóbizottságot a gázgyár ellenőrzésére, de ez lehet, pusztán csak a kedélyek csillapítása érdekében alakult, és semmilyen más szereppel nem rendelkezett, mivel a következő években is a gázgyár elleni panaszoktól volt hangos a sajtó. Szintén gyanakvásra ad okot a gázgyár 1897-es tulajdonosváltása, hiszen a gázgyárat felvásárló Georgi Charles-nak korrupciós ügyei voltak a galaci gáz-társulatnál. Az új tulajdonossal a korábban fennálló helyzet nem változott meg, a gazdasági érdekek kusza játszomája így egészen az első villamos világítás bevezetésére kiírt nyilvános versenytárgyalásig folyt. A villamos áram bevezetését követően a gázgyár új kihívások elé került, de hogy melyek voltak ezek, és hogy miként reagáltak az új helyzetre, a jelenlegi állás szerint nem tudni, ennek a feltárásához további kutatások szükségesek.

■ JEGYZETEK

1. Melega Miklós: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. Archivum Comitatus Castriferrei 5. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2012. 18.
2. Fábrián Borbála: *A közvilágítási norma: az utcavilágítás mint társadalmi elvárás a 19. századi magyarországi városokban*. Urbs 2014. 9. sz. 173–174.
3. Eyved Akos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom 7. Kőfallal, sárpalánkkal*. Hajnal István Kör, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 109.

4. Pölöskei Ferenc: *Kolozsvár a századfordulón*. In: Dáné Tibor Kálmán et al. (szerk.). *Kolozsvár 1000 éve*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Magyar Közművelődési Egyesület, Kvár, 2001. 192.
5. Melega Miklós: i. m. 24–25.
6. *Magyarország városainak háztartása az 1910. évben*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat, 58. kötet. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1916. 27. (A továbbiakban: Magyarország városainak háztartása az 1910. évben.)
7. Magyarország városainak háztartása az 1910. évben 26.
8. *A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerülete gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól 1878-ban*. A Kereskedelmi és Iparkamara kiadása, Kvár, 1879. 46. (A továbbiakban: A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1878-ban.)
9. A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium által kiadott Központi Értesítő szerint 1871-ben a Kolozsvári Törvényszéken a következő személyek alapítottak társaságot gázzolgáltatásért: Fährndrich Gusztáv bécsi lakos, Oechelhauser Fülöp Ottó berlini lakos és Oechelhauser Vilmos dessauai lakos. A társaságot Oechelhauser Vilmos jegyzi, továbbá per procura minőségben Warmbrunn Pál, ebben a formában: „*Oechelhauser & Fährndrich p. p. a. Warmbrunn.*” Központi Értesítő 1877. jan. 26.
10. Benyó Albin: *A kolozsvári villamos vízerőtelep*. Vízügyi Közlemények 1913. 1. sz. (1–3 füzet). 85–86.
11. Melega Miklós: i. m. 156; *Szeged világítása*. Budapesti Hírlap 1894. márc. 11. 11.; Péter I. Zoltán: *A gázvilágítás bevezetése Nagyváradra*. Várad kulturális folyóirat (<http://www.varad.ro/a-gazvilagitas-bevezetese-nagyvaradra/> – letöltés ideje: 2017. 03. 05.);
12. A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1878-ban 189–190.
13. Benyó Albin: i. m. 85.
14. *A légszusz lámpák Kolozsvárt*. Ellenzék 1895. nov. 28. 1080–1081.
15. A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1878-ban 190.
16. *A gázvilágításról*. Ellenzék 1897. ápr. 21. 358.
17. Benyó Albin: i. m. 85–86.
18. Magyarország városainak háztartása az 1910. évben 30.
19. *Gázmérgezés*. Pesti Hírlap 1890. dec. 21. 5.
20. *Tömeges gázmérgezés Kolozsváron*. Ellenzék 1894. jan. 10. 27; *A gáz áldozata*. Kolozsvár 1894. jan. 11. (a Kolozsvár c. napilapnak nincs oldalszámozása)
21. *A villamos világítás Kolozsvárt*. Ellenzék 1895. jan. 26. 86–87.
22. Kolozsvár polgármestere 1886–1898 között. Számos városfejlesztési beruházás köthető a nevéhez, többek között az ő mandátuma alatt adták át a közbúvághidat (1887), a vashidat (1889). De több botrány is tartóztotta a polgármesteri pályafutását (választási botrányok, hivatali visszaélés stb.) Lásd Fazakas László: *Albach Géza, Kolozsvár polgármestere*. Művelődés 2016. 12. sz. 11–12.
23. *Kolozsvár bajai*. Fővárosi Lapok 1894. jan. 16. 139.
24. *Villamos világítás Kolozsváron*. Ellenzék 1894. jan. 13. 37–38.
25. *Villanyvilágítás*. Kolozsvár 1894. feb. 3.
26. Fabinyi Rudolf (Jolsva, 1849. máj. 30. – Bp., 1920. márc. 7.) vegyész, 1878-tól a kolozsvári egyetem kémia professzora. *Magyar Életrajzi Lexikon*. (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04008.htm> – letöltés ideje: 2017. 03. 07.)
27. *Törvényhatósági Bizottsági Jegyzőkönyvek*. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, (a továbbiakban: RNLT KMI) Kvár. (Direcția Județeană Cluj – Arhivele Naționale ale României). Fond. 1. (Primăria Municipiului Cluj-Napoca. Seria „Protocoloale Adunărilor Generale”), *Mikrofilm Gyűjtemény*, 174. mikrofilm tekercs., Dokumentum I. 94/1894., 121. fólió.
28. *Villanyvilágítás Kolozsvárt*. Ellenzék 1894. aug. 9. 712.
29. *A villamos és a gázvilágítás*. Ellenzék 1894. nov. 26. 1068.
30. *Auer-lámpák Kolozsvár város világítására*. Ellenzék 1895. aug. 28. 772.
31. *Légszusz mérgezés Kolozsvárt*. Ellenzék 1897. feb. 11. 132.
32. *A kolozsvári gázgyárat*. Budapesti Hírlap 1897. jan. 16. 10.
33. *Az oláh Panama*. Budapesti Hírlap 1895. aug. 15. 10. – részlet az úgyről.
34. *Szeged világítása*. Budapesti Hírlap 1894. márc. 11. 11.
35. *Olcsó légszusz Szegeden*. Fővárosi Lapok 1895. feb. 22. 595.
36. *Kolozsvár sz. kir. város házi pénztárának zárszámadásai: 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1899*.
37. Központi Értesítő 1897. máj. 30. 618.
38. Mandel Pál (1839. jan. 6. Nyírbátor – 1908. feb. 7. Bp.) ügyész, országgyűlési képviselő. In: Magyar Zsidó Lexikon (<http://mek-oszk.uz.ua/04000/04093/html/szocikk/13152.htm> – letöltés ideje: 2017. 08. 14.)
39. Szájbély Gyula vállalkozó, országgyűlési képviselő. Gyakran nevezték „vasútépítő képviselőnek.” In: Söptei Imre: *A dunántúli vasútkirály: Szájbély Gyula*. Múlt-kor. http://mult-kor.hu/20120311_a_dunantuli_vasutkiraly_szajbely_gyula – letöltés ideje: 2017. 08. 14.)
40. Benyó Albin: i. m. 85–86.
41. *A gázgyár*. Kolozsvári Hírlap. 1904. máj. 3.
42. *Sztrájk készül a gázgyárban*. Nemzeti Hírlap 1905. júl. 21. 2; *A kolozsvári gázgyár munkásai sztrájk-mozgalma*. Kolozsvári Hírlap 1905. júl. 19.
43. *A gázgyári sztrájkmozgalom vége*. Nemzeti Hírlap 1905. júl. 25. 3; *A munkások újabb győzelme*. *A kolozsvári gázgyári sztrájk megszűnt*. Kolozsvári Hírlap 1905. júl. 25.

LUDVIG DANIELLA

ERDÉLYI ODISSZEA

Egy arisztokrata család kálváriája

■ A Teleki-ikrek története nem regény, bár oly színes és mozgalmas, hogy akár filmforgatókönyv is készülhetne belőle. A történet egy időutazás, ami Kolozsváron kezdődik az ikrek születésével az Osztrák–Magyar Monarchia idején, és 1980-ban fejeződik be, ugyancsak Kolozsváron, Ceaușescu Romániájában, Teleki Ernő halálával. Az indulás és az érkezés között – egy emberöltő alatt – lezajlik két világháború, új határok és új rendszerek születnek, vagyonok vesznek el, életek válnak értelmetlenné, sorstragédiák halmozódnak, miközben fiágon kihal egy ősi erdélyi arisztokrata család: a Telekiek paszmosi ága.

Széki gróf Teleki Andor és Ernő életútját meghatározta a kor, amelyben éltek, és a társadalmi réteg, amelyhez tartoztak. Erdély egyik legpatinásabb nevű főúri családjának tagjaiként életük a leggazdagabb és a legbefolyásosabb körökben zajlott, ráadásul Teleki Pál gróf miniszterelnök unokaöccseiként további kiváltságokat élveztek. A harmincas években Ernő Bukarestben, Andor Párizsban vezette a Magyar Királyi Külkereskedelmi Hivatal kirendeltségét. Magyarországon a kormányzó fiaival, a vezető politikusokkal és a pénzarisztokrácia képviselőivel alkottak egy asztaltársaságot, Romániában Ernő kapcsolatai II. Károly királyig terjedtek, míg Andor Franciaországban épített ki jó kapcsolatrendszert, ahol 1937-ben kormánybiztos-helyettesi pozícióban – a párizsi világkiállítás magyar pavilonjának szervezőjeként – kiérdemelte a francia becsületrend lovagi keresztjét is.

Andor nem vágyott közéleti szerepre. A trianoni határok meghúzása után Erdélyt elhagyta, és tehetségét, munkabírását, dinamikus problémamegoldó készségét külföldön saját érvényesülése érdekében kamatoztatta; 1939-től a nyilasuralom bekövetkeztéig a Külkereskedelmi Hivatal elnökeként tevékenykedett. Ernő otthon maradt, és úgynevezett „ideális” célokat tűzött ki magának, amelyek – a revízió atyjának tekintett Teleki Pál miniszterelnök nagybácsihoz hasonlóan – a román uralom alá került Erdély sorsának formálásával voltak összefüggésben. A harmincas évek derekán Ernőt az Országos Magyar Párt egyik lehetséges vezetőjeként tartották számon, de politikai karriert sosem futott be, pedig gróf Bánffy Miklós támogatását élvezve komoly eséllyel indulhatott volna gróf Bethlen György ellen a pártelnöki funkcióért vívott harcban. Meghártrálását azzal magyarázta, hogy a közéleti szereplést szolgálatként és nem megélhetési forrásként fogta fel, másrészt pedig rapszodikus anyagi helyzete nem biztosított stabil hátteret a feladathoz. Az igazsághoz viszont hozzátartozik Ernő túlérzékeny természete, moralizáló és konfliktuskerülő hajlama, valamint a habitusából eredő viszolygás a nyilvánosságtól és az exponált helyzetektől. Mindezek ellenére a politikától mégsem maradt távol, kiterjedt román kapcsolatainak köszönhetően szürke eminenciásként képviselte a magyar érdekeket Bukarestben, miközben a Magyar Általános Hitelbank igazgatójaként ingajáratszerű utazásokat tett a két ország fővárosa között. A második bécsi döntés után Kolozsváron Egyetem utcai lakásában zajlottak – Teleki Pál

jelenlétében – a visszacsatolt Észak-Erdély integrálásának kezdeti tárgyalásai, és az új „szereposztásba” is beleszólása volt. A behívandó országgyűlési képviselők listáján az ő neve is szerepelt, de azon kevesek közé tartozott, aki funkciójáról rövid időn belül lemondott. 1943-tól viszont ismét visszaköltözött az országházba, ezúttal a felső traktusba, ugyanis a kormányzó érdemei elismeréseképpen örökös felsőházi taggá nevezte ki.

1945 után a történet megisméltódott: Andor az emigrációt választotta, és Argentínában telepedett le, ahol többnyire már csak családfakutatással foglalkozott, de neve műgyűjtőként is fennmaradt. Genealógusi munkásságát a Magyar Nemzeti Levéltár őrzi azzal a sok ezer felbecsülhetetlen értékű dokumentummal együtt, amit halála előtt juttatott haza Buenos Airesből. Ernő, Andortól eltérően, ismét hű maradt Erdélyhez, ahol megélte osztályának minden megaláztatását és meghurcolását: kényszermunka a Duna-csatornánál, dobrudzsai kitelepítés, majd élete végéig titkosszolgálati megfigyelés, többszöri beszerzési kísérlet, amelyeket sikerült mindannyiszor elegánsan kivédenie. A szekuritáté Andort egy emigráns magyar kormány pénzügyminisztereként, Ernőt pedig az erdélyi magyar reakciós körök egyik vezetőjeként tartotta nyilván. Megfigyelésére egy egész ügynökhálózatot működtettek: rokonok, „barátok”, munkatársak, alkalmi ismerősök jelentettek az időközben mozgásképtelenné vált, szobafogságra ítélt nagybeteg grófról. A megfigyelés hozadéka az az ötkötetes vaskos dosszié, amelynek iratanyaga hozzásegít Ernő és közvetve Andor életének nyomon követéséhez, még az 1930-as évektől kezdődően, amikor Ernő a királyi román titkosszolgálat látóterébe került. A sziguranca a Balkánt átölelő gazdasági kémfőnöknek képzelte, a Gestapo pedig angol ügynökként tartotta nyilván.

Bevallom, eredetileg csak Ernő személye, sorsa, karaktere foglalkoztatott, Andor életstációi eleinte érdektelenek voltak számomra. Ezért is készítettem korábban csupán a testvérpár Erdélyben rekedt tagjáról dokumentumfilmet, amit *Démonok tánca – széki gróf Teleki Ernő emlékére* címmel sugárzott a Duna Televízió 2011-ben. A film Ernő szürrealisztikus elemeket tartalmazó grafikáira¹ épül, melyek apokaliptikus hangulatvilága jól tükrözi szerzője borúra hajlamos, depresszív természetét, és egyben keretet ad a tragédiába torkolló élettörténetnek. A téma viszont a film elkészültével sem hagyott nyugodni, sok volt az elvarratlan szál, a fehér folt, főleg Ernő 1945 előtti életét illetően. A további kutatásnak lendületet adott a szekuritáté bukaresti archívumából származó dossziék tanulmányozása, illetve az a tény, hogy 2015-ben kutathatóvá vált az a hetven évre titkosított levéltári anyag, amit Andor helyezett el a Magyar Nemzeti Levéltárban még 1944 augusztusában, közvetlenül a román átállás után.² Így ismertem meg Ernő – Andorhoz írott – több száz levelét az 1935 és 1939 közötti évekből, valamint Ernő munkanaplóját az 1940–1944 közötti időszakból. Ezek birtokában jöttem rá, hogy Andor személye kulcsfontosságú a történet kerekítésében. Az ikrek, bár személyesen 35 évig nem találkozhattak, olyan szorosan kötődtek egymáshoz, hogy Andor nélkül felemás lett volna a sztori, ráadásul az argentinai emigrációs élet új árnyalatait sem ismerhettük volna meg.

A feltárt anyag igazi kincsesbányának bizonyult. Ernő naplószerű beszámolóit, amelyeket sűrű rendszerességgel küldött Andornak Párizsba, betekintést engednek a két világháború közötti magyar–román politikai játszmákba, az Országos Magyar Párt körüli intrikákba, a korabeli főúri társadalom belső világába, sok esetben megerősítve a grófok-bárók világról alkotott képünket, ugyanakkor eloszlatva sok tévhitet, ami e társadalmi osztály anyagi lehetőségeit és befolyását illeti. A munkanapló részletes tanulmányozása sok esetben

rávezetett a sokszor szövevényes történet szereplőinek beazonosítására, Ernő utazásainak, megbeszéléseinek időbeni egybevetése a sziguranca feljegyzésével pedig jó lehetőséget biztosított a királyi titkosrendőrség jelentései hitelességének ellenőrzésére.

A mű egyik erőssége, hogy első ízben közli a Teleki Pál halálának körülményeit tárgyaló levelet, melyet Teleki Andor írt közvetlenül a tragédia bekövetkezése után. Nóvumként szolgál még egy beszámoló arról a szovétai találkozóról, amelyik a Turnu Severin-i magyar-román tárgyalások és a második bécsi döntés közötti napokban zajlott, ahol Andor – Teleki Pál miniszterelnök nevében – az erdélyi románság képviselőjével, Iuliu Maniu unokaöccsével, Pop Ionellel tárgyalt Erdély önkéntes csatlakozásának feltételeiről. Egyedülálló az a levélsorozat is, amelyet Ernő a dobudzsai kitelepítés (Mácini) éveiben írt kolozsvári barátnőjéhez, felfedve sanyarú sorsát, testi leépülését, lelki vívódását a számkivetettség éveiben. És arról is csak ebből a könyvből szerzünk tudomást, hogy Ernő, aki annak idején – a zsidótörvények egyik haszonélvezőjeként – a zsidóság vezető funkciókból való kiszorítása árán jutott érvényesüléshez, a nyilas uralom idején zsidók ezreit mentette meg a biztos haláltól (a Jad Vasem által a Világ Igaza kitüntetésben részesített Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt egykori magyarországi képviselőjének munkatársaként). Az is kiderül ebből a kéziratból, hogy ez a fiatal korában gögös arisztokrata milyen hosszú utat tett meg, amíg karosszékre kényszerült beteg emberként legszívesebben a zsidó származású kommunista filozófus barátjával, Gáll Ernővel, a *Korunk* főszerkesztőjével osztotta meg magányát.

A két fivér időskori levelezése nem más, mint hatyúdal, számvetés, elköszönés az élettől és egymástól. Mindketten magányosan, Andor Argentínában, Ernő Kolozsváron, belső emigrációba visszavonulva várták a tragédia végkifejletét.

Számomra a történet kibontakozásának legérdekesebb fejezeteit az ikrek két világháború közötti személyes jellegű levelezése jelentette. Kitértem előttem egy régi, elveszett világ; bepillantottam a főurak otthonába, lelkébe, titkaiba; megismerhettem gondolkodásukat, értékrendjüket, cselekedeteik mozgatórugóit. A történészek által kevésbé értékelt személyes jellegű locsogás, „mellébeszélés” nélkül a történet elveszítené ízét, zamatát, ezért is vállaltam annak a tömör levélnek a kibetűzését, legépelését, szerkesztését, amelyek kivonatos változata adja a Teleki-ikrekről szóló igaz történet gerincét. A könyv életről-halálról, politikáról, szerelemről, árujáról, magányról, kitartásról és a helytállásról szól. Mindez dokumentumok, levelek és a korabeli sajtó tükrében, amelyeket történelmi keretbe helyeztem. A tanulmány lábjegyzetei segítik a nevek és a történelmi események útvesztőjében való tájékozódást.

Az ikrek életútjának dokumentálását a gazdag családi fényképhagyaték teszi teljessé. Sok esetben a páratlan értékű, eddig publikálatlan fényképek, fontos történelmi kordokumentumok. Ilyenek például az Andor által készített, Teleki Pált megörökítő fotók, amelyeken a magyar politikai elit és közélet számos jeles képviselője is szerepel. A többéves kutatómunka eredménye közel 300 oldalas műve kerekedett.

Ízelítőül álljon itt gróf Teleki Andornak gróf Khuen-Héderváry Sándornéhoz írott levele, melyet Teleki Pál miniszterelnök tragikus halálát követően, vasárnap délután, 1941. április 6-án írt. A levél a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.

„[1941. április] 3-án, csütörtökön reggel a hivatalba bemenve jelenti a sajtóreferens, hogy [Teleki] Pali öngyilkos lett. Rögtön telefonáltam a miniszterelnökségre, ahol egyelőre, kizárólagosan a család számára megerősítették a

hírt. Ezután felmentem a Várba. Incze [Péter] megszokott kötélidegeivel fogadott, de senki semmit sem szólt a halál körülményeit illetőleg. Én meg természetesen semmit nem kérdeztem. Esterházy Móricz³ is közben megérkezett agyonsújtva, azt hiszem, egyik legjobb barátja volt. Ugyanakkor Géza⁴ és May⁵ elmentek a János Szanatóriumba Hannával⁶ közölni a hírt, aki azelőtt számos injekciót kapott, hogy lehetőleg a legelfásultabb állapotban fogadhasa a szomorú hírt. Visszamentem a hivatalomba, de nem tudtam megnyugodni. Visszamentem a miniszterelnökségre, ekkor már ott volt [Teleki] Géza és Topi,⁷ és rögtön érkezett a nuncius, akit a lezárt szobába beeresztettek. Megelőzőleg már a kormányzó is ott volt bent nála, aminek hosszas bent tartózkodása a legelvetemültebb módon kommentáltatik máris a nyilas körök által (kompromittáltató iratok magához vétele stb.). Érkezésem után Lukács Bélával⁸ és az egyik Eötvös nővérrel⁹ bementem a hálószobába szegény Palit utoljára megnézni. Ott feküdt az ágyban, ahogy reggel inasa találta, átlőtt halántékát a párna felcsúcsosodó oldala eltakarta – viaszfehér – de megbékélt arccal. Vére tömegeesen kifolyva a párna mellett az ágy oldalán. Jobb karját már az orvosok lehajtották, mert eredetileg a halántéka mellett volt. Nyitott kézzel és a párnán a revolver. Őszintén szólva, megbántam, hogy bementem, mert mindig fogok erre emlékezni, olyan szörnyű impressziót tett rám. A szobát újra lezárták, és mindent amennyire lehet rendbe szedtek, hogy Hanna viszontlátását valamennyire megkönnyítsék, akit csak délután vittek be hozzá félhalva a Szanatóriumból. Szegény Iréne néni¹⁰ is magán kívüli állapotban van. Egész délelőtt be akart menni Palihoz, mint minden reggel, érezte, hogy valami történt. Még szerencse, hogy teljesen konfúzus lett. Géza megmondta végre neki, hogy Pali meghalt, de valahogyan összefolyt előtte férje halálával. Szegény már semmit nem lát. Palit végig tapogatta, és akkor egy időre realizálta, hogy mi történik. Tegnap, szombat délelőtt volt a requiem. Hannát délután meglátogattam, nem akartam sokáig maradni, de benntartott. Szegény inkább halott, mint élő, és folyton azon tépelődik, hogy Pali miért tette. Az bizonyos, hogy erre a kérdésre választ csak az a levél tartalmazhat, melyet a kormányzóhoz intézett. 2 levél maradt utána: egyik a Kormányzóhoz, másik Hannához szólt. De érdekes módon mindkettő aznap íródott, amikor Pali pár nappal ezelőtt Szatmárról visszaérkezett, aznapon, amikor a jugó államcsíny befejeződött. Hanna nem tudja megmagyarázni magának, és folyton azon tépelődik, hogy mi adta az utolsó impulzust, hiszen a szerdán 2-án délután lezajlott koronatanács után Pali még kiment hozzá a Szanatóriumba. Nem mutatkozott gondterheltebbnek, mint máskor. Igaz, hogy feltűnt Hannának, hogy folyton fogta a fejét, ami soha szokása nem volt. Későn ment haza az elnökségre, és még eltréfálkozott a Hanna komornájával. Utasította az inast, hogy ne hozzon reggelit, mert gyónt és másnap reggel áldozni akart. Ezután csak egyszer zavarták meg, amikor a koronatanács jegyzőkönyvét vitték be hozzá. Hogy mi történt azután senki nem tudja. Az éjjel még Bethlen Erzsébetet¹¹, volt titkárnőjét kereste telephonon. Nem találta meg. Diktálni akart neki. Ha megtalálta volna, úgy talán vagy sőt biztos nem történt volna meg, ami megtörtént. Valahogyan levezetődött volna benne ez a depresszió. Őszintén szólva, engem nem lepett meg az egész, bármennyire is megrázott. Az az érzésem, hogy élt benne, ha tudat alatt is a Teleki László¹² tragédiája. Be nem vallott kultuszt csinált belőle. Teleki László kis biscuit mellszobra ott állott mindig íróasztalán a lakásában, és legutóbb is, amikor a Teleki László *Kegvenc* című tragédiáját a Nemzeti előadta, még [Teleki] Ernőt is hívta a színházba. Sokszor beszélt is róla. Van is sok hasonlóság a két öngyilkosság indító okában. Mindkettő személyileg

érezte magát felelősnek abban, amit felfogása szerint megelőző akciójuk – akaratukon kívüli módon eredményezett, vagy eredményezhetett volna. Teleki László félt, hogy egy újabb forradalmat készíthet elő a határozati javaslat elfogadása esetén előállott új helyzet. Bóli meg akart akadályozni egy olyan ígért-végrehajtást, melynek körülményeiről nem akarok levélben írni. Halálát figyelmeztetésnek szánta, de sajnos elkészt. Hogy kinek szólt ez, azt is meg lehet találni. Visszhangja azonban annál jobban rezonál mindenfelé. Természetesen mindenki úgy kamatoztatja ezt az egyéni tragédiát, ahogyan ez önző érdekeinek a legjobban megfelel. [Habsburg] Ottótól az angolokon keresztül a nyilasokig. Az embert émelygés veszi elő, ha ezeket hallja. A temetés holnap lesz. Ma reggel kezdődik meg a német–jugó háború. Ma éjjel már elsötétítünk. Az angol (amerikai, francia) követek itt vannak, de, azt hiszem, az angol már ugrásra készen áll. A belga már kapott utasítást arra, hogy Oroszországon keresztül utazzon el. Egyelőre tehát még nem történt nálunk semmi, dacára annak, hogy már 3 déli hadtest mozgósítva van, és mi is a határon állunk ugrásra készen. Közben a földek 35%-a bevetetlen, és a legnagyobb élelmezési gondokkal küzdünk. Nem haragszunk szomszédainkra, és mégis esetleg menni fog kelleni. Különben mindenki érzi, hogy valami végzetes történik. Az emberek lehorgasztott fejfel járnak, és senki nem mer bizakodni a közeljövőben.”

■ JEGYZETEK

1. Teleki Ernő vizuális naplóként számon tartott rajzainak tömege (Szücs György művészettörténésznek köszönhetően) ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában található, és jelentős részük 2008-ban, egy art-brut alkotásokat felvonultató kiállításon volt megtekinthető.
2. A levéltárban elhelyezett iratok megúszták a megsemmisülést, míg az ikrek különböző vidéki kastélyokba, kúriákba menekített értékei a szovjetek kezére kerültek.
3. Galántai és frankói gróf Esterházy Móric (Majkpuszta, Oroszlány, 1881. április 27. – Bécs, 1960. június 28.) a Magyar Királyság 20. miniszterelnöke 1917-ben, 1931-től országgyűlési képviselő.
4. Teleki Géza, Teleki Pál fia.
5. Teleki Mária, Teleki Pál leánya.
6. Teleki Pál felesége, Bissingen-Nippenburg Hanna.
7. Darányi Jolán (Budapest, 1907. november 5. – Sydney 1995. november 17.), Teleki Géza első felesége.
8. Lukács Béla (Rimaszombat, 1892. júni.6. – Budapest, 1958. márc. 21.), konzervatív politikus, jogász, országgyűlési képviselő, Miskolc főispánja, 1938 decemberétől földművelésügyi államtitkár, 1940-től a Magyar Élet Pártja elnöke, 1942. ápr. 17. – 1944. márc. 22. között tárca nélküli hadigondozási miniszter.
9. Báró Eötvös Loránd két lánya, báró Eötvös Rolanda (1878–1952) vagy báró Eötvös Ilona (1880–1945), egyikéről van szó.
10. Muráty (Muratisz) Irén (1852–1941), Teleki Pál édesanyja.
11. Gróf Bethlen Erzsébet (Torda, 1907. november 19. – Budapest, 1985. április 26.)
12. Széki gróf Teleki László (Pest, 1811. február 11. – Pest, 1861. május 7.) politikus, író. A Magyar Tudományos Akadémia levelező, rendes, majd tiszteleti tagja. Az Ellenzéki Kör elnöke. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc alatt és az azt követő években a magyar önállóság ügyének egyik legaktívabb és talán legeredményesebb külföldön tevékenykedő képviselője. A Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja. A Határozati Párt vezetője. 1861-ben az uralkodónak adandó országgyűlési válasszal kapcsolatos vita előestéjén otthonában öngyilkosságot követett el.

NAGY ÉVA

NEMZETKÖZI KONFERENCIA A MAGYAR KULTÚRÁRÓL

■ Az Amerikai Magyar Tanárok Egyesülete (AHEA) és a Kanadai Magyarságtudományi Társaság 2017. május végén tartotta meg 42. Nemzetközi Konferenciáját Torontóban (Ryerson University), amelynek interdiszciplináris témaköre átfogta a magyar kultúra, irodalom, nyelvészet, történelem, néprajz szépművészet, zene területét. Mintegy félszáz előadás hangzott el olyan témákról, mint pl. az emigráció, magyar nyelvoktatás és oktatási programok az óceánon túli egyetemeken, magyar művészek Amerikában/Kanadában, magyar kultúra és diplomácia Amerikában/Kanadában stb.

A Torontóban élő Bagi Katalin, Pelcz Katalin és Szita Szilvia *MagyarOK tankönyvcsalád bemutatása és értékelése a korszerű magyar mint idegen nyelv tanítás követelményei szerint* címmel tartott előadást. Abból indultak ki, hogy még nem készült el a modern, a tanulói és tanári igényeket egyaránt kielégítő, hatékonyan használható élvezetes tankönyv. Ennek következtében a tanárok arra kényszerülnek, hogy megalkudjanak egy félig-meddig használható munkával, igyekeznek azt óráról órára kiegészíteni, színesebbé, teljesebbé, diákjaik céljainak megfelelőbbé tenni saját maguk által készített feladatokkal. Pelcz Katalin – Szita Szilvia *MagyarOK* című tankönyvcsaládjá a legújabb kiadvány a magyar mint idegen nyelvi tankönyvpiacra. A tervezett négy kötetből, amely a Közös Európai Referenciakeret kezdő (A1) szintjétől a haladóig (B2) hivatott eljuttatni a nyelvtanulót, 2017 elejéig az első három kötet látott napvilágot. A Pécsi Tudományegyetem kiadásában megjelenő tankönyvcsalád a honlappal együtt 2013-ban elnyerte az innovációért járó Európai Nyelvi Díjat. A magát erősen kommunikációközpontúnak nevező tananyag ígérete szerint „minden készséget egyformán fejleszt, és szilárd grammatikai alapokat ad a továbbhaladáshoz”.

A szerző dolgozatában arra kereste a választ, hogy a *MagyarOK* tankönyvcsalád – számos elvitathatatlan innovatív megoldásán túl (tanári kézikönyv, nyelvtani összefoglaló, interneten elérhető hanganyag stb.) – segít-e, és ha igen, hogyan a magyar mint idegen nyelvi tankönyvpiac hiányosságain. Milyen mértékben jelent előrelépést az általánosságban vett magyar mint idegen nyelvi tananyagfejlesztésben, és miben marad adós a tanulókkal és tanárokkal szemben.

Az eddig megjelent három kötet értékeléséből kiemeljük:

a) élményszerűség, kooperativitás, kommunikativitás, infokommunikációs technológiák használata, osztálytermi és órán kívüli tanulás szerves kapcsolata, projektmunka stb.;

b) a nyelvészeti rész tudományok legutóbbi eredményeinek alkalmazása, illetve annak hiánya;

c) az idegen nyelvi környezetben, elsősorban az észak-amerikai kontextusban való alkalmazhatóság.

A rangos rendezvényre Magyarországról is érkeztek előadók. Szűcs Melinda, az ELTE Idegennyelvi Továbbképző Központ nyelvtanár-fővizsgáztatója, a *Magyar nyelv mint idegen nyelvvizsga* címmel tartott előadást. A több mint negyvenéves múltra visszatekintő ELTE Idegennyelvi Továbbképző Központ több évtizedes kétnyelvű magyar vizsgarendszere mellett kidolgozta a jelenleg négy szintű, egynyelvű Origó vizsgarendszert, amely 2000. január 1-jén felváltotta a korábbi kétnyelvű magyar vizsgát. Az Origó vizsgarendszer jelenleg az alábbi szintekre van kidolgozva: belépő szint (A2), alapfok (B1), középfok (B2), felsőfok (C1). 2016 januárjától a korábban önálló egyetemi intézetként működő szervezet új vállalkozási piaci alapra helyezve folytatta tevékenységét ELTE Origó Nyelvi Centrum Kft. (ONYC) néven, változatlan tevékenységi körrel. Az ONYC nyelvvizsgáztatással és idegennyelv-oktatással foglalkozik. Vizsgahely-hálózatában Magyarországon több mint 60 akkreditált helyen szerzhető Origó típusú nyelvvizsga-bizonyítvány. Egyedülálló módon az év mind a 12 hónapjában, több mint 30 nyelven kínál vizsgalehetőséget. Az Origó magyar mint idegen nyelvvizsga a négy nyelvi alapkészség tudásszintjét méri. A szóbeli vizsgán a beszédképességet és a beszédértés képességét értékeli, az írásbeli vizsgán pedig az írásképességet és az olvasott szöveg értésének képességét. Az egyes feladatok megoldása során közvetítő nyelvet nem használunk, a közvetítő képességet nem mérjük. A szóbeli és az írásbeli vizsga külön is lehetőséget. A kettő együttes letétele esetén egy összesített vizsgaeredményt kap a vizsgázó. A megfelelési minimum 60 % részvizsgánként.

Az Intézet emellett Junior nyelvvizsgát dolgozott ki a 10–14 éves korosztály számára angol, német és magyar nyelvből, amely A2 szintű nyelvtudást mér.

A magyar mint idegen nyelvi vizsga Magyarországon kívül Kanadában, Oroszországban és Romániában is letehető.

Havas Judit irodalomtörténész *...lenn a porban / emlékestül... Az emberi létezés értékei és korlátozott lehetőségei...* címmel tartott előadást. Abból indult ki, hogy Jékely Zoltánnál az idő, a szerelem, a halál mindig központi kérdés volt. A köznapi élet mögött mindegyre az elmúlást fedezi fel a költő. Az ünnepelelt színésznő arcán a halál árnyékát látja, a rádióból kiszűrődő éneket hallgatva a végleges elnémulásra gondol, s megírja a *Caruso emlékének* című remekét, a folyón sodródó rönkök az örök alámerülést juttatják eszébe. A szerelem önfeledt perceiben is a majdani elmúlásra kell eszmélnie. Az életműben sajátos feszültség jön létre a szorongásos képzeletet és az ellenőrzést gyakorló értelem között. A fantázia sorra felrajzolja az elmúlás következményeit, félelemre és önsajnálatra indítja az izgatott szívet, az értelem viszont kérdőjeleket rak a szomorú képek után, idézőjelbe teszi a félelmet és az önsajnálatot. Ennek a feszültségnek feloldása az ironia. S miközben meg akarja érteni a történelmi gondokat, és választ keres magában az emberi létezés kérdéseire és korlátozott voltára, ugyanakkor gondolati és érzelmi tekintetben egyaránt küzd a végső reménytelenség ellen.

A Pece-parti Párizs és a francia művészet hatása címmel tartott előadást a Bukarestben született Linciu Andrea, aki a Ion Mincu Műépítészeti Egyetemen és a Bukaresti Művészeti Egyetem Design Karán államvizsgázott, majd a Bukaresti Műépítészeti Egyetemen szerzett magszteri oklevelet 2013-ban. Jelenleg másodéves doktorandusz hallgató a Nagyváradi Állami Egyetemen. „Olyan gyönyörű szép Nagyvárad, mint egy kis Pece-parti Párizs” – mondta Ady Endre, mikor visszatért a francia fővárosból. Az előadó ebből az idézetből kiindulva készítette el dolgozatát, amelyben a francia művészet és irodalom különböző hatásait elemezte a kozmopolita városban, amely különleges

építészeti sokszínűséggel, valamint gazdag kulturális és vallási hagyományokkal rendelkeznek.

Magam tanügy és egyház témakörben tartottam előadást. A magyar anyanyelvű oktatást vizsgáltam az 500 éves reformáció tükrében. „Erős várunk a nyelv”, vallja Kosztolányi Dezső a református zsoltár szerint: „Erős várunk nekünk az Isten”. Előadásomban szó volt a romániai magyar anyanyelvű oktatásról és a több mint kétszáz éves bukaresti református egyházzal, a bukaresti magyar oktatásról, annak sikereiről és nehézségeiről, fontosabb történelmi pillanatokról, kiemelkedő személyiségekről, pedagógusokról és diákokról, valamint más sajátosságokról, aktuális példákkal alátámasztva. Hangsúlyoztam, hogy amikor a református tanintézményekről és oktatásról beszélünk, akkor mindenképp a reformáció jut eszünkbe. És ezzel együtt anyanyelvünk szeretete, ápolása, amely Károli Gáspárral és a Vizsolyi Bibliával már a 16. század végén hitvilágunk és anyanyelvünk végtelen gazdagságának a tanúbizonysága. Azóta pedig csak gazdagodni és elmélyülni tudott. Ha a református kollégiumokat történetiségükben vizsgáljuk, az a gazdagság rajzolódik ki lelki szemeink előtt, amelyet ezek az oktatási intézmények évszázadok óta „magukba szívtak”. Minden református kollégiumnak voltak nagynevű diákjai, mint például, Szenci Molnár Albert, Csokonai Vitéz Mihály, Kőrösi Csoma Sándor, a kétszáz éve született Arany János, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Sütő András és még sokan mások. Jókai Mórt idézve: „A templom és az iskola azonos eszme a protestánsoknál: a templomban a népet oktatják, s a beöltözött diákokból kerül ki a legátus, aki a távolabbi hitközségekben nagy ünnepek alkalmával hirdeti az ígét.”

A „KÁNTOR–LÁNG” ELÉ

■ Száz év magány?

A világirodalom felől nézve jól hangzik – könyvünk tárgyát tekintve azonban: nem igaz. Illetve csak részigazság. 1918 decemberétől, 1919-től számítva a külön Erdély-történetet (az újkort), szétnézve Erdély irodalmi térképén, az Erdélyben születettek műveiben, a magány nyomasztó súlyát ugyanúgy megtapasztaljuk, mint a társkeresést, az egymásra találás időnkénti örömét. Amikor 1971-ben megjelent az ún. Kántor-Láng, a *Romániai magyar irodalom 1945–1970*, egyfajta közös siker perceit-hónapjait éltük át. Nem a vitathatatlan sikert, hiszen a szakmai elismerést és hangos vitát, a hiányok sorolását lényegében egyszerre váltotta ki a könyvünk; mégis egyfajta közös(ségi) esemény részesei lettünk, amelyben benne volt a 20. század hetedik évtizedének felívelő erdélyi (romániai) magyar irodalmának öröme, a (még) széles olvasói figyelem.

Az azóta eltelt közel ötven év a történelemben és az irodalomban sokféle változást hozott. A számbavétel kényszere nyilván nem egyformán hat a harminc-negyvenévesre (abban a korban voltunk mi a hetvenes években) és a nyolcvanhoz elért irodalomtörténészekre – az egykori társakalánd azonban nem felejthető. Meg az újra- és továbfgondolás lehetősége, már-már kényszere. A kritikus visszanezés, egy mai kritikai számbavétel csábítása. És most akár így kérdezhetünk:

Száz év kaland?

Ha nem is a szabályos (?) irodalomtörténet-írás valamelyik szabályához (?) igazodva, szükségét éreztük egy új közös könyv összeállításának, szerzői társulásunk megisméltésének, újragondolva most már egy évszázad (1918–2017) erdélyi magyar irodalmát (legalábbis sok mindent abból, amit e tárgykörben, e tárgykörrel írtak) – önkorrrekcióval, kiegészítésekkel, kiteljesedéssel (kortársaink egy részének lezárult életpályájával!); a korábbi kényszerű önkorlátozások megszünte után, külső és belső cenzúrától véglegesen megszabadulva.

A műfaji egységet nem ígérhetjük ezúttal, a tanulmányok, egykori kritikák (vagy éppen az alkalmi, „helyszínelő” jegyzetek) viszont az elemzés, a rámutatás másfajta előnyeivel járnak. Ugyanakkor a be- és lezártág veszélyeitől is szabadulni lehet – nem utolsósorban területileg, az országhatárok fölötti ráfigyeléssel. Merthogy kitégultak (visszamenőleg is) az erdélyi irodalom határai, másképp lehet és kell ma szólni a magyar irodalom regionális és egyetemes jellemzőiről, így az erdélyiségről is, a művekről-életművekről, az irodalmi intézmények közti átjárásokról.

Azt gondoljuk, egy másfajta, közel fél század alatt általunk írt tanulmányok és kritikák, esszék összegyűjtésével, válogatással talán mondhatjuk, új Kántor-Lángot nyújthatunk át olvasóinknak 2017-ben, lényegesen mást, gazdagabbat, mint tettük 1971-ben (majd 1973-ban).

AMIT A GRÓF MESÉL A BAROKK KERETBŐL (III.)

Új kezdet

■ A döblingi anyag második része a 237-től a kötet utolsó, 260. leveléig tart. 1856–1857-re Széchenyi lelki egyensúlya lényegében helyreáll. 1857. február 16-án *Önismeret* címmel új munkába kezd. Az elejét idézem:

„A legmélyebb okoskodók, a leghiggadtabb bölcsek minden időben, a költői hajdankor óta mai napig, az önismeretnek helyes létét, talpraesett voltát azon diadalnak ismerék el s nyilváníták, melynél nagyobb, hasznosbat és következetesbet a halandó ember e világon nem ünnepelhet. S ha azon sok ezer meg ezer bölcs, ki e földtekén élt, sok egyébben ezer meg ezer véleményekre el is szakadozott, egyben mégis mindannyian szorosban egytetértettek: abban ti., hogy az önismeret minden emberi bölcsességnek legmélyebb sarkalata!

S valjon miért? Mert bár akarva, bár nem, mindenki tudja, érzi vagy legalább sejti, hogy e földön minden élőlénynek s ekképp az embernek is van valami hivatása, bizonyos rendeltetése. Vagy más szavakkal, hogy minden élőlénynek és ekképp az embernek számára is létezik bizonyos cél, bizonyos foglalatosság, mely hozzá leginkább illik, melynek legjobban megfelelni, sőt melyen kívül sehoh és soha nem gyakorolhatja Istentől nyert erejét, sajátóságát, tökélyét egész mértékben, egész kiterjedésben”⁴³ – írja.

Mire keresi a választ ez az akkor már 66 éves öregember? Azt kutatja: mi lenne az ideális foglalatosság, elrendelt cél, melynek élete hátralevő részét szentelnie kellene? Hamar megleli a választ: a politika izgatja leginkább, ezen belül politika és erkölcs. Midig is ezzel a problémával viaskodott. Erről kezd írni. Mindent feljegyez, ami eszébe ötlük. A tébolydában miért is taktikázna?... 1832. június 26-án írta naplójába: „Szorgalmasan dolgozom – – s önértzetesen – – Ha lenyírják a szárnyamat – – járok majd a lábamon; – ha azokat is levágják, a kezemen járok; ha azokat is kitépik – hasoncsúszok!”⁴⁴

Eljött az idő.

Az *Önismeret Nagy magyar szatíra* címmel ismertté vált nagyobb részében feltűnően illetlen megjegyzéseket tesz a fényövezte Ferenc József császár személyére. És nemcsak rá. Az egész osztrák kormányatra. Sőt! Alexander Bach báróra, a korszak névadójára is. „Bach-rendszer!” Hány hasonló követi még! És hányan lesznek, akik megszenvedik. S milyen kevesen, akik fel is emelik ellene szavukat. A legtöbben persze utólag... amikor már... De hisz valakinek működtetnie is kell egy ilyen rendszert, nem igaz? Nem hiszem, hogy Széchenyi sokat töprengett volna az adekvát válaszon. Az „íráspróba” és egy fiának írt személyes hangú kitérő – *Intelmek* – után 1858. november 6-án levelet ír az Akadémia igazgatótanácsához. Alapítói jogára hivatkozva tiltakozik a tervbe vett, a magyarságot hátrányosan érintő új rendelkezések ellen. Felhívja magára a hatóság figyelmét. Ettől kezdve figyelik. Tovább megy. A Bach-rendszert és névadóját élesen támadó *Blick* 1859 elején hagyja el a londoni Barclay-nyomdát. A kéziratot Széchenyi Béla csempészi Londonba duplafedelű bőröndjében. A „sárga könyv” példányai lassacskán szívárognak be a Monarchia területére. Az író nevét homály fedi. Legalábbis úgy tűnik. Ő ma-

ga egyre bizakodóbb. Valami nagy és pozitív fordulatot vár. A változó politikai helyzet is ezt támasztja alá: 1859. június 24-én Solferinónál az osztrák seregnek döntő vereséget szenvednek a francia–piemonti–osztrák háborúban. Ausztria elveszti Lombardiát. 1859. augusztus 22-én az uralkodó felmenti Bachot. Rechberg a miniszterelnök. Széchenyi tettvégya növekszik. Az önkényuralmi rendszer ellen sajtókampányt szervez a döblingi tébolydában. 1860 januárjában *Diszharmónia és vakság* címmel új mű írásába kezd. Minden derülni látszik. Ekkor csap le a hatóság: házkutatás, 1860. március 3-án. Ez vezet el naplója utolsó bejegyzéséig 1860. április 1-jén: „Nem tudom megmenteni magam!”⁴⁵

Az utolsó életszakasz levelei a fenti történetet árnyalják. Három levelét emelném ki a gyűjteménybe válogatott végső huszonzáróból. 1857 november vége óta Széchenyi a *Blicken* dolgozik, és mintha több irányból érzékelné: eljött a nyílt politikai ellenszegülés ideje. Ne higgyük, hogy nem gondolta végig a következményeket. Sokféle forgatókönyv megfordulhatott a fejében. A legrosszabb is. 1858. november 6-án (243.) levelet ír az Akadémia igazgatótanácsához. Ebben kinyilvánítja: amennyiben az intézmény *magyar nyelvű működését* az osztrák kormányzat rendeletekkel gátolná, eltérítené alapvető céljaitól – *visszavonja alapítói támogatását*, és az erre fenntartott összeget más célra adja. A levél az igazgatótanács nyilvános ülésén nem hangzik el. Másolatai azonban terjednek – magyar eredetiben és német fordításban egyaránt. A levél egyike a gyűjtemény legszebbjeinek. Nyelve feltűnően érzékletes, őszinte, bátor, ihletett és megrendítő – és nem utolsósorban gyönyörűen felépített. Ékes cáfolata a tévhitnek, hogy nem tudott jól magyarul. (Akkor is ez a véleményem, ha a 249. levélben ezt az mosolyt fakasztó mondatot olvashatjuk Kőrösi Csoma Sándorról: „Távul a hazátul lón betakarítva,⁴⁶ de él minden jobb magyarnak lelkében!”) – Másodikként a 245. levelet emelném ki, mely Rosalie Goergenhez szól. A döblingi intézet igazgató-főorvosának felesége 1858. december 24-én egy karácsonyfát ajándékozott a grófnak, amit valaki beadott hozzá. Ezt köszöni meg levelében a gróf december 25-én. Hálás. És nemcsak a karácsonyfáért. Köszönetet mond a Goergen-házaspárnak az iránta megnyilvánuló figyelemért és gondoskodásért. Sorai fokozott magányról árulkodnak. Miért fontos számomra ez a levél? Politikusi eszményképeinkről legtöbbször saját politikai nézeteinket, „megmutatom nyakasságainkat” kérjük számon. Magunkat akarjuk velük igazolni. Portréikat kifényesítjük, eszményesítjük, eltorzítjuk. Magyarországon ez különösen elfogadott. Hátterében kollektív megegyezésen alapuló babonák, elfogultságok, megszokások. Nem jut eszünkbe, hogy az úgynevezett „történelmi figurák” ugyanolyan sérülékeny, esendő emberek, mint bárki más. Mint Széchenyi István.

És végül a kötet utolsó, 260. leveléről. Címzettje Adolf Thierry báró, rendőrminiszter. Ez az egyetlen levél a gyűjteményben a március 3-i házkutatást követő napokból. Széchenyi gyorsan cselekszik, a házkutatás másnapján. Még nem tudja, hogy Kiss Mártonnál megtalálták a *Nagy magyar szatíra* kéziratát. Megragadja az utolsó lehetőséget: magához hívja a rendőrminisztert. „Keresztényi jócselekedet volna”⁴⁷ – írja neki. Hajszalnyi remény. Kihaszználja. Nem hunyászkodik meg, nem árulja el zaklatottságát, helyzetét méltósággal viseli. Mintha az örök bíró előtt állna. Hangsúlyozza a Monarchia iránti lojalitását. Igazat mond. Sok töprengés, messzire tekintés, hallgatás és elhallgatás a sorok közt. Csak a legszükségesebbet írja. A rendőrminiszter igazi rendőrként viselkedik. Kivár. Az idegek játéka az! Kétségtelen: a miniszter nyeregben van... Széchenyi már március 6-án megjegyzi naplójában: „Thierry még nem

adott választ.”⁴⁸ Sorsa eldőltét siettetné. Közben megtudja, hogy a hatóság lefoglalta Kiss Mártonnál a bőröndbe rejtett, különösen kompromittáló *Nagy magyar szatíra* kéziratát. 17-én érkezik Thierry válasza. Csaknem két hét után. Lesújtó. A legrosszabb, amit elképzelhetett. Nem csupán az elhíresült mondat – „Az Ön által évekkal ezelőtt kiválasztott menedékhely már rég nem az, ami volt”⁴⁹ – miatt. „Elégítéssel töltött el annak megerősítését nyugtázzhatnom Excellenciádtól, milyen kíméletesen látták el küldetésüket a végrehajtással megbízott hivatalnokok. Nem is vártam ugyan mást tőlük, minthogy tisztában vannak a jóakaratnak és mérsékletnek ama szellemével, mely Urunk és Császáruk kormányát áthatja.”⁵⁰ Széchenyinek a házkutatási jegyzőkönyv végére írott taktikus megjegyzésére – „Minden elismerésem azért a humanitásért, amellyel az illetők kötelességüket teljesítették. Gróf Széchenyi István”⁵¹ – reagál így. Ám március 17-e más miatt is emlékezetes a gróf számára. Aznap olvassa a *Times* és a *Franfurter Allgemeine* titkon neki címzett cikkeit, melyek olyan célzásokat tartalmaznak, amik csak a Monarchia jól értesült legszűkebb, legravaszabb, leggonoszabb kormányzati köreitől származhatnak. Naplójában így következtet: „...’[...] veszttem eldöntetett’. – »Ideje, hogy egy kétségbeesett elhatározással kivonjam magam ezekből az üldöztetésekből!«”⁵² Ettől kezdve naplójegyzeteiben mindennapos, hogy elviselhetetlen számára az élet. Növekvő feszültségben, fenyegetettségben, kétségbeesetten él. Nincs mire várnia.

Nincs hibátlan munka

■ „Nincs hibátlan munka!” – óvtak a könyvkészítők, amikor nem titkolt becsúszással első Széchenyi-munkámon dolgoztam a Magvető Könyvkiadónál. Nem hittem nekik. Most, sok évnyi tapasztalat után tudom, igazuk volt. Mindenesetre drámai pillanat, amikor egykori hibánkat harminc év múlva fedezük fel mintegy véletlenül. Így jártam most én is. Olvastam a gyűjtemény 253. levelét. Széchenyi írta Falk Miksának. Hogy lehet, hogy én ezt a szöveget nem ismerem? Hiszen a gróf élete utolsó félévében írta, melynek dokumentumait „*Diszharmónia és vakság*” címmel én tettem közzé magyarul 1988-ban, majd új kiadásban 2001-ben. Vagyis?... A levelet németül írta Széchenyi, és én – nagy gondossággal! – eredeti magyar szöveggé tettem közzé. Csak most vettem észre, hogy a könyv, amelyből a levelet kiemeltem (Falk Miksa: *Gróf Széchenyi István utolsó éve és halála [Emlékezések]*), fordítás, Áldor Imre és Vértesi Arnold munkája, mely a *Széchenyi István gróf és kora* című visszaemlékezésnek utolsó fejezeteként 1868-ban (!) jelent meg magyarul. Ezt adta ki önállóan is az Európa Könyvkiadó 1984-ben – ismét ebben a régi fordításban. A régies nyelv miatt hihettem, hogy a szöveg eredetileg is magyar.

Ez tehát az én hibám.

A levél (253.) új fordítása kiváló. Gördülékeny, érthető. De keletkezésének október 7-i dátuma téves. A kiadvány 506. oldalán található 2. számú lábjegyzet így indokol: „[...] Falk 1859. október 6-án járt először Döblingben Széchenyinnél. Saját közlése szerint Széchenyi levelét másnap kézbesítette neki Zichy Géza. Falk által dátum nélkül publikált levél kelte így október 7-re tehető.” A levelet dátum nélkül publikálta Falk, ez igaz, az is igaz, hogy Széchenyi naplójának 1859. október 6-i jegyzetében Falk neve után – Falkus – egész bekezdésnyi áll, ⁵³ hihetnők, hogy a gróf egy Falkkal folytatott beszélgetést rögzít. Csakhogy nem erről van szó. Pusztán kérdéseket jegyez fel magának arra az esetre, ha Falk meglátogatná. Készül. Mi támasztja alá, hogy Falk nem járt Széchenyinnél október 6-án? Hopf János Széchenyihez írott október 10-i leve-

le (BSzL II. k. 851. l.), melyben a gróf tudtára adja, hogy Falk elfoglaltságai miatt csak október 15-én tudja felkeresni. „...kéreti általam Excellentiádat, miszerint az ő fogadását szombatig, folyó hó 15-éig kegyesen elhalasztani méltóztatásék, mi ha Excellentiád által helyeseltetnék, akkor bátor lennék ugyanazon nap estéjén veled együtt Kegyelmességednél megjelenni. Magas kegyeibe mély tisztelettel ajánlott vagyok Excellentiád legalázatosabb szolgája s hódoló híve Hopf János.” – A gróf 1859. október 15-i naplóbejegyzése igazolja, hogy azon az estén Falk és Hopf valóban megjelentek – szerintem Falk ekkor először – Széchenyi döblingi lakosztályán. Ekkor dönt ugyanis a készülődő sajtókampány vezérkara – Széchenyi, Hopf, Kecskeméthy, Hollán, valamint új szövetségesük, Falk: „Legyen a Hollán-féle rögtön kinyomatva!”⁵⁴ E szerint tehát a Zichy Géza által másnap kézbesített Széchenyi-levél dátuma: 1859. október 16. Ellenőriztem, nem került-e el figyelmemet egy mondat, melyre a kötetbeli lábjegyzet utal, hogy ugyanis Falk maga vallja valahol: október 6-án járt először Döblingben. De ezt a vallomást sem könyve német eredetijében, sem annak magyar fordításában nem találtam. Ez megerősítette korábbi álláspontomat.

Hasonló a probléma a kötet egy másik levelével, melyet Széchenyi Török Jánosnak írt a gyűjtemény szerint 1859. november 11-én – szerintem egy hónappal korábban: 1859. október 11-én. Az ugyancsak dátum nélküli levelet ez utóbbi időpont-meghatározással közli Bártfai Szabó László *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* II. kötetében a 851. lapon. A „Diszharmonia és vak-ság” első kiadásának 137. oldalán is ugyanezzel a dátummal olvasható. A Magyar Országos Levéltárban őrzött autográf kézíraton ceruzával, idegen kéz által: 1859. X. 11. Tévedett-e a kutató, aki ezt a megállapítást tette? A levél egy mondata irányadó. Így szól: „Mind Rechberg, mind Hübner igen becsületes – mint én hinni akarom – emberek... és bona fide [jóhiszeműen] a Valót keresik – – Ámde németek!”⁵⁵ Széchenyi azt reméli, hogy Rechberg és Hübner talán megnyerhető a magyar ügynek. Naplójának októberi 6-i bejegyzése ugyanerről a két politikusról tesz említést.⁵⁶ Hübner október 21-ig volt rendőrminiszter, november 11-én már nem volt kormánytag. Személye addigra jelentőségét veszítette. Ezért álláspontom változatlan: a levél nem novemberi, október 11-én íródott. Ugyanezt támasztja alá Török János október 12-i levele, mely válasz a grófnak épp erre a levelére (BSzL II. k. 852. lap).

A 237. levélben apai tanácsok Széchenyi Bélának. Több ilyen is van, közöttük a legfontosabb az 1857. november 6. és 25. között írott *Intelmek*, melynek dokumentálható hátterét a hozzá kapcsolódó levelekkel együtt magam tettem közzé a Magvető Könykiadó *Magyar Hírmondó* sorozatának egyik köteteként 1985-ben. A kiadvány jegyzetírója – nem ismerhetjük név szerint, ki az, a szerkesztők egyike – 1857. március 28-ára datálja a könyvünkben publikált levelet. Ezt így indokolja: „Béla 1858. november végén ismét Angliába utazott, és apja ekkor is ellátta tanácsokkal (Károlyi Árpád [szerk.]: *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka* 1. k. Budapest, 1921. Magyar Történelmi Társulat, 451–452. A továbbiakban *Döblingi hagyatéka* 1. k.). [de] Ez az utazás azonban egészen más jellegű volt, mert Széchenyi Béla ekkor csempészte ki Londonba apja provokatív műve, a »Blick« kéziratát. Minden a mellett szól, hogy Széchenyi István jelen levelét 1857 kora tavaszán írta.”⁵⁷ Hézagos érvelés, de... Akkor hát mikor is írhatta levelét Széchenyi? 1857. május 1-je előtt, hiszen fia ezen a napon indult először Londonba. Ugyan az indoklás igen vérszegénynek tűnik – 1858 novemberében utazása „más jellegű volt” –, ne zárjuk le, hagyjuk nyitva. A jegyzetíró megjegyzi még: a levélfogalmazványon – „*esetleg idegen kéztől*” – 1858. március 28-i dátum áll.

Ellenőriztem az autográf kéziratot, a levélfogalmazványon olvasható dátum nem idegen kéztől való, Széchenyi kézírása. Előfordul ugyan, hogy elír egy dátumot, de nagyon ritkán. De legyünk jóhiszeműek, hagyjuk ezt is nyitva, nem lehetetlen. A többi rendben, hiszen Széchenyi Béla 1858. november végén valóban újra Londonba utazott, vitte a *Blick* általa lemásolt kéziratát, és utazás előtt apja akkor is ellátta tanácsokkal – *Einige Worte an Béla*; November 20. 1858. –, eredeti nyelven, németül publikálta Károlyi Árpád *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka* I. kötetének (Budapest, 1921; Magyar Történelmi Társulat) 451–452. oldalán. Csakhogy semmi nem támasztja alá, hogy angliai útról van szó.

Bártfai Szabó László az *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez – 1808-1860 – II. kötet* 748–750. oldalán a kötetünkben közölt levélfogalmazvány *tisztázata*t –, mely kis eltéréssel azonos az általunk vizsgált fogalmazvánnyal, hogy miben tér el, rövidesen látni fogjuk – a következő magyarázattal tette közzé: „Sajátkezű fogalmazvány, amely alapul szolgál a november 20-án írt intelemnek.” Ezen 1858. november 20-át kell értenünk. Ez az itt intelemnek nevezett szöveg azonos azzal, amire imént utaltam, és amit Károlyi Árpád a döblingi hagyatéka első kötetében tett közzé. E szerint tehát Bártfai Szabó László véleménye eltér jegyzetírónkétől, hiszen ha igaza van, akkor a szóban forgó levélfogalmazvány is – miként a tisztázata – 1858-as. Ez azonban még mindig nem adja meg a választ felmerülő kételyeinkre. Semmi nem támasztja ugyanis alá, hogy a két dokumentum, a szóban forgó és kötetünkben szereplő levélfogalmazvány, valamint a döblingi hagyatékból közzétett német nyelvű szöveg között – a *Blick* nyomtatására, a közvetítő Rónay Jácintra és az ugyancsak nagy szerepet vállaló Lady Staffordra taláink benne utasításokat – valóban van összefüggés. Semmi nem bizonyítja továbbá azt sem, hogy a szóban forgó fogalmazvány és tisztázat valóban egy londoni utat készítené elő.

A kötet jegyzetírója ezeket az ellentmondásokat, publikált dokumentumokat figyelmen kívül hagyva a vitatott levélfogalmazványt 1857-re datálta.

Nézzük a tényeket.

A kötetünkben szereplő, Széchenyi Bélának szóló levélfogalmazvány (237. levél) és a Bártfai Szabó által publikált szinte azonos szövegű tisztázat legfontosabb intelme: Béla ügyeljen öccsére, Ödönre, aki vele utazik. Béla 1857-ben május 1-jén indult először Angliába. Apja egy *Pantheon*⁵⁸ (1857. április 26.) című „lélekezetest” írt számára, melynek vége felé ott a fia elé tükröt tartó esténkénti kérdés: „Elfeledkeztem arról, hogy mi az én utazásom fő célja?”⁵⁹ Mi is volt ez? Találni egy 14-15 éves angol arisztokrata hölgyet, akit Béla feleségül vesz, és anyagi támogatásával Pest-Budán, vele közösen teremti majd meg a felépítendő nemzeti központban a nemzeti ellenállás új centrumát. Könnyű átlátni, hogy e terv végrehajtásához az ifjabbik Széchenyi fiúra nem volt szükség. A meglévő dokumentumok – Széchenyi Béla angliai naplója, Széchenyi István levelei Angliába Béla fia 1857-es ott tartózkodása idején – ugyanezt igazolják. Ezek alapján biztosan tudható, hogy Széchenyi Ödön nem utazott bátyjával 1857-ben. Néha kikocsizott apjához Döblingbe. „Tegnap megérkezett Ödönnel Anyád”⁶⁰ – írja Széchenyi István 1857. augusztus 20-án Bélának Angliába. 1857. augusztus 22-én, két nappal később pedig ezt: „Tegnap megmattozta Ödön Asbotot – par un coup de berger!⁶¹ – – Elsőrendű szemfényvesztés! Gondolhatod mennyire hízott Ödön!” Az ifjabbik Széchenyi fiú, Ödön neve még kétszer fordul elő a Bélához Angliába írt levelekben: augusztus 23-án és 25-én. 25-én arról értekezik Széchenyi István, milyen ajándékkal lepje meg öccsét Béla... Valószínűtlen, hogy 1857. márci-

us 28-án – ez a szóban forgó 237. levél kötetünkben megjelölt dátuma – még úgy tervezte volna az idős gróf, hogy fiai, Béla és Ödön együtt utazzanak, ám később meg gondolta magát mégis. Ezt semmi nem támasztja alá. Egy biztos: Széchenyi Béla első angliai útján, 1857-ben öccse, Ödön nem volt vele.

Mi szól a mellett, hogy a vitatott levél 1858-ból való?

Részlet Széchenyi István Tasner Antalhoz 1858. április 3-án írott leveléből, tehát 6 nappal a szóban forgó tanácsok általam feltételezett megfogalmazása után:

„B[éla] utazását illetőleg, nehogy végpercre hagyjunk mindent, hozzon vagy küldjön hozzám Döblingbe április 6., 7., legkésőbb 8-án 200 fényes aranyat és 3 ajánlólevelet a báró⁶² részéről – kit tisztelek – Sztambul, Szmirna, Athén – 3000 frt hiteladással, 2500 forintot 3000 forintra tettem.”⁶³

Ezek szerint *tehát nem angliai útról van szó*. Ödön neve is felbukkan a sorok között, ugyanennek a levélnek egy aznap délutáni folytatásában:

„Most hozza Ödön Béla passzusát. All right! Muszkaország nincs benne. Károlyi Gyulába⁶⁴ belé tették Ogyessza miatt. Béla holnapután Sopronyba megyen, ott belé lehet iktatni.”⁶⁵

Ez a közlés erősíti, hogy Széchenyi Béla kelet felé utazna – még nem világos, egyedül-e. Mindenesetre Ödön és Károlyi Gyula – Béla utitársa későbbi, 1862-es amerikai útján is – gyanúba jön.

Négy nappal később, 1858. április 7-én írja Széchenyi Tasnernek: „Béla et Co. Belgrád és Bukarest városait is felkeresi – könnöte da der Baron Sina [nem tudna itt Sina báró] – kit igen tisztelek, és ki valóban tetőtül talpig lelkes, becsületes, derék egy ember, nicht mit zwei extra Briefeln unseren Reisenden unter die Arme greifen? [segíteni kicsit utazóinknak két külön levélkével?] Ha lehet! *Brennend* ist die Sache nicht. [Egyáltalán nem sürgős.] Es müßte jedoch ohne Lärm geschehen. [De lehetőleg minden feltűnés nélkül.]”⁶⁶

Széchenyi Béla tervezett utazása tehát társakkal valószínűsíthető. Április 10-én, Széchenyi Tasnerhez írott következő levelében azokról a hitellevelekről töpreng, melyek nyomán „...Béla csak udvariasságot követel, és pénzt az illetőktől egyáltalában nem veszen fel, miképp ezek a száztúlin egy kissé hízzanak? Angolok közt tán igen, de a rác meg az oláh [esetében] bizonyosan nem. Lassen wir also Belgrad und Bukarest fallen. [Ejtsük tehát Belgrádot és Bukarestet.]”⁶⁷

Ez azt jelenti: Béla ne vegyen igénybe hitelt Belgrádban és Bukarestben. Széchenyi a levél további részében ezt újabb érvekkel támasztja alá. Majd így ír: „Bélának írtam útra néhány sort; vége ez: erény, haza.”⁶⁸ Ezt közli Bártfai Szabó László *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* II. kötetének 748–750. oldalán, az idézett szöveg – „erény, haza” – ott olvasható. A gróf alá is írta feleségével együtt. A kötetünkben közölt fogalmazványon sem az idézett két szó, sem aláírások nem szerepelnek. Széchenyi letisztázta tehát a fogalmazványt, azt küldte el fiának. Az 1858. április 10-i, Tasnerhez írott levél utolsó mondata még valamit elárul: „Béla hétfőn reggel indul.”⁶⁹ Ha hétfőn, akkor ez 1858. április 12-e. Ekkor indult tehát útnak Széchenyi Béla – társakkal, akiknek nevét még mindig nem tudjuk biztosan. Erről hosszú ideig nem találunk említést Széchenyi István leveleiben, de 1858. június 30-án igen. Ezt írja Tasnernek:

„Két fiam megjött, jó egészségben és erőben. Károlyi anyjánál maradt.⁷⁰ Zichy⁷¹ pedig Majlandba rándult.”⁷² Széchenyi Béla utitársa tehát öccse, Ödön, Károlyi Gyula, valamint valaki a Zichy családból. Ebből az is egyértel-

mű, hogy a tervezett utazás Széchenyi fogalmazványában előírt 6. pontja hajszálpontosan megvalósult, hiszen ott ez áll:

„Ez év június 30-án várunk Bécsbe. Egy-két nap korábban vagy később természetesen nem számít.” Sőt! Teljesült a 13. pontban jelzett terv is: „Utazások mintegy 80 napig fog tartani...”⁷³

Az 1858. június 30-i levél július 1-jei folytatásában Széchenyi azt írja Tasnernek: „Nőm, Béla, Ödön üdvözlik Önt és családját.”⁷⁴ Ez tanúsítja: a két Széchenyi fiú ezen a napon látogatás tett apjuknál Döblingben.

Bizonyítottnak látom, hogy a vizsgált 237. levél 1858. március 28-án keletkezett.

Zárszó

■ Ez az írás nagyon sokáig és lassan készült. Két évig, vagy közel addig. Oka nem érdektelenség vagy lustaság volt. A téma szünet nélkül foglalkoztatott, nem hagyott nyugodni. Volt, hogy napokig egyetlen sort sem jegyeztem fel. Ezek az időszakok mégis hasznosaknak bizonyultak. A történesek mozaikjait belülről kellett látnom, hogy ki tudjam fejezni, láttatni tudjam őket. Ehhez idő kell. Vizsgálódásom tárgya és a történelemről vallott nézeteim velem együtt változtak. Hogy ez a változás milyen irányból történt, nem szeretném senki számára előírni, fogalmakba foglalni, szeretném meghagyni mindenki számára a keresés és a felfedezés szabadságát. Csupán annyit: helyreállító mozdulat, számíthatatlan és valószínűtlen irányból történik, ha változás valóban. És az egész embert érinti. Hisz az úgynevezett tények nincsenek önmagukban, csak azzal együtt, aki látja őket. Minden új rátekintés csak ideig-óráig fogadható el, valójában állomás, mint ahogy életünknek ez a mostani pillanata is csak átmenet. Nem a „tényeket” kellene megtanulni, illetve megtanítani – hanem a mindig változó és megújuló látásban és megismerésben való bizalmat, mely mindig változó és mégis felismerhető önmagam nélkül nincs, nem lehet. Csak ez a változó alany tapasztalhatja a „tények” beszédét, megelevenedését. Az elmozdulás, a tudat adott határainak feloldása növekvő világosság által. Megismerőkéességünk változása ez, az eszköze, amellyel érzékelünk. Ha ez megtörténik – és megtörténhet újra meg újra –, evidencia, megismerő érzés vezet, mint a matematikában. Tanúsítható. Tekintélyekre, előirtakra, „kész tényekre” és dogmákra támaszkodás nélkül. Politikai kurzusok, diktatórikus rendszerek hiába akarják elhíttetni velünk az ellenkezőjét. Becsapják magukat, és igyekeznek másokat is félrevezetni. Történelmi tények ürügyén szeretnék önmagukat ünnepelni és ünnepeletni. Ennek nincs köze történelemhez, tudományhoz. Konklúzióikban, diktátumaikban nincs meggyőződés, csupán alanytalan, beláthatatlan, önkényesen fagyottá dermedt múlt. Orwelli távlat. Valójában a történelemben, miként az emberi megismerésben, semmi nem lehet végleges, lezárt vagy egyszer és mindenkorra kész. Mindig változhat, mert az alany, aki vizsgálódik, mindig változik.

Ha visszatekintek Széchenyi István sorsára, két nagy fázist látok. Az egyik az 1848-as összeomlásig tart, a másik a döblingi tizenkét év. Az első fázist a vágy uralja. Kiindulópontja a sógornője iránti szerelem, melyet szülei hatására elnyom, és apja ösztönző példája nyomán Magyarországnak áldozott életté, szenvedélyes jóvátétellel formál. Igazolni akarja tiszta, becsületes szándékát, önzetlen hazaszeretetét. Ez a vágy repíti előre. Az 1836-os év e folyamatban törést mutat. Házasságkötése, Kossuth megjelenése új nehézségek elé állítja. A Kossuthal vívott tükörharc vezet a 1848-as összeomlásáig. A márciusi diadalmas napok Kossuth győzelmét, Széchenyi vereségét jelentik. A gróf hűségét fogad addigi politikai ellenfeleinek, miniszteri pozíciót is vállal a Batthyá-

ny-kormányban, elkötelezi magát. Ám amikor nyilvánvalóvá válik az osztrák ösztönzésre küszöbön álló horvát–magyar háború – önkéntes rabságát lerázva magáról kitér a kényszerű szövetségből, és háromszori öngyilkossági kísérlet után a döblingi tébolydában lel menedéket. Így zárul életének első fázisa. A második fázis sok szenvedés után új kezdet és új esély. Az önvád hosszú éveit után önmagát kérdezi: mire való, mi a dolga? Ez világos, tiszta beszéd. Önmaga tudatfeletti forrás után kérdez. Ez nagyon nagy mozdulat. Aztán visszatalál a politikához. Ennek előidézője a krími háborút lezáró béke 1856 márciusában, melynek nyomán Ausztria elveszti szövetségét, Oroszországot, és nemzetközileg elszigetelődik. Ausztria számára felértékelődni látszik a magyar kapcsolat, az elnyomó Bach-rendszer meginog. Széchenyi elérkezettnek látja az időt. Küldetéses ember. Paralizált helyzetében is az. Vagy talán annál inkább. Először csak magának ír, magával polemizál aktuális politikai kérdésekről. Képelete elé idézi a Monarchia politikai hatalmasságait. Fiában keres szövetségest, aki Londonba csempészi apja kiadásra szánt új művét, a Bach-rendszert leleplező *Blicket*, melynek első példányai 1859 elején szivárognak be a Monarchia területére. Eközben a hatvannyolcadik életévébe lépő gróf 1858 novemberében a Magyar Tudományos Akadémia kormányzat által tervezett, magyarságot sújtó alapszabály-módosítása ellen alapítói jogán levélben emel szót. Ezzel felhívja magára a hatalmasok figyelmét. Levele felolvasását az intézmény vezetői megtagadják, de levele másolatokban terjed az országban. Életerejét fokozza az osztrák csapatok 1859. júniusi veresége a piemonti–francia–osztrák háborúban. A belügyminiszter Alexander Bach megbukik. Széchenyi új lendülettel fokozza a harcot: kormányellenes sajtókampányt szervez tébolydabeli otthonában. Kedélye derülni látszik. Kihívja maga ellen a hatalom ellenlépését: 1860. március 3-án a birodalmi rendőrség házkutatást tart a döblingi elmegyógyintézet grófi lakosztályán. Azonos időben hasonló rendőri akció szövetségeseinél, családtagjainál. Helyzete drámaian megváltozik. Aludni nem tud. Elni is alig. Feljegyzéseiben kétségbeesés. „Nem tudom magam megmenteni!” – írja naplójába 1860. április 1-jén. Több naplóbejegyzése nincs.

Vajon teljesedett-e Széchenyi István reménye a keresztény üdvösségről, melyet ifjúként oly tiszta lélekkel és lelkesen remélt? Bizonyos: eredetileg nem ezt a végkifejletet remélte. Csakhogy minden értelmes élet erről szól: valaki ráébred valamire, amiről eredetileg nem volt szó. Minden más kevesebb lett volna ennél.

Fenyő Ervin

2016. november

■ **JEGYZETEK**

24. Oplátka András korrekciója: 'Györffy Miklós fordítása itt hibás. A második német mondat így hangzik: „Ich rühre mich nicht.” Ha Széchenyi azt akarná kifejezni, hogy nem hatódik meg, akkor azt írná: „Ich bin nicht gerührt.” Ezzel szemben: „Ich rühre mich nicht” annyit jelent, mint „Meg sem mozdulok”.

25. Az idézett utolsó mondat magyarul a német nyelvű naplószövegben, melyet Széchenyi István *Naplója* (927.) alapján, Györffy Miklós fordításában, a magyarul írott mondatot pedig a mai helyesírásnak megfelelően közlöm.

26. Széchenyi István: *Hitel*. 242.

27. Kiemelés tőlem. F. E.

28. *Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december*. In: *Kossuth Lajos összes munkái*. VII Sajtó alá rendezte Pajkossy Gábor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. 629–630. A beszéd előre megírt két fennmaradt leirata közül az A változat alapján idézem.

29. Szécheyi István: *Napló*. 820. Györffy Miklós fordítása

30. Széchenyi István: *Napló*. 823. Györffy Miklós fordítása.

31. Széchenyi a kapcsolatukban beállt enyhülésre utal, hiszen a gróf „kétgarasos” telekadó-eszméjét Kossuth is támogatta, ő pedig *Kibékülés* címmel közölt cikket erről a *Jelenkorban*. A továbbiakban lásd még a 161., 162. levélről írottakat.
32. November 10-én az országgýúlesen elbukott Széchenyi „kétgarasos” telekadó javaslata.
33. Széchenyi *Kibékülés* című cikkében (*Jelenkor* 6. szám, 1844. január 21.) így ír Kossuthról: „Utolsó nyilatkozatiban azonban, miután egy kissé részletesebben fejthetém ki eszmémet, vajmi szép és követeésre méltó példáját adá, hogy minden antipátiájának, sőt gyűlöletének dacára, mellyel – mert ő is csak gvarló ember – irántam viseltetnie okvetlen kell, mégis kész nézetemet pártolni, csakhogy ’nyomorult hazánk’ – valljuk meg – így vagy amúgy, de valamiképp elvégre kivergődjék valóban busító létéből.”
34. Ez a vágyjellegű, lángoló ambíció az, amely egymás ellen fordította Széchenyit és Kossuthot. Egy-másban meglátták – magukban nem.
35. *Adó és két garas* – cikksorozat, ami 1844 tavaszán könyvként is megjelent. A gróf azt javasolta, hogy a földbírtokosok holdanként évente két garast fizessenek.
36. *Wesselényi és Kossuth* – 10 cikk 1843. január 22. és február 19. között
37. Döntését a Jósika Samuhoz írott 155. levélben így indokolja 1843. január 2-án: „...kár lenne, ha a 17 év alatt így kialakult pozíciókat nem igyekeznék bombabiztosan megtartani. Lehet, hogy nem jó, je ne le dispute pas, car je suis facile a vivre [nem vitatom, mert könnyű velem egyezkedni], hogy e pozíciót magamnak lassanként felépítettem. Mivel azonban most már benne vagyok, *legalábbis nekem* úgy tűnik, kár lenne hagyni, hogy akár távolról is gyanú [az eredetiben fuvallat] érjen. E tekintetben Te, aki az itteni terepet oly jól ismered, úgy hiszem nekem és – az ügynek általában – a legjobb szolgálatot teheted; ha cikkeimet a *Jelenkorban* elolvasod, és kissé megindokolod, hogy miért így s nem másképpen lépek fel.” (A Jósika Samuhoz írott levél eredetije a bécsi Levéltárban található. Nyereség, hogy magyar fordításban itt hozzáférhetővé vált. Ugyanez vonatkozik a Jósikához írott másik levélre, de azt csak Vizsota Gyula közléséből (*Széchenyi vitája*, I. 725–726.) ismerhetjük, mert az eredeti kézirat eltűnt egykori helyéről.
38. Ugyanazt a kifejezést használja, mint 1831-ben, amikor Wesselényivel megszakad a szoros szövetség.
39. Széchenyi István: *Napló*. 1179. Györfly Miklós fordítása.
40. Széchenyi István: *Napló*. 1214. Györfly Miklós fordítása.
41. Lonovics látogatásának időpontját Östör József *A döblingi Széchenyi 1848–1860* című könyve (Bp., 1944) alapján vettem át. Magam is valószínűnek tartom, hogy a látogatásra 1854 januárjában került sor. Az itt következő jelenetet ő is Falk Miksa könyvéből idézi. Lásd a következő lábjegyzetet.
42. A jelenetet Falk Miksa örökíti meg *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála; Emlékezések* című könyvében (Európa Könyvkiadó, Mérleg sorozat. Bp., 1984. 32–33. Áldor Imre és Vértesi Arnold fordítása).
43. Széchenyi István: *Önismeret*. In: *Széchenyi István válogatott művei*. III. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1991; *Önmegismerés* c. I. fejezet, 7. – sajtó alá rendezte Sashegyi Oszkár; a háromkötetes válogatás szerkesztője Spira György.
44. Széchenyi István: *Napló*. 710. Györfly Miklós fordítása.
45. Széchenyi István: „*Diszharmónia és vakság*”. Helikon Kiadó, Bp., 1988. 218. Györfly Miklós fordítása.
46. Kiemelés tőlem F. E.
47. „*Diszharmónia és vakság*”. 206. Györfly Miklós fordítása.
48. „*Diszharmónia és vakság*”. 206. Györfly Miklós fordítása.
49. „*Diszharmónia és vakság*”. 302. Györfly Miklós fordítása.
50. „*Diszharmónia és vakság*”. 303. Györfly Miklós fordítása.
51. „*Diszharmónia és vakság*”. 250. Györfly Miklós fordítása.
52. „*Diszharmónia és vakság*”. 210. Györfly Miklós fordítása.
53. Széchenyi István: *Napló*: 1323–1324.
54. Széchenyi István: *Napló*. 1325. A mondat eredetileg is magyar.
55. *Diszharmónia és vakság*”. 137. A levél magyar nyelvű.
56. Széchenyi István: *Napló*. 1324.
57. Idézet lábjegyzet a kötetük 474. oldaláról. Sajat szövegem folyamatossága érdekében iktattam közbe []-be a „de” szót, de különben minden úgy olvasható a szövegben, amit azt idézem.
58. *Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához*. 113. Soltész Gáspár fordítása.
59. *Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához*. 114. Soltész Gáspár fordítása.
60. *Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához*. 146. Soltész Gáspár fordítása.
61. Susztermatt (francia).
62. Sina Simon bárórol van szó
63. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 658. – A leveleket a szóalak megtartásával, de a mai helyesírás-hoz igazítva közlöm. Ezért helyesírási szempontból ezek eltérnek a Majláth által közzétett szövegektől. Azokon a szövegeken viszont, melyeket a jelen válogatásból idézek, nem változtattam.
64. Károlyi Gyula gróf (1837–1890), Károlyi György gróf (1802–1877) és Zichy Karolina grófnő (1818–1903) fia; Széchenyi Béla barátja.
65. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 659.
66. *róf Széchenyi István levelei*. III. 662.
67. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 662-663.
68. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 663.
69. *Gróf Széchenyi István levelei*. III. 664.
70. Az *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez – 1808–1860* – című munka (Bp., 1943) II. kötetének 783. oldalán egy Széchenyi Istvánnak szóló levelet találunk. Írója gróf Károlyi Györgyné

Zichy Karolina grófnő, Károlyi Gyula anyja. Soraiból kitűnik, hogy épp most látogatta meg őt Széchenyi Béla, és elbűvölte őt. Szívesen látná 11 éves Palma lánya férjeként. Ajánlja továbbá Gyula fiát Széchenyi „hajlamába”. A Coneglianóból (olasz város) írt levélen Bartfai Szabó László publikációja szerint két dátum: 1858. június 24-e a levél elején, június 29-e a levél végén. Ez utóbbi elírásnak tűnik, hiszen Conegliano túl messze van ahhoz, hogy egy napon belül, tehát június 30-án Széchenyi Béla és társai onnan Bécsbe, Cenkre vagy Döblingbe érkezhettek volna. Ezért valószínűsítem a július 24-i dátumot a levél mindkét pontján.

71. Nem tudom, kit rejt a név.

72. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez – 1808–1860.* II. 699.

73. „Ezt köztünk! Isten áldja!” 237. levél, 474.

74. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez – 1808–1860.* II. 700

HAMISÍTATLAN IRODALMI FORRÁSVIDÉKEN Hajónapló a fél százados Vitorla-énekről (1967–2017)

■ 1. Az alábbi jegyzetek, bár elkerülhetetlenül személyes jellegűek, inkább a szerkesztő szerepét felvállaló szerző munka közbeni gondolatait, meglátásait és adalékait összegzik – emellett a szóban forgó könyvvel kapcsolatos (egyik) társszerzői mivoltomat sem kívánom megtagadni.

Egyben elmondanám, mi késztetett arra, hogy öt évtized elteltével elővegyem és leporoljam azt a *Vitorla-ének* című antológiát, amelyben 27 más szerzővel egyetemben, magam is ifjú versíróként léptem a közönség elé 1967 tavaszán.

Ma is vallom: az eseménynek bizony nagy feneket kerített akkoriban az irodalmi közvélemény – és nem csak! –, személyes emlékeim mégis inkább a külső szemlélőéhez hasonlatosak. Mint szerző természetesen büszke voltam a könyv megjelenésére, arra, hogy magam is ott lehetek a többi szerző közt, az esemény mégsem hatott rám elemi erővel és a meghatározó pillanatok kivételes hangulatával.

Bemutatkozó verskötetem akkor félig-meddig elfogadva, megszerkesztve, szerkesztőileg előzőleg agyondicsérve, ott feküdt már az Irodalmi Kiadó kolozsvári szerkesztőségének asztalán, a Forrás-sorozat egyik „reményteljesnek” tartott köteteként. Annak megjelenése, majdani fogadtatása foglalkoztatott akkor igazából engem, az antológia megjelenése inkább csak enyhítette a bennem feszülő szereplési vágyat. (Utólag visszatekintve, gyaníthatóan nem voltam egyedüli e „kívülállósággal”: rajtam kívül Balla Zsófia, Elekes Ferenc, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Király László, Molnos Lajos is ott álltak már, saját kötettel a szerzővé avatás küszöbén, vagy éppen átlépték azt; gondolom, azért egyikünk sem „hasonlott meg” a közös fellépés megkésett élménye miatt...)

2. Az eseményre, az antológia megjelentetésére az Ifjúsági Könyvkiadó több éven át készülődött. (A kiadás éveként 1967 van feltüntetve.) Az előzmények sem érdektelenek.

A második világháború után feltűnt romániai magyar költők addig csupán egyetlen közös antológiával jelentkeztek, még 1950-ben; az akkori, csoportosnak látszó nemzedéket (Bárdos B. Artur, Hajdu Zoltán, Márki Zoltán, Majtényi Erik és Szász János személyében) öten képviselték. (*Ötven vers.* Az előszót ír-

ta Gaál Gábor, 1950). A későbbi *Vitorla-ének*hez képest jóval szegényesebbnek és egyoldalúbbnak nevezhető szerzői mezőny a maga korában sem volt túlságosan nyitottnak nevezhető; elvileg akár olyanok is szerepelhettek volna benne – ha nemzedéki névsorolvasás lett volna a cél –, mint Székely János, Bodor Pál, Tóth István vagy Bajor Andor.

A szűk metszetű csoportos jelentkezés ezért aztán közönséges ideológiai demonstrációvá silányul, amelynek veszélyeit két őszintének szánt Majtényi-verssor kitűnően megvilágítja: „Ha tükrünk nem volna, / Milyen szépek lennénk.”

De létezik a tükör, emiatt aztán az *Ötven vers*, olvasatában, jobbára irodalomtörténeti adalékként maradt fenn az irodalmi köztudatban. Szerzői hangsúlyosan a maguk csoportosan is pártos elkötelezettségükről tettek hitet vele, hivatalos belépőjegyet nyerve ezáltal az új szellemű irodalom derékhadába.

A rá következő tizenhét esztendőben nem is került sor eszmeileg ennyire egybevágó, ideológiailag „érett” kollektív jelentkezésre.

(A jelen embere azt is gondolhatná, hogy ennek egyetlen oka az utánpótlás – megfelelő fiatal költők – hiánya. Ez viszont így hamis: költők, mint mindig, akkor is voltak, vannak és lesznek.)

3. Költőnemzedékekben – korcsoport értelemben – sosem volt hiány. Elég, ha Kányádi Sándorra, Páskándi Gézára, majd a Forrás-könyvsorozat beindulását fémjelző Lászlóffy-testvérekre, Aladárra és Csabára, Szilágyi Domokosra, Hervay Gizellára, Veress Zoltánra és a többiek jelentkezésére, irodalmi helykeresésére gondolunk, amely túlmutatott minden előző kirajzáson. Az pedig a korabeli történelmi-közéleti eseményeknek tudható be, hogy nem nyílt alkalmuk közös kiadói platformon, egységes vértetben fellépniük.

Az ötvenes évek elején a szovjet valóságot meghatározó, azt erőteljesen bomlasztani látszó „olvadás”, némi késleltetéssel, kihatva a szocialista tábor tagországainak közérzetére is, egyfajta irodalompolitikai liberalizációt indított be, amelyből helyenként erőteljes társadalmi mozgolódások is származtak (elég, ha csak a lengyel és a magyar ‘56-ra, azok következményeire, tágabb kisugárzására gondolunk), a fékeket kezükből kiadni nem akaró hatóságok mindenütt ultraforradalmi, partizán, avangárd reakcióktól tartottak, s azoknak igyekeztek elejét venni. Ez a kétségbeesett ideológiai igyekezet a fiatal alkotók bármifajta csoportos jelentkezését ellehetetlenítette – bár ez csak egy bizonyos határig sikerülhetett. Az eszmei erjedésnek ugyanis, a tiltásokon túl, csak úgy lehetett gátat vetni, ha látszólag engedékeny ellenlépések is történnének, melyek képében bizonsági szelepek lépnek működésbe.

Ilyen esemény volt példának okáért Magyarországon az *Új Írás* folyóirat elindítása (1961) a magyar irodalom sokszínűségének biztosítása végett; ezt bővítette ki újabb lehetőségekkel a *Mozgó Világ* alapítása (1971), majd időszaki szemléből folyóirattá avanzsálása.

Romániában a *Luceafărul* című irodalmi hetilap 1958-ban váltotta föl látványosan az 1948-as alapítású *Tânăruł scriitor* (Fiatal író) folyóiratot, amely kezdetben a „tisztá eszmeiségű” fiatal kommunista írók bukaresti iskolájának fórumaként működött; a *Luceafărul* pedig, minden lényegi profilváltoztatás nélkül, a fiatal író társadalom szabadabb-újítóbb szellemű ideológiai műhelyként határozta meg, irányítását a kommunista ifjúsági szervezet vezetőségére bízva.

Nem sokra rá, a lap kisugárzása nyomán, a romániai könyvkiadás megteremtette a fiatal román lírikusok önálló jelentkezését szorgalmazó *Luceafărul* verseskönyv-sorozatot.

A romániai magyar irodalom viszonylatában e sorozat szolgált követendő/követhető mintául a Forrás-sorozat 1961-es beindítására is.

4. A ma már csak emlékeiben létező bukaresti Ifjúsági Könyvkiadó egykori szerkesztői, illetve közeli munkatársai tudnának igazán hitelesen és árnyaltan vallani az antológia történetének valós körülményeiről, háttéréről. E tanúságtétel hiányában jobbára spekulációkra szorítkozunk – a koronatanúk már végleg nincsenek köztünk. De élnek még a szerzők (a népes mezőnyből nyolcan igazoltak át mostanig az örök vadászmezőkre), s él még a kötet szakmai lektora, Jancsik Pál is.

És mindenekelőtt beszélnek a tények.

Tény ugyanis, hogy a *Vitorla-ének* antológia végső formájában sem kimondottan hurráoptimista kicsengésű – a tépelődő, kételyeket ébresztő hang is szerepel benne jócskán. Ebből arra következtethetünk: komoly egyensúlyozásra volt szükség ahhoz, hogy a kiadványtól elvárt bizakodás, életigenlés, az új idők melletti nyílt kiállás váljék döntően uralkodóvá a könyv egészében.

Tény továbbá a néhány esztendőre elhúzódó, késleltetett szerkesztési folyamat, a hosszasan nyitva tartott, állandó javításra erőltetett tartalomjegyzék, illetve azok a viták, melyeket a *Vitorla-ének* megjelenése kiváltott.

5. A *Vitorla-ének*, illetve szerzőgárdájának fogadtatásában két fő vonulat rajzolódik ki ma is.

Egyikük, túlbecsülve a kötet konjunkturális szerepét, elismerését nagylelkűen a kiadvány irodalmi értéktartományára is rávetíti. Úgy áll hozzá, mint ha csak egyetlen szerző csalhatatlan művével lenne dolga. Ez a fajta megközelítés jórészt impressziókra épül, publicisztikai eszközökkel közelít a könyvhöz, erőteljesen relativizáló. Alaphangjára az idén elhunyt Kántor Lajos értékelése a jellemző példa. „A *Vitorla-ének* – ha egészében nézem – nem olyan kötet, amely feljogosítna a fanyalgásra. És hogyan ítélnénk meg egy antológiát másként, mint egészében? Persze hogy érdekelnek a már kirajzolódó egyéni arcélek is, mégis leginkább a lírai »csoportkép«-re vagyunk kíváncsiak: milyen irodalmunk állapota, közérzete 1967-ben, hogyan tükröződnek eszményei ‘a legtisztább és legjelentősebb pillanatban’, a pályakezdekskor?” (Kántor Lajos: *Irigység és tanulság*. Utunk, 1967. 29.) E vonulatban ugyanakkor kivételt jelez az a fajta gyors reagálás, amivel az akkor még egyetemista Molnár Gusztáv – a kötet jelentősége mellett – a fiatal nemzedék nézőpontjából foglalta össze eszmei következtetését: „Tanuljunk már meg egyszer kételkedni, s a kérdéseket ne csak azért tegyük fel, hogy felelhessünk rájuk. Találjuk meg a módját, hogy az egyetemes ne legyen üres, tehetetlen, ellenséges erők szegüljenek benne, s vessék széjjel a mázt, ha nem elég erős!” (Molnár Gusztáv: *Tiszta lelkiismerettel*. Gondolatok a Vitorla-énekről – megjelenése napján. Ifjúságunk, 1967. június 29.)

A másik vonulat, kendőzetlen kritikával viszonyulva az antológiához, minimalizálni igyekező az irodalomtörténeti pillanat szerepének fontosságát, előszeretettel kérdőjelezi meg a kötetbeli művek értékszínvonalát. Ama nyilvánvaló alapigazságból kiindulva pedig, hogy nem minden induló költőből lesz törvényszerűen befutott alkotó, a népes mezőnyre vonatkozó kételyeket ébreszt, s mintegy féltucatnyira zsugorítaná az általa elképzelt irodalmi versenyfutás befutóinak számát.

Az álláspont esztétikailag igényes képviselőjeként Szilágyi Domokos fogalmaz meg érvényes következtetéseket: „A *Vitorla-ének* most: újabb huszon-

nyolc személyre szóló belépő a vers birodalmába. Hogy a huszonnyolc közül hányan töltenek itt huzamosabb időt, hányan nyernek állampolgárságot – esetleg díszpolgárságot –: majd elválnak. E tekintetben korai volna ítélkeznünk; e tekintetben minden antológia – mint könyv –: korai. Más tekintetben viszont: ez a könyv – mint antológia –: kései. De még mennyire. Nem nagy dicsőségére a kiadónak: a szerkesztgetés ideje alatt néhány itt szereplő fiatal költő önálló kötettel jelentkezett, másoké sajtó alatt van. [...] Költőink jelenléte csak az indokolja, hogy verset írnak, hogy kötetük még (tisztelet a kivételeknek) nem jelent meg; de ezen belül: vannak itt tizennyolc évesek és harmickét évesek, akarnokok és tehetségek, együgyűek és bölcssek – végső soron: dilettánsok és költők egyaránt. Ez idő szerint, ugye. Legyünk méltányosak: a más erényeit szívesen vállalja ki-kí, hibáit annál kevésbé. Az effajta Jelenség-közösködés nem becsületes dolog. A Jelenség uniformist is jelent – s valóban érződik is ilyesmi, abban pl. ahogy költőink leróják az adót szülőatyjuk, Lászlóffy Aladár iránt –, de az uniformis a költészet ellensége. Előlegezzük hát a tiszteletet a kb. féltucatnyi költőnek, aki az antológia szerzői közül kiválnak. Ez már az idő – vagy, amint a Jelenség oly gyakran, hitelesen vagy csak szajkó-módra hangoztatja –: az Idő dolga.” (Szilágyi Domokos: *Huszonnyolc*. Igaz Szó, 1967. 9. 427–430.)

Ez utóbbi szemlélet egészével azért sem könnyű vitába szállni, mivel akár milyen prognózis, bár tényeken alapszik, sosem borítékolható teljes biztonsággal; a költővé-íróvá válás ugyanis sosem lesz a tehetség nagyságának mértéke – költő egyként lehet mind az eredeti hangú, a zseniális, mind a középszerű verselőből egyaránt. Az értékszintjeik közötti különbségek nem kérdőjelezhetik meg alkotói mibenlétük lényegét.

6. Igaza van Szilágyi Domokosnak akkor, amikor rámutat: a *Vitorla-ének* népes szerzőgárdája távolról sem nemzedék a szó közös csoportosulást jelző értelmezésében. Közösként felmutatott platformjukat mesterségesen teremtették meg a kötet révén. E kényszereljárás mindenképpen az időbeni feltorlódás számlájára írandó, a kritikákban is gyakran szóvá tett késlekedés helyezte egy gyékényre a huszonnyolcakat. A számszerűségében imponáló csoportból eleve nem lehetett olyan egységes, karakteres arcvonal, mint a nagyváradi legendás *Holnap* antológia két kötete (1908, 1909) körüli tömörülés vagy az erdélyi *Tizenegyek* (1923) szerzői csapata, jóval később pedig az anyaországi *Kilencek* (generációs kötetük, az 1965/66-ban már készen álló *Elérhetetlen föld* – amelyet nemzedéktársuk szerkesztett – számos ideológiai hercehurca után, 1969-ben láthatott csak napvilágot, s rekordidő alatt elfogyott. Az ELTE bölcsészkarán verbuválódott nemzedék (név szerint: Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek [Molnár] Imre, Rózsa Endre, Utassy József). Oláh János így idézi fel egykori Canossa-járásukat az irodalompolitika útvesztőjében: „Az antológia megjelenése irodalmi életünk csodája, a monolitikus szervezethez ritka kudarcainak egyike.” Két kiadói visszautasítás után Juhász Ferenc, Kormos István, Nagy László és Váci Mihály pártfogó ajánlásával magánkiadásra gondoltak, de erre sem kaptak engedélyt. Fentiek közbenjárására végül Darvas József, az Írószövetség akkori elnöke intézte el, hogy az Ifjúsági Lapkiadó gondozásában mégis napvilágot lásson kötetük. „Addigra természetesen már a boltokban volt az a két antológia is (*Első ének*, Kozmosz Könyvkiadó, 1968; *Költők egymás közt*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969), amelyeket a kiadók jóval a mi elutasításunk után kezdtek szervezni.” Az antológia körüli színjáték időszakában folyóiratot is

próbálták indítani. A *Kísérlet* című lap három száma – előzetes engedéllyel! – el is készült; Váci Mihály közbenjárására Molnár Mátyás, a vajai Vay Ádám Múzeum igazgatója vállalta a kiadást – de megjelenés előtt, 1970-ben elkobozta a rendőrség a számokat.” (In: G. Komoróczy Emőke: *A Kilencek*. 2007. Magyar Elektronikus Könyvtár).

Ami a *Vitorla-ének*et illeti, bizony, voltunk ott „kakukktojások” éppen ele- gen, s az erő nem is a teljesítmény szellemi jellemzőjeként, inkább a szerző- csapat fizikai súlyával hatott. Azt demonstrálta, a romániai olvadás korszaká- nak küszöbén, hogy egy új, népes sereg készen áll többé-kevésbé újító szel- lembe belépni az erdélyi irodalomba.

Amelybe a maga módján aztán ki-ki valóban be is lépett. Abban a pillanat- ban pedig, amikor ez bekövetkezett, kezdetét vette egyúttal a szétválás, a kiraj- zás elkerülhetetlen folyamata (ez még azok esetében is igaz, akik a huszon- nyolcakon belül valamiféle közös nemzedéki platformon álltak); ezt a folyama- tot kíséreltem meg az antológia „újrátöltésével” irodalmilag is dokumentálni. Az antológia megjelenése utáni viták (különösen az *Ifjúmunkás Vitorla-ének* vi- tája) ugyanis a lehető legélesebben vetették föl – bár létezését a hivatalos állás- pont hevesen tagadta – a nemzedéki kérdés jelentkezését és mibenlétét, a meg- újulásban játszott szerepét a romániai irodalomban.

7. A *Vitorla-ének* korabeli, illetve kései értékelésének egyik egybehangzó kulcsmegállapítása: szerzői csak részben, távolról se látványosan szakítottak a konzervatív költői hagyományokkal; „csöndes duhajoknak” bizonyultak egy olyan csapszékben, amelyekben legtöbbször életre-halálra szóló megújító küz- delmekre sarkall az élet. Az e tekintetben viszonylag egységes verseszmény- hez ugyanakkor jelentékeny gondolati „jölfésültség” is társult, ami hivatalo- san elfogadhatóvá tette – a kor domináns ideológiája számára is – egy ilyen kötet eredendően „avangárd” jellegét.

Markó Béla – a Körössy P. Józseffel közösen készített – *A magyar kártya* cí- mű beszélgetőkönyvében (Kossuth Könyvkiadó, Bp., 2013) emlékeztet azokra a tanulságokra, melyeket a *Vitorla-éneket* követő, sorrendben a második fiatal költői antológia (*Varázslataink*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1974) kezdemé- nyező szerkesztőjeként leszűrt magának. Említett kötet jellemzően a *Vitorla- ének*hez hasonlóan, alapos adminisztratív-ideológiai hercehurcákon ment ke- resztül – olyannyira, hogy Markó adott ponton felhagyott a szerkesztéssel, a munkát Jancsik Pálnak adva át; a helyzet keserű humora, hogy az általa jegy- zett címadó verset a cenzúra kitanácsolta ugyan a kötetből, de nem a címlap- ról, ahol azóta is hirdeti a korszak ellentmondásos voltát. Markó szerint a ver- sek közölhetővé „rázódása” ez esetben is egyfajta eszmei-művészi nivellálást hozott, s a kötet megjelenése már nem hatott a meghatározó, rendkívüli ese- mények erejével. Pedig ugyanolyan korszakjelző kiadvány volt a maga idejé- ben, mint az úttörőnek tekintett *Vitorla-ének*.

Nem véletlen, hogy a *Vitorla-ének* utáni, fiatal szerzők antológiái – a *Va- rázslatainkkal* egyazon évben megjelent *Szövegek és körülmények* (esszék, Kriterion), az egy év múlva ezt követő *Hangrobbanás* – a bánági fiatal költők antológiája – (Facla, 1975), majd a *Kimaradt szó* (Kriterion, 1979), az *Ötödik évszak* (Igaz Szó kiadása, 1980), illetve a *Bábel tornyán* (az *Echinox* szerzői- nek antológiája, 1984) többé-kevésbé törvényszerűen hasonló utat jártak be az összeállításától a megjelenésig, mint az írásunk tárgyául kijelölt versgyűj- tény, hűen igazodva a romániai irodalom egészének meghatározó kéregmoz-

gásaihoz és konjunkturális viszonyaihoz, a maga hepehupáival és kanyarjainak egyetemben.

A *Vitorla-énekekről* beszélve, tulajdonképpen minden olyan antológiáról is szólunk egyúttal, melyek időről időre, konjunkturálisan is alkalmas pillanatokban, fiatal szerzői évjáratoknak kínált esélyt – olykor ugyancsak megkésve – a kirajzásra és a majdani integrációra az irodalmi életbe.

8. Az 1989 előtti, fiatalok költészetét bemutató antológiák vitathatatlanul segítettek az esztétikai-ideológiai „túlnyomás” levezetését. Akaratlanul is, lehetőséget nyújtottak az eszmei éberség élesben való gyakorlására, próbatételt jelentettek alkotók, szerkesztők, kiadók számára, munkát adtak a kritikusoknak és a gyakorló ideológusoknak, a hatalom képviselőinek. Az antológiák száma, ha nem is látványosan, de idővel észrevehetően gyarapodott, de a könyvszerkesztés szabadsága igazából csak a rendszerváltozással következett be. Ma már azt is tudjuk, hogy mindez távolról sem járt együtt a könyvkiadás anyagi támogatásának fellendülésével.

Az 1989 utáni évtizedekben látványosan megszorított antológiákat nehéz lenne pontos leltárba-rendszerbe foglalni, elvileg ugyanis szabad az út mindenfajta kiadói kezdeményezés előtt – amennyiben sikerül biztosítani a hozzá szükséges gazdasági háttérrel. Lehetőségek és akadályok, esélyek és alkalmak az egész magyar nyelvterületen nagyjából hasonlóak – így a magyar nyelvű kiadványok sorában is se szeri, se száma. Ezek között jócskán találni olyanokat, melyek fiatal, illetve közlési fórumhoz nehezen jutó szerzőket igyekeznek érvényesíteni – nemegyszer minden kritika és szakmai körültekintés nélkül.

A gyakorlatilag felbecsülhetetlen termésből alább néhány vonulatot emelnék ki, melyek jelzik, hogy a Romániában élő fiatal magyar szerzők jelentkezése és irodalmi jelenléte milyen utakon-módokon valósul meg. Azt is mondhatnánk, hogy egy verselő fiatal előtt ma már nem áll semmiféle akadály – a művek tényleges létrehozásán kívül. A hagyományos fórumok mellett ma már nagy számú, határokat nem ismerő online felület kínálkozik a közléshez, ugyanakkor a hallgatóság előtt születő, stand up költői gyakorlat is mindinkább híveket toboroz, és fórumokat teremt magának. (Ehhez képest egy papíralapú versantológia ma már anakronisztikusan is hathat.)

a) Ennek ellenére, érdemesnek találok példaként kiemelni azt a még élő irodalmi kör gyakorlatot, mely a hagyományos utat követi. E tekintetben megemlíteném az a hagyományt, amit a több mint fél évszázados gyergyószentmiklósi Salamon Ernő (ma Kericsó Attila) irodalmi kör teremtett, amelyik 2016-ban már negyedik közös szerzői antológiáját mutathatta be, *Találkozások IV* címmel. (A következetesen őrzött cím mellett római számok jelzik az antológiásorozat alakulását.) Azon túl, hogy a köri tevékenység eredményes munkájáért felmutatott művek irodalmi ajánlólevelet is jelentettek a szerzők számára, a kritikai szembesülés lehetőségeit is megteremtették a nyilvánosság bevonásával. Együtt szerepelnek e kiadványokban a már többszörösen bizonyított, befutott szerzők a legfiatalabbakkal, akik a kör utánpótlását jelenthetik. Az időről időre megjelenő antológiával ugyanakkor a gyergyószentmiklósi írók egy hivatalosan nem létező, lokális irodalmi fórumot pótolnak.

Hasonló megfontolás hívta életre Máramarosszigeten, 1994–2007 között a *Máramaroszigeti Havasok* című, antológiának álcázott folyóiratot, amely a Kolozsváron élő Gotha Róbert Milán fiatal költő szerint a helyi magyar szer-

zók „menhelye volt abban a városban, ahol egy magyar nyelvű hetilap nem vészelté át az egy évet”. (<http://www.szigetiporta.ro/kultura/454-a-masik-fabri>)

Az antológiát dr. Serényi-Sprenger Ferenc szerkesztette, néhai Fábri Sándor költő segítségével. Kitartó erőfeszítésüknek, a ma már fellelhetetlen lapgyűjteményeken kívül, alig van hivatalos nyoma. (Elképzelem, hogy egy ilyen antológia fenntartása, kivitelezése legalább akkora – ha nem lényegesen több – akadályt győzött le, energiát emésztett föl, mint ama legendássá magasztosult *Vitorla-ének*...)

b) Kitaposott utakat követ, saját elgondolásban az a *Fagyöngy* című könyvsorozat (1993–1997 között), melyet a székelyudvarhelyi *Ablak* folyóirat és főszerkesztője, Majla Sándor szorgalmazott. (A címet korábban már egy 1937-es prózai antológiái is viselte, amit Révai adott ki, s benne többek között Márai Sándor, Kosztolányi Dezső, Tamási Áron, Nyirő József is szerepelnek.) A kezdetben felkéréses alapon szerkesztett, később bővebb anyagból válogató kötetekben az erdélyi költészet képviselői többé-kevésbé rendszeresen képviselték magukat. A sorozat megszakadása után pár évvel, a csíkszeredai Pro Print Kiadó és a Hargita Kiadóhivatal vállalkozott „egy erdélyi irodalmi antológia közös kiadásának évente megismétlődő szép és nemes feladatára. *Erdélyi Szép Szó 2000* címmel összeállítottuk az erdélyi költők és prózaírók tavaly megjelent legjobb írásaiból válogatott, több mint ötven erdélyi író, költő alkotásait bemutató antológiát. Válogatásunk az erdélyi és magyarországi kulturális és szépirodalmi lapok, folyóiratok (*Látó, Székelyföld, Helikon, Korunk, A Hét, Alföld, Hitel, Jelenkor, Forrás, Kortárs, Élet és Irodalom, Bárka, Tiszatáj* stb.) számait alaposan áttekintve készült” – olvasható Ferenczes István, a *Székelyföld* folyóirat alapító főszerkesztője szándéknyilatkozatában a Pro Print Kiadó honlapján. Az azóta is folyamatosan megjelenő vegyes műfajú *Erdélyi Szép Szó* antológia, a műfaj korlátainak megfelelően, elsősorban a válogató szerkesztők (Fekete Vince, 2010-től Lövétei Lázár Lászlóval együtt) tájékozódási és ízlésbeli sajátosságait tükrözik, egyik lehetséges tükrö a friss erdélyi irodalomnak.

c) Különösképpen nem jelentenek újdonságot azok az antológiák, melyeket egy-egy irodalmi pályázat – számuk egyre csak szaporodik – legjobb anyagából állítanak össze. Példánk, amire itt hivatkozunk, annyiban rendhagyó, hogy egy Bukarestben megjelenő magyar napilap, a *Romániai Magyar Szó* (az 1989 előtti *Előre* utóda) irodalmi-kulturális melléklete (*Szabad szombat*) kezdeményezte 1992-ben, pályakezdő, még be nem futott tollforgatók számára, vegyes műfajban. A több hónapon át tartó pályázatra zömmel versek érkeztek, de érdembeli prózai alkotások is befutottak; ösztönzésként a szerkesztőség azt ígérte, hogy a legjobb írásokat, díjazásuktól függetlenül, kötetben jelenteti meg. Így látott napvilágot 1995-ben, a Pro Print kiadó gondozásában az *Előszoba* című antológia (szerkesztette: Éltés Enikő és Cseke Gábor), amelynek olyan fiatal, tehetségesnek ígérkező pályakezdő nemzedéket sikerült előtérbe állítania, melynek tagjai zömmel jelenleg is ott vannak az erdélyi költészet és publicisztika élvonalában.

A pályakezdők, a fiatal tehetségek felkarolása mára már számos irodalmi folyóiratnak, fórumnak nem csupán szívügye, hanem életben tartó, folyamatossgot biztosító mindennapi gyakorlata.

9. Összegzésként elmondható, hogy a *Vitorla-ének* korszakosnak tűnő fontosságát nem annyira a könyv immanens értékei, inkább az irodalmi életben betöltött határkő-szerepe játssza. Az, hogy az Ifjúsági Könyviadóé volt a közvetlen kezdeményező/végrehajtó szerep, inkább a konjunktúrának tudható be.

Általa viszont a romániai magyar könyvkiadás tett gesztust a romániai magyar költészet utánpótlása felé, olyképpen, hogy az írói érvényesülés megkövesedett eszmei gátjait megbontva vállalt felelős kezességet huszonnyolc, az irodalmi alkotómunka különböző fázisainak állomásán álló szerzőért. Magára vette ama csoportos kísérletnek az ódiomát, amelynek pedig alig-alig volt előzménye a háború utáni Erdélyben.

A *Vitorla-ének* megjelenése, a benne jelentkező huszonnyolc szerző nyilvános bemutatkozásán túl, mindenekelőtt a felmutatás, az útnak eresztés bátorságát dicséri, s annak a vállalásnak emlékezésre méltó pillanata, melyben talán nem annyira a költők, inkább az őket nyilvánosság elé bocsátó szerkesztők játszották a kulcsszerepet.

A korabeli és későbbi vitákon, ellentmondásos értékeléseken túl állíthatjuk: hamisítatlan irodalmi forrásvidéken járunk (egyféleképpen belőle táplálkozott aztán évtizedeken át a pályakezdő írók Forrás-sorozata), ahonnan meghatározó erek (is) vezetnek az egyetemes magyar irodalom áramába.

Cseke Gábor

2017. augusztus 18.

KERTMŰVÉSZETI ALKOTÁSOK CLAUDE MONET ÉS ZIFFER SÁNDOR ÉLETMŰVÉNEK TÜKRÉBEN

■ Monet és Ziffer életművében közös a természet inspiráló erejének hatása és kölcsönhatása. Míg Monet fizikálisan is megalkotta inspiratív környezetét, Ziffer szerényen kialakított kertjéből művészi környezetet teremtett. Monet kísérletezett, majd festett kertjében, Ziffer elképzelte és megfestette kertjét. Míg Monet kertjében a pazar virágfajok látványa tökéletes impresszionista festményt kelt életre, Ziffer kertje próbára tette gazdájának képzelőerejét. A festők mindkét esetben – más-más módon – alárendelték művészetüknek a tájat. Bár a két festő előadásmódja merőben eltérő, közös hajtóerők vezényelték őket műveik megalkotásában: a *plein air* és a természet szeretetének szelleme által generált impulzusok és az érzelmek kendőzetlen kifejtésének vágya.

A végeredmény mindkét esetben egy gazdag életmű és két kert. Egyikőjük szerencsés, a másik kevésbé.

Monet kertje Givernyben

■ Claude Monet¹ francia impresszionista festő legismertebb műve a tavirózsákat ábrázoló festménysorozat. Talán *Monet kertje* sem ismeretlen a festészetet kedvelők számára, hiszen a katalógusok és monográfiák nem győzik hangsúlyozni azt, hogy a festő a múlt pillanat megörökítéséhez megtervezte, megalkotta inspiráló szigetét. A festészetben ritka példának számít az, amikor a festő előbb megkomponálja környezetét, kertjét. Monet egyik, Párizsba tartó útján fedezte fel Givernyt. 1883-ban költözött ide családjával, és haláláig a givernyi háza biztosította az igazi otthont, és kertje volt műzsája (Murray, 2010).

Odaköltözésekor a kertet egy egyenes fasor szelte át, amely a kaputól a házig vezetete az érkezőket. A kert szomszédságában egy fűzfákkal és tócsákkal tarkított rét, amelyen a Ru folyócska haladt át.² A kert akkori arculata, árnyékos volta, a lucfenyők, ciprusok és a nyírt puszpáng sövényei, almáskertje és geometrikus formavilága kevésbé készítette alkotásra a festőt. Idővel a saját ízlése szerint elkezdte a kert kialakítását, színérzékének köszönhetően ugyanazokat az elveket használta, mint a festővásznon: színek szerint helyezte el a növényeket nagy foltokban, amelyeket életciklusuk alatt a folytonos változás jellemez, így gazdag mintákat és textúrákat képezett a kompozíció. Ugyanakkor a növénykompozíciók változása ad harmonizáló vagy éppen kontrasztos színezettséget a kertnek. Emellé társul az a tény is, hogy a színek a nap különböző időszakában, de évszakonként és a különböző időjárási viszonyok hatására is változnak, így egy főleg virágos növényekből álló kert tökéletes és megunhatatlan alapot biztosít az impresszionista művészek (Sagner-Düchting 2004).

1890-ben sikerült Monet-nak megvásárolni a házat és annak kertjét, ez évtől intenzíven megkezdte a tervezést. 1892-ben alkalmazta M. Felix Breuil főkertészt (aki 30 évig maradt Givenyben), majd annak 6 inas is segítette munkáját. Különös, hogy bár a család a megvásárlás előtt is gondosan művelte a kertet, Monet évekig nem festette azt. Az amerikai festő Theodore Robinson, az egyik Monet-támogató számolt be arról, hogy üvegházak épültek 1892-ben, ami bizonyítékként értelmezhető Monet virágok iránti érdeklődésére.³

A napjainkban is nagy népszerűségnek örvendő kert a Clos Normand-ból és Grand Allée-ből (mintegy 3 hektár, geometrikus alaprajzú, művészien megkomponált kertész, melynek legmeghatározóbb eleme az azt kettészelő, ház bejáratára irányuló tengely), illetve a 2 hektáros tavorózsa-kertből áll. Több fázisban épült ki a kert: 1891 és 1901 között növelni kellett a tó hőmérsékletét, ugyanis a tavorózsaakat Japánból hozatta, ezért a tó keleti és nyugati részébe zsilipeket építtetett, majd elhelyezésre került a japán híd.⁴

A kert megépítésének indíttatása

■ Élete második felében a kert vált legfőbb inspirációjává. Munkássága során mindvégig az foglalkoztatta, hogy hogyan lehet a napfény abszolút világosságának a benyomását, az atmoszferikus effektusokat festővásznon megörökíteni. Ehhez előbb a kertet mint műalkotást alakította ki, melynek fő hajtóereje az alkotási, tanulási vágy. Monet rajongott a ritka növényfajokért, gyűjtötte is azokat, a monográfiák sorai szerint kedvenc növényeivel díszítette Givenyben megépített kertjét. Büszke volt alkotására, a stúdióban való rövid látogatás után Monet gyorsan a hídra vezette vendégeit, mielőtt a vízililiomok öt órákor becsukódnának.

A nagy foltokban való növényalkalmazás, a friss, ragyogó színek és a növények buja habitusának köszönhetően lágy, kontúrvonalakat elmosó textúrák alakulnak ki a kertben.⁵ A Monet által megkomponált kert alaprajzának elkészítésével és növényeinek összeírásával sokan foglalkoztak már: Jean-Marie Toulgouat, Georges Truffaut, Octave Mirbeau és Elizabeth Murray is.

1. ábra. Monet kertjének alaprajza

2. ábra. Részletek a Clos Normand-ból (2012-ben készített felvételek)

3. ábra. Tavát ábrázoló perspektívák a híres híddal (2012-ben készített felvételek)

A festő halála után a kert 1966-ig fia, Michel tulajdonában volt, majd 1977-ig – érdektelenség miatt – állapota egyre romlott. 1977–1978 körül megkezdődtek a lassú rekonstrukciós munkálatok. Francia és amerikai forrásból származó segítséggel sikerült a kertet megmenteni az enyészettől. 1990-ben nyitották meg kapuit a nagyközönség számára, azóta törhetetlen népszerűsége.

A kert – művészettörténeti értékén túl – kertészeti és tájépítészeti szempontból is remekmű: művészién megkomponált növényhasználatának köszönhetően tökéletesen visszaadja Monet festményeinek látványát.

A megálmodott kert: Ziffer Sándor kertje

■ Ziffer Egerben született 1880-ban. A remek hallású és intelligenciájú gyermeket szülei zenei pályára szánták, ám hétéves korában kialakult betegségek szövődményei miatt szinte teljesen megsüketült, és az egyik lába rövidebb maradt. A későbbi zárkózott természete valószínűleg gyermekkorra szenvedéseire vezethető vissza. Húszéves korában Münchenbe ment, művészettörténész akart lenni, majd Hollósy Simon tanítványává vált. Közben (1906-ban) a Párizsból érkezett Czóbel Bélával kötött barátságot, aki meggyőzte arról, hogy önállóan dolgozzon, és ellátogattak Nagybányára. Ziffer egy nyár erejéig tervezte a Nagybányán való festést, de élete végéig ott maradt.

Ziffer Sándor virágai

■ Ziffer a harmincas évektől kezdett el virágcsendéleteket festeni, elsősorban a nagybányai polgárok vásárlókörének megrendelésére. Mivel erőteljes színfoltjai jól mutattak a szobák falain, és meghatározták a helyiség hangulatát, Ziffer virágcsendéletei iránt nagy volt a kereslet – olvasható a *Rózsacsendélet ablak előtt* című festményhez írt tanulmányban.⁶ Kutatásom során 48 virágkompozíciós csendéletet találtam, ezekhez mindössze két rövid tanulmányt; a képek közül az egyik a fent említett, a másik az 1933-ban festett *Tulipános csendélet narancssal és citrommal* című alkotás, melynek Rum Attila dübörgő színeit emeli ki, hozzátéve, hogy az 1933-as évben Ziffer remekművek sorozatát alkotta meg, amelyeknek leggyakoribb modellje a festő kertje és annak virágai⁷ voltak. Bár a művész ezen alkotásait elsősorban dekorativitásuk miatt emelik ki, a harmincas-negyvenes évek dísznövényhasználatát kutatva dokumentáló szerepük is van: tükrözik a kor kertjeinek növényhasználatát, hisz a festő, ha nem a saját, akkor a szomszédos kertekből szerezhetette be a csendéleteihez szükséges növényeket.

Ziffer Sándor kertje: a valós és a megálmodott kert

■ Hetvenkilenc évesen a következőket vallja a mester: „A természet volt mindig a legmegbízhatóbb társam, és sohasem távolodtam el tőle teljesen, még az erősebben absztraháló kísérletek idején sem. Csak így tudom egyensúlyomat megőrizni, ez ma már végleges művészi hitem.”⁸

Idős éveire már egyre nehezebben járt, így a háza körül kereste a festőmotívumokat: malomárok, Zazar-part, a Liget sétányai, majd festőmotívumai egyre inkább a házra, és annak közvetlen szomszédságára szűkültek. Egyik kedvelt helyszíne volt a kertje.⁹ A szerény ház annál szerényebb kerttel rendelkezett. A város főteréhez közel elhelyezkedő háznak talán az volt a legnagyobb előnye, hogy mind szobája ablakából, mind a kertjéből rálátás nyílt a református templom tornyára, mely a nagybányai motívumok legtöbbször megfestett eleme.

A kert alaprajzáról egy 1994-ben készült fénykép árulkodik,¹⁰ ami a kertet mereven kettészelő ösvényt, az ösvény vonalát követő, textúrájából következő növényekből kialakított szegélyt, négy gyümölcsfát ábrázol. A haszonkert jelleget nyújtó karók és állványok, a jobb és bal oldalán épített kiegészítő épületek tanúsága szerint a kertnek korántsem díszítő funkciója lehetett. A festő halála után 32 évvel készített fotó már nem buja növényzetről, művészkertről árulkodik.

Az 1933–1958 között készült festmények kronológiai sorrendbe állításával szinte dokumentálta a festő kertje alakulását, a növények növekedését. Néhány korábbi csendéletén megjelenő dísznövényt itt is felismerhetünk: *Canna indica*, *Phlox* sp., *Gladiolus* sp.

Egy másik érdekes faktornak számít Incze János visszaemlékezése, mely alapján a kert egzotikus bujasága csak a festő fejében létezett: „Én, a régi kertész, itt csak kánikulától leégett, kietlen konyhakertet láttam, elől felmagzott, rozsdásra égett sóskaágyás, túl egy tábla karóspaszuly, egy része már a karókon megsárgult, leszáradt, a kerítés tövében keserűlapu és csalán dacolt még zölden a hőséggel, a szilvafák hervadoztak, az ég száraz, kopár, felhőtlen, benne a református templom közismert tornya unatkozott.

A festmény e banális témáról majdnem kész volt már; a rozsdás sóska helyén üde angolvörösek, sziénák, a keserűlapuk helyén smaragdzöldek, a karóspaszulyokén nagy, gazdag sárgavariációk, bennük kontraszt a szilvafatörzsek hidegkék umbrája, az ég temperált fehér, ezt változatosan mozgatja meg a torony cinóberpirosa meg egy házfedél narancsvöröse. A csúf kertben látható valóság egy szép Ziffer-képpé absztrahálva!”¹¹

A fenti leírást összevetve a csendéleteken is felhasznált, illetve kertábrázolásokon is megfestett növényfajokkal úgy vélem, hogy a puszta konyhakertnél díszesebb kerttel rendelkezett a festőművész.

Ziffer Sándor képzeletbeli kertje

■ A festő élénk, buja kertjét, a festővászonra felvitt színek és az ecsetkezelés miatt tapintható textúrájú környezetet megfelelő növényhasználattal könnyen ki lehetne alakítani.

4. 1. ábra. Festmény- és dísznövénytársítás

Ziffer Sándor *A művész kertje* című, 1993-ban festett alkotása¹² dús növényzet által benőtt kertet ábrázol. Elsősorban a hideg kékek, ezüstök és zöldek dominálnak, a festő csak néhány foltban alkalmaz meleg pirosakat, sárgákat, melyeknek (a komplementer színtörvény szerint) vibráló hatása mozgalmassá teszi a kertet.

4. 2. ábra. Festmény- és dísznövénytársítás

A művész kertje Nagybányán 1955-ben festett mű,¹³ a korábban bemutatott kerthez képest zsúfoltabb képet mutat, a zöld hideg és meleg tónusai, kékekkel vagy a kék árnyalataival, világoslilával vannak művészién megtörve.

4. 3. ábra. Festmény- és dísznövénytársítás

Az 1956-ban festett kertábrázoláson már a meleg színek uralkodnak.¹⁴

A festmények alapján kiválasztott, jegyzetben felsorolt növények, ellentétben a Monet kertjében megtalálhatókkal, robusztusak. Úgy gondolom, hogy Ziffer ecsetkezelését a kevésbé lágy textúrájú, viszont élénk színű és izgalmas habitusú, elsősorban évelőkkel lehetne visszaadni. Az esetleges kertet érintő revitalizációs tervezéskor a fentieket megfontolandónak tartom.

5. ábra. Ziffer Sándor háza és kertje napjainkban

A Ziffer Sándor-ház jelenleg a nagybányai városháza tulajdonában van. A Thököly (Minerilor) utca 1-es szám alatti épület¹⁵ állapota siralmas, a művésznak hosszú évtizedeken át otthont nyújtó épületen még csak egy emléktábla sem őrzi emlékét. Sorsa a munka írásának pillanatában bizonytalan.

Henning Imola

■ JEGYZETEK

1. Teljes nevén Claude Oscar Monet (Párizs, 1840. november 14. – Giverny, 1926. december 5.)
2. 1895-ben Monet megvásárolja a vasútvonal és a Ru közötti telket, ide építi ki híres tavát.
3. *Monet's Years at Giverny: Beyond Impressionism*. Published on the occasion of the exhibition Monet's Years at Giverny: Beyond Impressionism, organized by The Metropolitan Museum of Art in association with the St. Louis Art Museum, 1978. 22.
4. Japán az 1850-es években megnyílt a nemzetközi kereskedelem előtt, így Európa csak ezután kezdett megismerkedni a japán kultúrával. Hasonlóan megannyi művészhez Monet számára is kecsgető volt az egzotikus világ, színes japán nyomatokat gyűjtött. Innen ered a japán stílusú híd ötlete is.
5. <http://giverny.org/gardens/fcm/fleurs/listflor.htm> honlap és Murray alapján.
6. <http://budapestaukcio.hu/ziffer-sandor/tanulmányok> (Rózsacsendélet ablak előtt, B. J. szerzővel jelzett tanulmány.)
7. Festményei alapján Ziffer nagy szeretettel választott a következő fajokból: *Gladiolus* sp. (fehér, sárga, piros, az 1946-ban festett *Íriszek* című festményén piros és fehér kardvirágokat ábrázol), *Rosa* sp. (vörös, vajszínű, tört fehér, világos és sötét rózsaszín, lazac, sárga) *Syringa* sp. (fehér, világos- és sötétlila), *Chrysanthemum* sp., *Zinnia* sp., *Calendula* sp., *Leucanthemum* sp., *Canna* sp., *Gloxinia* sp., *Tagetes* sp., *Dicentra* sp., *Narcissus* sp., *Papaver* sp., *Paeonia* sp., *Phlox* sp., *Tulipa* sp. Ecsetkezeléséből adódóan robosztusabbak növényei, a rózsák kivételével visszaköszönnek az általa oly kedvelt erős színek: égő narancsok, vörösek, violás rózsaszínek, kedvenc színe, az ultramarin és párizsi kék is szinte minden esetben megjelenik a háttérben.
8. Borghida István: *Ziffer Sándor*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 75.
9. A festő több ízben megfestette kertjét: *A művész kertje* (1933), *A festő virágoskertje* (1948), *Virágos kert (A festő kertje)*, *A művész kertje Nagybányán* (1955), *A művész kertje Nagybányán* (1956), *A művész kertje Nagybányán* (1958), *Nagybányai kertek*, illetve egy korábbi munkája, a *Napfényes nagybányai udvar (Kilátás a kertünkre)* 1910-ből.
10. Murádin Jenő – Szücs György: *Nagybánya 100 éve*. Miskolc–Nagybánya, 1996. 80.
11. Borghida István: *i.m.* 78.
12. A festmény alapján a következő dísznövényekkel lehet elérni hasonló képet, hangulatot: *Ajuga reptans* 'Cathlin's Giant', *Achillea* x 'Coronation Gold', *Dicentra spectabilis* 'Gold Heart', *Heuchera* x 'Pistache', *Hosta* 'Blue Angel', *Perovskia atriplicifolia* 'Longin', *Salvia nemorosa* 'Mainach', *Solidago x cultorum* 'Perkeo' és kertjében többször megfestett *Canna indica*.
13. A festmény alapján a következő növények használatával lehet a kert színvilágát és hangulatát megalkotni: *Zea mays*, *Alchemilla mollis*, *Phlox paniculata* 'Blue Flame', *Salvia verticillata*, *Echinacea purpurea* 'Magus', *Heuchera* x 'Citronella', *Heuchera* x 'Black Beauty', *Hosta* 'Touch of Class', *Crococoma* x *crococomaiflora*.
14. A következő dísznövények hasonló textúrát és színvilágot képeznek: *Helianthus* sp., *Salvia verticillata*, *Paeonia lactiflora* (a festményen szín és habitus alapján illatos bazsarózsa azonosítható, ez esetben az általam említett kardvirág előtt már elvirágzik), *Phlox paniculata* 'Blue Flame', *Gladiolus* sp. (sárga és piros), *Solidago x cultorum* 'Perkeo', *Salvia verticillata*, *Moluccella laevis*.
15. Dávid Lajos et alii: *Nagybánya és környéke*. Harmadik kiadás. Nagybánya, 2014. 152.

■ IRODALOMJEGYZÉK

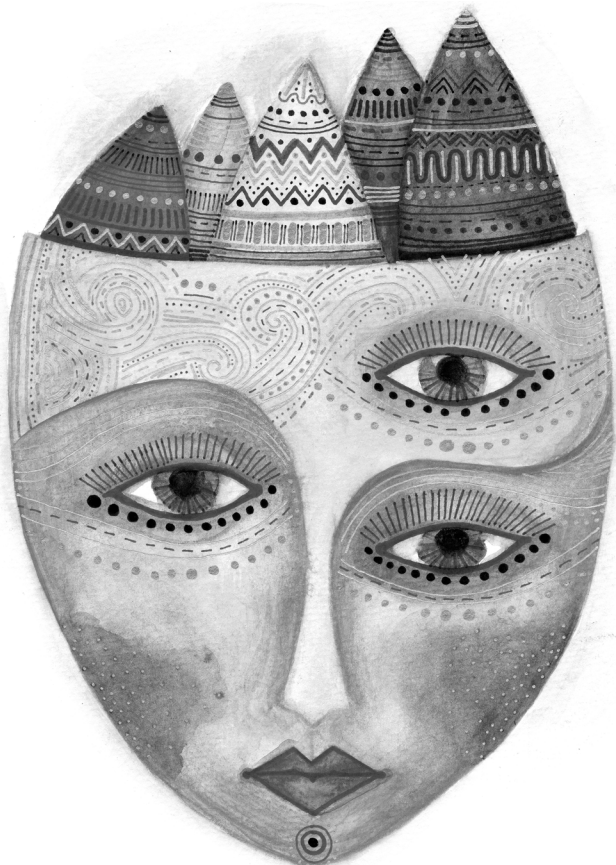
- Murádin Jenő – Szücs György: *Genius loci*. Demax Művek, Bp., 2014.
Murray, Elizabeth: *Monet's Passion: Ideas, Inspiration, and Insights from the Painter's Gardens*. Pomegranate Communication, Petalumapp, 2010.
Sagner-Düchting Karin: *Claude Monet, 1840–1926: a szem örömmünnepe* (Ford. Adamik Lajos), Taschen, Köln, Vince Kiadó, Bp., 2004.
Szücs György: *Disszonancia vagy harmónia? A „neós” művészet Nagybányán* In: Passuth Krisztina (szerk.), Szücs György: *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig 1904-1914*. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2006.

■ INTERNETES OLDALAK

Monet kertjének honlapja: <http://giverny.org>

■ ÁBRÁK FORRÁSA

1. ábra: <http://giverny.org/gardens/fcm/planjard.htm>
2–3. ábra: Véső Ágoston negyedik generációs nagybányai festő fotói.
4.1. ábra: Ziffer Sándor: *A művész kertje*, 1933: 16. aukció (2004. tavasz) 152. tétel, Virág Judit Galéria és Aukciósház honlapja: <http://viragjuditgaleria.hu/> dísznövény kollázs: <https://images.google.com/> képkereső segítségével.
4.2. ábra: Ziffer Sándor: *A művész kertje Nagybányán*, 1955: 44. aukció (6sz) 75.tétel, Virág Judit Galéria és Aukciósház honlapja: <http://viragjuditgaleria.hu/> dísznövény kollázs: <https://images.google.com/> képkereső segítségével.
4.3. ábra: Ziffer Sándor: *A művész kertje Nagybányán*, 1956: 38. aukció (2011. 6sz) 55. tétel, Virág Judit Galéria és Aukciósház honlapja: <http://viragjuditgaleria.hu/> dísznövény kollázs: <https://images.google.com/> képkereső segítségével.

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

EMLÉKEK ÉS REFLEXIÓK

EP „MESTERRŐL” (II.)

Változatok az „aha-élményre”

(Részletek)

■ A kocsmai beszélgetésekből szinte semmi nem maradt meg bennem. Annál is kevésbé, mert nagyon összeszokott társaságot alkottak. E. P. és M. GY., mint már volt róla szó, még a Piarista Gimnáziumból jól ismerték egymást,¹⁷ s a csapat legtöbb tagja is legalább fél évtizede együtt játszott a TTK kispályás válogatottjában, amelyben korábban Tömpe Jánosnak is „bérelt helye” volt, amíg 1973-ban ki nem „öregedett”. Én is innen ismertem őket, mivel az E-Collegium társulata azonos volt a bölcsészválogatottal, így 1969 és 1973 között gyakran láttuk, pontosabban néztük egymást az ELTE futballtornáin. Úgy rémlik, hogy össze soha nem kerültünk, de érzésem szerint 1970/72-ig jobbra mi győztünk volna, majd fordult a kocka s az ő javukra billent volna át a mérleg: 1973 őszén például Pécsen, amikor az országos egyetemi bajnokságot is nagy fölénnyel nyerték, minden bizonnyal simán kikaptunk volna tőlük. Mindez, talán azért is, mert nem kellett sohasem „összecsapnunk”, kölcsönös rokonszenvet szült, amelynek alapja, azt hiszem, leginkább a hasonló „technikás” („magyarosch”) játéktípus lehetett, ami ugyebár hasonló világszemléletet sejtetett. Ebből következett, hogy 1973 májusában, amikor csapatunkból többen: Juan Alberto Cabello (ő már kicsit korábban) Pócza János és jómagam „szögre akasztottuk” a tornacipőt, egy a BEAC Sporttelepen rendezett „gála-meccsen” épp ők búcsúztattak bennünket, köztük engem. (Az eseményt több jól sikerült közös fénykép is őrzi!) Valószínűleg e búcsúmérkőzés baráti hangulata tette lehetővé hosszúra nyúlt *vendégszereplésem* a GALAMBOM FC egyesületében, amely, mint a fentebbi sorokból is kiderült, nem egyéb, mint – a két világháború közötti E-collegisták szavajárásával – a hajdani „dögészválogatott” időbeli meghosszabbítása.

*

De az óbudai kiskocsmák hangulatához visszakanyarodva már csupán azért sem kapcsolódhattam be intenzívebben a tereferékbe, mert az előzményekből s az összeszokottságból fakadóan a társalgás többnyire „kódolva” volt: röpködtek a célzások, az olykor enyhén pikírt, évődő megjegyzések s különösen a „poénok” olyan témákról, megtörtént vagy csupán kitalált eseményekről, amelyekről egy „új fiúnak” a dolgok természeténél fogva „lövése” sem lehetett. Különösen az M. GY. – E. P. – L. G. trió volt elemében: zsákszámra gyártották a szóvicceket és a szellemesebbnél szellemesebb „bemondásokat” olyanformán, hogy egy kívülálló csak a fejét kapkodta; örülhetett, ha harminc-negyven százalékát fölfogta a villódzó közléseknek,¹⁸ a futballöltözőkben amúgy is megszokott ugratásoknak. Ráadásul mindennek számomra még egy különleges „stich”-je is volt, ami persze csak jóval később tudatosodott

bennem: ez a társaság nagyságrendekkel „urbánusabb” volt, mint azok a futballközégek, amelyekben én addigi életemben megfordultam. Már mint Szatmáron, Sárospatakon vagy akár a sashegyi Arany János Gimnáziumban – a Csepel SC-ben, a BEAC-ban, a hőmezővásárhelyi katonacsapatban s végül az FTC-ben megismert szerényebb milióból származó egykori játéktársaim elsőprő többségéről nem is beszélve. De még az Eötvös Collegiumban 1968 őszén összekerült, s mindmáig összetartó színvonalas baráti köröm legtöbb tagjától is különböztek újdonsült játszótársaim: egy kicsit jobban voltak „eleresztve”, némileg másképp, választékosabban öltözködtek, más volt az ízlésük, különböztek szófordulataik, másképp járt az eszük is. A humoruk, világlátásuk, egyszóval a mentalitásuk volt eltérő a mienktől, amin persze az értendő, hogy főként az enyémtől, aki ugyebár „egy szomszédos baráti ország” alig polgárosodott távoli zugából érkezett.

S itt célszerű egy újabb rövid kitérőt tennem, hogy teljesen világos legyen, amit mondani szeretnék: az urbánuson én sohasem a zsidó származást, hanem a mindenkori polgárisultság/civilizáltság/kifinomultság¹⁰ – Szemere Bertalan és Kemény Zsigmond korabeli kifejezésével „polgárisodás” – fokát értem, amelynek mindenütt a világon történelmi, szociológiai és mentális okokból nagyon erősen hierarchizált: állomásai, lépcsőfokai, fejlettségi szintjei, garáncsai vannak, amelyeket el kell érni, meg kell mászni, meg kell teremteni, ki kell vajúdni, és minél szélesebb társadalmi környezetben szervesen meg kell(ene) gyökereztetni. Ez persze mondhatni köztudott, mint ahogy az is evidencia, hogy emez modernizációnak, „polgári átalakulásnak” hívták folyamatnak objektív törvényszerűségei vannak, amelyek hatásmechanizmusa alól senki sem tudja kivonni magát, mindenkire érvényes, ha akarja, ha nem. Az sem titok, hogy mindehhez óhatatlanul kimondatlanul értékképzetek, sőt alig változtatható szívós előítéletek társulnak – kivált Magyarországon. Magyarán nagyon nem mindegy, hogy kit hová visz a golya, milyen családba, mikrokörnyezetbe születik, miben nevelkedik, másképpen szólva: miként „szocializálódik”. És nem utolsósorban: *hol!* Mondjuk Parassapusztán vagy Nemesvitán-e vagy, példának okáért, a Zugligetben, a Svábhegyen, a Feneketlen-tó környékén, a Római-parton, Zuglóban, a „nyóckerben”, netán a Rózsadombon vagy a Lipótvárosban. Minden mérsékelten iskolázott magyar férfi és nő fejében, eszében, reflexeiben (mélytudatában) gomolyog valamiféle elképzelés a „jobb kerületekről”, a „jobb iskolákról”, a „jobb körökről” – akár csak a „jó” és kevésbé „jó” családokról. Meg arról is, hogy van-e különbség Budapest, a főváros, a *centrum* – és a *vidék* között. Nyilvánvaló, hogy változatlanul *van*, a „vidéki” szavunk értelme, érzelmi töltése továbbra sincs nagyon távol a ’műveletlen’, ’bárdolatlan’, ’bumfordi’, ’elmaradott’, ’ügyefogyott’, ’esélytelen’, ’körön kívüli’ stb. szemantikai tartománytól, ahonnan már csak egy apró lépés a még negatívabb régió, amelynek alján a „paraszt” (prosztó), a „proli”, bunkó, surmó, suttyó, sutyerák és egyéb szinonimái szerepelnek... (E. P. különben egy helyütt *parlagit* mond, sőt egy meg nem nevezett forrásra hivatkozva még össze is vonja a két fogalmat: „vidékieken durva, műveletlen »személy, megnyilatkozás«, továbbá „nyers [modorú]” [ember] gyanánt rögzítve, vö. *Ki szavától a lady biztonságáért?* 87.)... Ha valaki venné a fáradságot magának és szorgos kutatómunkával pontos adatokat gyűjtene a mai magyar lakosság képzetéről az „elit”, az „előkelőség” s a „kiválóság” fogalmáról, mibenlétéről, bizonyára meglepődne, hogy a viselkedési mintákban, az ízlésben, sőt a nyelvhasználatban is milyen előkelő helyen maradt – persze az eredeti, 1910 körül rögzült *mintához* képest jócskán kifacsarodva – az „úriember” és, bár ritkábban, az „úrino”...

Erről, nem sokkal megbetegedése előtt, 2014 végén, E. P. így ír: „[...] nem vagyok arisztokrata, ma Magyarországon, ha valaki nem tudná, nincsen arisztokrácia, nincsenek arisztokraták (legfőljebb látogatóban). Olyanok vannak néhányan, kiknek az apjuk, nagypajuk (és így tovább egy ideig) arisztokrata volt. Én is ilyen vagyok. Amúgy magyar író, republikánus.

Menjünk tovább a nagy, közös nincsünkben: Urak sincsenek, úrinők sincsenek. A polgárokat egy kezemen meg tudnám számolni. Általános formátlanság hona hazánk. Soha nem álltunk nagyon jól, a formák mindig nagyon közel voltak a formalitáshoz, közel a saját ürességükhöz.”²⁰

E gondolatmenetbe illeszthető az is, hogy fura, de valójában nem meglepő módon a közvélekedés kevésbé minősíti „vidékiek” a dunántúli Pécsét, Veszprémet és Győrt, mint a Duna–Tisza-közi Kecskemétet, az ország keleti felében található Békéscsabát vagy a „kálvinista Rómát”, azaz Debrecent – talán Szeged kivételével. S akkor mit szóljanak azok, akik valóban eldugott Isten háta mögötti kisközségekben vagy egyenesen tanyákon töltötték gyermekkorukat, és innen „indulva” kell(ene) behozniuk szerencsésebb nemzedék- és honfitársaik mérhetetlen helyzeti, „születési” előnyét. Ebből, most erősen leegyszerűsítve az következik, hogy a „verseny” eleve egyenlőtlen, s bár nem beszélünk róla, csaknem minden „hátrányosabb helyzetű” magyarban feszültségeket, frusztrációkat, irigységet, kompenzációs vágyat, amolyan „csak azért is megmutatom” attitűdöt vált ki. Azokban is – ösztönös védekezés, háritás, „összezárás” formájában – akik „felül” vannak, s még inkább azokban, akik – állandó „bizonyításkényszernek” engedelmessé válva, s valljuk be: sokszor nemigen válogatva az eszközökben – „alulról” a helyükre igyekeznek. Az „eredmény” pedig nem is lehet más, mint kijegecesedni nem tudó társadalmi osztályok, felibe-harmadába maradt szociológiai rétegek, erkölcsi értékek, viselkedésnormák s ízléskategóriák egymásra torlódása, irányvesztés, zűrzavar, törtetés, úrhatnás, „urizálás”. „Katyvasz.”

Megint Esterházyval szólva:

„Van új harács és uriz. Ez azonban egyáltalán nem meglepő, az ellenkezője volna az. Hogy első generációsok úgy viselkedjenek, mintha már régóta... régóta gazdagok volnának, a hatalomban volnának, és nagy könyvtárak volna eleve, egyáltalán, mintha örökölték volna valamit.

De semmit, úgy érte, semmi használhatót. Elindultak, és nem volt semmijük, csak a tehetségük, az erejük, a kitartásuk, és persze ezek árnyékos változatai, a bírvágy, a kíméletlenség, az önzőség, a törtetés, rámenősség és gátálatlanság. Ez nem volt a 16. században sem másképp.

Urizálni nem úri dolog. De mi az, hogy úri? (Vajon értelmes kérdés ez ma egyáltalán?) Valami homályos formaérzék-szerűség. Például az erkölcshez is csupán így van köze, úriember ilyen nem tesz. (Igaz, ha arra gondolunk, hogy ún. úriemberek mi mindent elkövettek, akkor azt kell mondjuk, hogy az úriember nem a következetességéről ismerszik meg.) Viszont honnan a vérekes bánatból volna itt valakinek is formaérzéke, eltekintve azoktól, akiknek van? *Mert személyes kivételek mindig vannak, nincsenek urak, de néhányat azért ismerünk, úrinőt is (a hölgy szó használata jól mutatja a zavart katyvaszt), polgárság sincsen, de polgárok, elenyésző számban, vannak.*²¹

Megfigyeltem különben, hogy az általam „belülről” is megismert zsidó–magyar (magyar–zsidó) családok egy részében mindmáig kitapintható egy ellentétes előjelű (többnyire nem is tudatos) „versenyzellelem” maradéka: csak azért is megmutatjuk „ezeknek”, vagyunk olyan „jó magyarok”, mint ők, netán különbek is! Ez a 19–20. századi megkésett „polgáriasodás” magyar vál-

tozatából eredeztethető dacreakció nemegyszer még olyanokban is fel-felhor-
gad, akik, történelmileg sajnós érthetően, nem tudták/tudják megemésztetni,
„feldolgozni” a soát (ép ésszel nem is igen lehet!), és már régóta meghasonlot-
tak a „klasszikus” magyar nemzeteszmeivel s főként annak „járulékos elemei-
vel”. Ez az attitűd az én szememben a nagy- és dédszülők „örök időkre” szó-
lónak érzett, feltétel nélküli betagozódási, sőt beolvadási vágyának alig két-
ségbe vonható bizonyítéka, amit „legbeszédesebben” épp a magyar nyelv
anyanyelvvé válása igazol. (Hajlamosak vagyunk ugyanis megfeledkezni róla,
hogy a spanyol/ladino és a német/jiddis után ez az erős érzelmi azonosulást
feltételező jelenség mindössze harmadszor fordult elő az európai zsidóság há-
nyatott történetében.²²) S az pedig már végképp nagyon kevés emberben tuda-
tosodik, hogy a „maradék ország” különféle régiói, meglehet Pest-Buda né-
mely patinás kerületeit is ideértve, az imént vázolt „lépcsőzetes fejlődés” ér-
telmében más-más történelmi időbeliségben, idősikban is vannak egymással
(egymással szemben), ergo tudunkon kívül mi, mai (kortárs) magyarok akár
tíz-húsz, olykor harminc-negyven évnyi differenciát, felhalmozott/örökölt
előnyt s (inkább) hátrányt viselünk génjeinkben és személyiségvonásainkban,
mentalitásunkban. Hát még a „leszakadt nemzetrészek” 1920 óta más-más
történelmi és „nemzetépítési” erőterbe került tagjai! Hát ezért oly nehéz a vál-
tozatlanul *közös anyanyelv* ellenére szót érteni egymással... Ezt ugyan el le-
het ütni azzal a közhellyel, hogy minden ember (sors) más, egyszeri és meg-
ismételhetetlen (Ady: „Észak-fok, titok idegenség, / Lidérces, messze fény”),
de mégis... Mindez a ki nem mondott – *kibeszéletlen* – szerfelett bonyolult
történelmileg öröklött társadalomlélektani „helyzet” persze állandó súrlódá-
sok, akár politikailag (hatalomtechnikailag) is kiaknázható kisebb-nagyobb
konfliktusok melegágya, s nem kell szakképzett szociológusnak vagy lélek-
gyógyásznak lenni annak belátásához, hogy bizony, ha egy kicsit megkapa-
rjuk, ez a forrása egymás – magyarnak született honfitársaink (vagyis mi ma-
gunk) – iránt táplált rokon- és ellenérzéseink bonyolult szövevényének is.
Amelyek között az elmúlt évszázad „zsákutcás” társadalomfejlődése (felemás-
ra sikeredett „polgárisodása”) és sajnós immár tényleg kudarcnak minősít-
hető nemzetépítési (megtartási) törekvései végeredményeként inkább a zsigeri
ellenszenvek dominálnak, semmint a „keresztényi szeretet” vagy a „felebará-
ti szolidaritás”. Már magunkat sem szeretjük – a másokban, a másik magyar-
ban! Hiszen többnyire az ő szemében is gyanakvást, bizalmatlanságot, előíté-
letet látunk, érzünk, legalábbis feltételezünk, ha ritkán merjük is megfogal-
mazni, bevallani magunknak, újfent E. P. modorában: „Magunkat gyűlöltük
egyedül.” (*Kis magyar pornográfia*, 117–118.²³)

Megint túlságosan megterhelné ezt az emlékeztést, ha akárcsak vázlatosan
is, megkísérelném kijelölni/meghatározni emez újabb történelmi úttévesztés
megannyi állomását.

Ehelyett csupán egy tömör összegzést ajánlanék megfontolásul az Olvasó
figyelmébe, amely súlyos bilincsként, mondhatni valódi rabláncként gátolja
mozgásterünket, bénítja társas reflexeinket, s megmételjezi politikai ösztöne-
inket. S főként acélkalodába zárja a minderről kialakított fogalomkészletün-
ket, nézeteinket és gondolkodásunkat!

Így fest, két részletben:

ad 1: az 1918–1921-es, az 1944–1945-ös, az 1948–1951-es, az 1956–1957-
es, az 1988–1992-es, valamint 2010-es – történelmi kataklizmákkal (Trianon,
II világháború, holokauszt, szovjet megszállás- és „érdekszféra”, 1956) elegendő
– rendszerváltások/változások/változtatások²⁴ és módosulások összehatása

következtében nem csupán a *polgári átalakulás* valódi tartalmának nálunk egybefolyó (külön kategóriaként csupán mesterségesen szétválasztható) nemesedés/polgárisodás folyamata nem mehetett végbe, hanem annak eredeti szociológiai/mentális értelme is megzavarodott, elhalványultak a korábbi erővonalak, elhomályosultak a viselkedési minták és a típusok (férfi és női karakterek), amelyek köré, szerencsésebb esetben, szervesülhetett és maradandó módon megszilárdulhatott volna.

ad 2: másképp fogalmazva: jól ismert „történelmi viszontagságaink” végösszegeként mindnyájan, a magyar társadalom mindegyik rétege, a magyar zsidók (zsidó magyarok) *is megrekedtünk* az 1910-es/1914-es, többnyire csak felében-harmadában valódi polgár, ám annál „magyaroschabb” „úriember/úri-nő” szinten, amely a Horthy-korszaktól mindmáig – valódi kijegecesedés helyett – csak tovább torzult.

Nagyon sajnálatos módon ugyanis ennek pont az ellenkezője történt: mivel a folyamat nem volt végigfuttatható, maga a magyar társadalom(fejlődés)/„polgárisodás” maradt befejezetlen, töredékes: szociológiailag és tudatilag egymásra torlódott társadalmi rétegek laza és alig szervesült konglomerátuma. Kulimász. Vagy megint Esterházyval szólva: „katyvasz”. Torzóban, felemás, cseppfolyós állagban, (nemzet)tudatilag meghasonlott állapotban, nagyjából az 1910-es/14-es szinten érte meg az 1948/49-es „fordulat évét”, amikor, ráadásul, szovjet mintára, kíméletlen ideológiai „osztályharc” indult mindazon szociológiai, társadalomtörténelmi és mentális részeredmények (vö. „burzsujok”, kulákok s egyéb „osztályidegenek”, a „néphatalom ellenségei”) felszámolására, amelyeket, noha töredékesen, a magyar társadalom időközben mégiscsak kivajúdott magából. (Különösen károsnak bizonyult a magyar „paraszi polgárisodás” kezdeményeinek módszeres irtása.²⁵) Ezért van az, hogy szinte nem is létezik olyan magyarországi társadalmi réteg, sőt talán egyetlen magyar család sem, amelyet az elmúlt évszázad során ne ért volna valamilyen súlyos megrázkódtatás, maradéktalanul elégedett lenne helyzetével, jól érezné magát a bőrében, s tagjai megbékültek volna közelmúltjukkal és sorsukkal. Különösen nem a magyar zsidók (zsidó magyarok), akiket még mindezen felül a Történelem immár elismerten legborzalmasabb, államilag szervezett kiiktatási kísérlete, a jóvátételment holokauszt traumája is sújtott, annak minden, máig ható, következményével.²⁶ Végső soron innen eredeztethető az általános bizonytalanság, gyanakvás, szorongás, elemi szolidaritáshiány, elégedetlenség, állandó kompenzációs igény, mások teljesítményének, esetleges sikerének gyanakvó méricskélése, vagyis mindaz, amit mi mai magyarok olyan jól ismerünk, s amellyel nemhogy szembenézni/szembesülni alig tudunk, de legtöbbször szavakba foglalni, fogalmakba önteni – értelmesen *beszélni* róla – sem!

Gyakran kísért a gondolat, hogy kevés kivétellel minden magyar úgy érzi, „tartoznak” neki, valamilyen kárpótlás „jár(na)” a családját s esetleg személyét ért mindenféle sérelemért, „betartásért”, s ha nagyon őszinték akarunk lenni, a leghelyesebb talán épp az volna, hogy a megismerkedés pillanatában, a beszélgetést kölcsönös bocsánatkéréssel kellene kezdeni az egymásnak – egymás családjának, felmenőinek, társadalmi rétegének – véletlenül s gyakran egyenesen szántsándékkal („nemzethűségi szempontból”, utóbb „osztályharcos alapon”) okozott történelmi traumákért... (Ez még akkor is nehezen vitatható, hogy a vidék, a kis falvak parasztsága ebből jórészt kivonható.)

Az elmúlt három évtizedben, külhoni ösztöndíjasként és diplomáciai szolgálataim alatt többször is megtapasztaltam, mennyire nem értik a külföldiek, mi bajunk egymással! Miért fordul elő oly gyakran, hogy évtizedes barátságok

mennek tönkre egyetlen félreértett mondat, kijelentés miatt, gyümölcsöző szakmai kapcsolatok szűnnek meg máról holnapra, mert kiderül (legalábbis felmerül a gyanúja), hogy valamelyik partner, úgymond, „lecsatlakozott” a másik „oldalhoz”. *Nincs (már) velünk, tehát ellenünk – lehet!* Ilyen körülmények között fel sem merül(het), hogy oldalak márpedig nincsenek: változatlanul csak a kétféle eredetű, de egylényegű értékrendszer (a „régí” nemesi és a „modern” polgári harmonikus összedolgozása) van, továbbá, napi feladat gyanánt: *munka és minőség*, a 19. századi magyar progresszió eltökélt folytatása, az egyszer talán valóban megvalósítható nyugati (citoyen típusú), valóban polgári jellegű magyar középosztály megteremtése érdekében – „oldalazás” nélkül. De ez nyilván odébb van még...

Ám mégis innen kellene, minél előbb közös erővel ismét elrugaszkodnunk! Ha csak nem akarunk egyszer és mindenkorra beletörödni Jászi Oszkár baljós prófécijába, amely így hangzik: „*öntudatos polgári osztály (angol vagy francia értelemben) sohasem volt, és minden valószínűség szerint éppoly kevésé lesz Magyarországon, mint ahogy nem volt Oroszországban sem*”.²⁷

Egy esetleges még újabb „rendszer módosulás” feltételeiről különben ezt írja egy mintegy két évtizeddel ezelőtti fontos közleményében Gyurgyák János: „a magyar társadalmi struktúra átalakulása és szükségszerű megszilárdulása, a kikényszerített, súlyos társadalmi feszültségekkel és bizonyos egyoldalúságokkal jár, de azért *alapvetően sikeres modernizáció*, az Európához történő *igazodási kényszer* s egy fideszes, BIT-es nemzedék után következő generációban való – talán nem alaptalan – hit és remény azok a tényezők, amelyek létrehozhatják Magyarországon is az egészséges eszmei és politikai egyensúlyt, a liberális konzervativizmust és a modern szociáldemokráciát, azt az állapotot, ahol az *elkerülhetetlen* eszmei-ideológiai és politikai ellentétek kihordódhatnak, s bizonyos alapvető kérdésekben kialakulhat az a közmegegyezés, amelyet ma fájón nélkülöz közéletünk.”

■ JEGYZETEK

17. Vö. Esterházy Péter: *A gyász átalakul olvasássá. „Elképesztően nyitott pali volt”: konferencián emlékeztek Esterházy Péterre*, fib, 2016. július 30., szombat 10:30 (forrás: mno.hu/tag/michaletzkygyorgy-113089 – a továbbiakban: Esterházy-émlékkonferencia).

18. Utólag számomra igen megnyugtató, hogy a szocializációs szemszögből hozzájuk sokkal közelebb álló Dész Lászlónak (itt tartozom diszkréten megemlíteni, hogy az ő testvérbátyja, Mihály volt az a fiú, aki Patakon elültette a bogarat a fülembe az esetleges pesti „futballkarrieréről”) sem volt könnyű az Esterházy házaspár kódolt szóhasználatát megérteni: „Péternek és Gittának »külön nyelvük és humoruk volt«, amiből eleinte sok mindent nem is értett, meg kellett tanulnia Péterül és Gittául. *Bátyámmal mi együtt nőttünk ezzel. Péterrel közösek voltak a felszavaink*. Közös volt (bár nem azonos mértékű) a matematika iránt érzett lelkesedésünk, a focirajongásunk [...] és a hitünk.” Michaletzky 48. (az én kiemelésem – B-K. B.). Vö. Dész László: „*Szaxofonozz, majd!*”. In: Körössi P. József 2016. 36–42. (különösen: 38–39.).

19. Lásd ehhez Halmos Károly: *Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra*. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótáriróadalom tükrében. Századvég 1991/2–3., 131–168.

20. Esterházy Péter: *A vereség*, hbg.hu, 2014. december 26. (http://hvg.hu/itthon/201451_esterhazy_peter_urizalasarol_hagyomanyokrol; a továbbiakban E. P.: *A vereség*).

21. E. P.: *A vereség*. (az én kiemelésem – B-K. B.).

22. Lásd erről bővebben Charles Kecskeméti [Károly]: *La Hongrie un nouveaux Séfarađe?* [Magyarország az új Zsidó-Ibéria?] In: Uő.: *Pour comprendre l’histoire d’autre Europe. Recueil d’essais*. Honoré Champion, Paris, 2011. 263–288.

23. Ennek mélyebb okairól én többször is írtam már (lásd a 8. jegyzetben felsorolt könyveket), továbbá: *A francia–német példa szolgálhat-e modell gyanánt a közép- és kelet-európai népek nemzeti megkérdéséhez? Magyarország helye Közép-Európában*. In: Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar(francia) a szlovák(cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Méry Ratio – Kisebbségekért Pro Minoritate Alapítvány, Bp., 2013. 273–302.; valamint ez e kötetben is szereplő *Nemzetépítés és nemzettudat a futball tükrében: a magyar, a francia és a román példák* (a továbbiakban B-K. B. 2015).

24. Egyik nemzedéktársam „nem kevesebb, mint nyolc rendszerváltást” tart számon – „bő hét évtized leforgása alatt”. Lásd Földes György: *Kihívás és válasz. Néhány gondolat a magyar politikáról és politikatörténetéről*. In: *Kiemelés tőlem. Emlékkönyv Kántor Lajos hetvenedik születésnapjára*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2007. 283–289. (Az idézet rész a 283. lapon.)
25. Lásd ehhez például Zelei Miklós: *A halasi norma. Nagy Szeder István regényes élete. Népkönyv*. GM & TÁRSAI Kiadó, Pest-Buda, MMIII
26. Lásd erről Borsi-Kálmán Béla: *Töredék. Töprengés a honi antiszemitizmus természetéről, avagy óvatos javallatok a magyar–magyar viszony rendezésére* címmel próbáltam összegezni ez irányú ismereteimet. In: *Homályzónák/Zones d'ombre. Felvilágosodás és liberalizmus/Lumières et libéralisme. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára / Mélanges offerts à Charles Kecskeméti pour son 80e anniversaire*. (Szerk. Borsi-Kálmán Béla – Dénes Iván Zoltán – Ferge Zsuzsa – Miskolczy Ambros.) 279–292; továbbá, bővebben B-KB 2014, 223–261.
27. Jászi Oszkár: *Leszámolás – beszámolás nélkül*. (Századunk 1938/2–3.) In: *A népi–urbánus vita dokumentumai 1932–1947*. Válogatta és szerkesztette Nagy Sz. Péter. Rakéta Könyvkiadó, Bp., 1990. 421. Jászi vitacikke válasz Hatvany Lajos: *Beszámolás és leszámolás* (Újság 1937. karácsony) című írására.

DEMÉNY PÉTER

ÉRZÉKENY FELROMBOLÁS

Szilágyi Zsófia: *Az éretlen Kosztolányi*

■ Ezzel a könyvvel azt éltem meg, amit Szilágyi Zsófia Móriczról szóló monográfiájával kapcsolatban négy éve: hogy mennyire ismeretlen az, akiről azt hisszük, ismerős. A nagy klasszikusról azt hisszük, hogy valamilyen, és kiderül, hogy valamilyen *is*, és ez a kötőszó nagyon felbolygatja a tudásunkat.

Móricz „a főszodor” része volt, Kosztolányi nagyon nem 1989 előtt. De hát a jóféle csalódás a szélrózsa minden irányából érkezhethet. Például abból a mondatból, amely a hátsó borítóra is ki van emelve: „Szembe kell néznünk vele, hogy Kosztolányinak már az eleje is Kosztolányi.” Abban az irodalomban, amelyben nagyon sokan nem azok még az elején, akikre emlékezünk klasszicizáltakul (ennek a látásmódnak legjobb példája Ady, akit mindenki úgy kezel, mint ha a harmadik kötetével született volna), Kosztolányi kivétel. De ha úgy nézünk rá, mint Szilágyi Zsófia, talán csak kivételek akadnak.

Hogyan néz ő? Rendkívül alapos filológiai tudással, üde kíváncsisággal és empatikus alázattal. Hogy minden cikket-interjút olvasott, az még annak számára is meglepő, aki maga is ebben a szakmában dolgozik valamiképpen. Vagy talán nem is a puszta tény, hogy mindent ismer, hiszen ez kötelező végül is, főleg egy Kosztolányi kritikai kiadáson dolgozó munkacsoport tagja számára, hanem az, ahogyan viszonyul ahhoz, amit

talál. Nem áll meg gondolatban ott, annál a nyilatkozatnál, amelyben Kosztolányi békepárti, sem annál, amelyben a háborút dicséri, hanem a két álláspontot az emberi agy és lélek természetes hullámmásában és dinamikájában láttatja (l. a *Fivér a fronton* című fejezetet, 225–240.).

„Miközben azon gondolkodtam...” (122.) – ez egy rendkívül jellemző mondatkezdet. Szilágyi Zsófia nem „tud mindent”, és nem dolgozik koncepciókkal. Ha olyan pontra érkezik, nyíltan feltárja tanácsstalanságát, mely ahhoz a gondolathoz vezetett, amit aztán ebben a könyvben olvashatunk.

A *Bevezetéssel* és az „Utószó helyett” íródo „*Elmosolyodtam. Lassan leszálltam*”-mal 19 fejezetben a szerző többnyire kevésbé ismert Kosztolányi-művek elemzése révén nyit meg nagy folyosókat, tárnákat. Az elemzések azonban mindig mást is jelentenek, mint „szoros olvasást”: szinte látjuk a hírlapíró Kosztolányit, Karinthy barátját, Vas István mesterét, Ady ellenfelét, az egész embert, ahogy levelezik, pályáját építi, ír, gondolkodik, vívódik, a darabjain dolgozik, stb. Egy egész hálózat képződik meg így, eleven cáfolatúul annak a tévhitnek, miszerint az írók a holdon élnek. Ugyanakkor azt a veszélyt sem érezzük, hogy a könyv *mindent* az életrajzzal magyaráz meg, és zárójelbe teszi a tehetséget. *Az éretlen Kosztolányi* tétje egyszerűen az (de hát lát-

tuk, milyen sokba kerül ez az „egyszerűen”), hogy rávilágítson, az író egész pályája során érdekelte sok minden, amit a kialakult, felismerhető stílusú, a klasszikusból visszaolvasott íróhoz kapcsolunk; például „nem a húszas években jelent meg először Sárszeg – a név maga sokkal korábban felbukkant a prózájában”. (147.) Így a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* „főhőse” már hosszú évekkel azelőtt teret ad a cselekménynek, illetve részt vesz benne maga is.

„Esterházy Péter és Szegedy-Maszák Mihály emlékére” – szól a kötet ajánlása, és ez is érdekes és jellemző. Két olyan emberről van szó – az egyik író, a másik tanár –, aki mélyen

befolyásolta nemcsak Szilágyi Zsófia, hanem valamennyiünk irodalom- és ezen belül Kosztolányi-értését. Két olyan emberről, aki felszabadítóan hatott a passzívizálódó, bemevedő olvasatra. Két olyan emberről, aki a szemlélet révén a stílust is szabadabbá tette. Esterházy személyében olyanról, aki (gondoljunk csak az Ottlik-gobelinre) megmutatta, hogy a mestert ironikusan is lehet szeretni; Szegedy-Maszák személyében olyanról, aki megértette, hogy az irodalom mindennel összefügg, zenével, filozófiával, más írókkal és még az étellel is.

Szilágyi Zsófia jó tanítványuk volt, és most már Móricz mellett Kosztolányit is felrombolta.

SZELLEMI OTTHONKERESŐK ERDÉLYI ÉVSZÁZADA

**Kabán Annamária és Mózes Huba (szerk.):
*Honfoglaló, nagy írónemzedék. Az erdélyi Helikon
írói közösség megalakulásának 90. évfordulójáról
megemlékező miskolci tudományos konferencia
előadásai***

■ 1. Kevesen tudják ma már, hogy az európai távlatú erdélyiség jegyében fellépő *Tizenegyek* mozgalma mennyire meghatározónak bizonyult a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményteremtésben. Az 1923-as antológiának a Tamási Áron nevéhez fűződő terjesztési módszere adta például az ötletet az Erdélyi Szépművés Céh megszervezéséhez 1924-ben. Két évvel később a *Tizenegyekben* költőként szereplő s a marosvécsi kastélyt megöröklő Kemény János vált az erdélyi Helikon írói munkaközösség egybehívójává. Hogy aztán ez a munkaközösség 1928-ban elindítsa *Erdé-*

lyi Helikon címmel a maga irodalmi folyóiratát. Amerikai tartózkodása idején Tamási ugyan Jancsó Bélára bízta ezt a gondot, de a szegedi tudományegyetemről hazatérő esszéíró és irodalomteoretikust akkoriban egyre inkább a kisebbségi létkérdések társadalom- és művelődéspolitikai vetületei foglalkoztatták. Vagyis: az erdélyi magyar szellemi élet modellváltása. Mely felfogásában korántsem jelentette az irodalmi tudatszféra alábecsülését; ellenkezőleg: az önszervező kisebbségi társadalom valamennyi életfunkcióját „szemmel tartó” szintézisben kapta meg a maga semmi más-

sal nem pótolható, fel nem cserélhető szerepét.

Az Erdélyi Szépművés Céh, a Helikon írói közösség és az *Erdélyi Helikon* dokumentumait tartalmazó két-kötetes gyűjtemény előszavában Marosi Ildikó a hetvenes évek végén tárgyilagosan összegezte a folyóirat szerkesztésének alapelveit, amelyeknek – ha nem érvényesültek is mindenkor az Áprily, majd a Kuncz által képviselt szellemhez méltó következetességgel – elsődleges szerepük volt abban, hogy feledhetetlen világra nyíló ablaka lehessen ez az orgánus az akkori (és mai) kisebbségi magyarságnak. Tegyük hozzá rögtön: egy olyan korszakban, amelyik a kényszerű szellemi decentralizáció folytán sokkal inkább kedvezett a vidékies elzárkózásnak, a szemhatárszűkítő provincializmusnak – ahogyan Áprily fogalmazott az *Erdélyi Helikon* indulásakor –, mint az egyetemesség igényét fenntartó világ- és művészetszemléletnek.

2. A Miskolcon élő Mózes Hubát úgy tartjuk számon, mint aki már kolozsvári életidejében is a Helikon-kutatások mikrofilológiai munkásaként szerzett magának kitüntető érdemeiket (lásd Gaal György: *Forrása rég fakadt...* Utunk, 1986. 11.) Miután 1993-ban docensi állásba került a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében, feleségével, Kabán Annamáriával az észak-magyarországi Erdély-kultusz fő éltetőjévé vált. Bartókot, Kóst, Reményiket, Dsidát idéző konferenciákat szerveztek, megalapították a Dsida Akadémiát, mely évente díszokleveleket ad át. Műsoros esten emlékeztek meg az *Erdélyi Helikon* indulásának 80. évfordulójáról, legutóbb pedig a helikoni munkaközösség irodalomtörténeti jelentősége kapcsán szerveztek konferenciát, élénkítve azt az értékfeltáró és -értelmező munkát, amelyik szélesebb

alapokra igyekszik helyezni a 20. század első fele sajátos arculatú erdélyi irodalmának megismerését és megismertetését.

A konferencia megkülönböztetett jelentőségét az is jelzi, hogy Roosz András, az MTA Miskolci Területi Bizottságának elnöke, a konferencia házigazdája és Kecskeméti Gábor akadémikus, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének, valamint a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének igazgatója köszöntötte a rendezvényt. Kecskeméti Gábor kiemelten szólt arról, hogy a regionalitás felvállalása korántsem jelentette a minőségi elv feladását, még háttérbe szorulását sem. A konferencián elhangzott és kötetbe foglalt előadások azt is egyértelművé tették, hogy a modernizációs törekvések meghonosításában az *Erdélyi Helikon* korántsem marasztalható el – például a *Nyugathoz* viszonyítva. Ehhez mindössze annak a felismerése szükségeltetett, hogy a 20. század első felében a magyar irodalom sem volt egycentrumú. Az *Erdélyi Helikon* pedig – mutatott rá előadásában Kecskeméti – „az egyik legjelentősebb alternatív modernizációs modellt mutatja meg ezek közül”.

Irodalom- és eszmetörténeti tanulságnak már ez sem kevés.

Mózes Huba ezúttal is kítűnő forrásismerőként excellál. Berde Máriát hívja segítségül, akinek – a Nagy Háború után eszmélkedő fiatal írónemzedék önszerveződésének idején (*Tizenegyek*, 1923) – a keszthelyi Helikon példája lebegett szeme előtt az erdélyi irodalmi csoportosulás megszervezését illetően, amikor „létük és önazonosság-tudatuk védelmében létrehozták a maguk helikoni társaságát.” (*Egy nem szokványos irodalmi társaság: az erdélyi Helikon Kárpát-medencei írók az önazonosság-tudat védelmében*)

Gróh Gáspár időfagatása Tamási pályakezdése kapcsán hoz újdonsá-

gokat. Az irodalom- és művelődéstörténész kimutatja, hogy nem kell túlságosan komolyan vennünk az írónak azt a kijelentését, miszerint „kizárólag a székely virtus íratta volna meg velem” a *Keleti Újság* 1922-es pályázatára küldött elbeszélését, a székelyudvarhelyi gimnáziumi évek készítették elő számára az utat. Jele-sül idősebb Szemlér Ferenc, irodalomtanára, illetve az 1909 és 1913 között a Főreálban tanárkodó, irodalmi matinékat tartó és a *Nyugatba* lár-más cikkeket író Szabó Dezső. „Okkal feltételezhetjük – írja Gróh –, hogy Tamási először Szabó Dezső személyében találkozott országos hí-rű íróval – és ez kialakuló irodalom-képére is nagy hatással volt. Szabó Dezső hírneve pedig éppen akkor ju-tott tetőpontjára, amikor a háborús összeomlást és a román megszállást követő drámai időszakban Tamási a maga írói útját kereste. Ahogyan annyian, ő is olvasta *Az elsodort fa-lut*, de – éppen az író iránti korábbi figyelme okán – biztosra vehetjük, hogy nemcsak azt, hanem elbeszélés-köteteit is, majd az esztétikai elkép-zeléseit jelentősen befolyásoló *Cso-dálatos életet*, amely az első nagyszabású kísérlet a népmese regényné fejlesztésére...” (*A Nagy Háború és Tamási Áron novellái*)

Az sem mellékes, hogy Szabó Dezső egyenesen Párizsból hazatérve érkezett Udvarhelyre, a négy tanév során pedig még két alkalommal látogatott – Kuncz Aladár társaságában – a francia fővárosba. Jelentéses az is, hogy a francia internálótáborból szabaduló és 1923-ban Budapestről Kolozsvárra költöző Kuncz, miután át-vette az *Ellenzék* irodalmi-művészeti mellékletének szerkesztését, elsőként Tompa Lászlót keresi fel a Székely tá-madt vár tövében. A költő 1931-es visszaemlékezése szerint Kuncz leg-főbb célkitűzése az erdélyi irodalom java erőinek összefogása, az irodalom színvonalának emelése, a köziz-

lés fejlesztése volt. Milyennek látta „az idők szavának megfelelő” erdélyi irodalmat Kuncz Aladár? A kérdésre Boka László kereste a választ a mis-kolci konferencián. „Aktualizált tartal-mal megöltendő értéknek gondol-ta – olvasható az irodalomtörté-nész, az OSZK tudományos igazgató-ja okfejtésében –, nem valami öröktől fogva adottnak. A kidolgozott tran-szilván szemléletben ez az erdélyiség persze valós történeti értékekkel és el-törölhetetlen múlttal rendelkezett, amibe kapaszkodni lehet, de közössé-gére – a közeljövőt tekintve – minden korábbinál nagyobb kihívások várnak, melyet tehát valós szellemi közösség-gé kell kovácsolni e nehéz időkben. Kuncz ebben vállalt mérhetetlenül fontos szerepet. Sokszor saját írói am-bícióit is háttérbe szorítva...” (*„A ne-kifeszült mentő-akarat”*. Kuncz és az Erdélyi Helikon)

Kuncz Aladár számvetéséből tud-juk, hogy az induló *Erdélyi Helikon* 1928-ban nem csupán ígéretet jelen-tett az akkori irodalmi életben: már megjelenése is nagy eredménynek számított, hiszen éppen a korábbi törekvések, irodalomteremtési kísér-letek tették szükségessé egy olyan fo-lyóirat életre keltését, amelynek „re-ménye lehet arra, hogy noha maga-sabb célokat tűz maga elé, mégis ál-landóan gyökeret tud majd verni”. Mint ismeretes, az Áprily, majd a Kuncz szerkesztésében rangos iro-dalmi fórummá váló *Erdélyi Helikon* első számától kezdve arra vállalko-zott, hogy az itteni életviszonyokkal számoló regionális törekvéseket szin-tézisbe hozza az európaiság maga-sabb szellemi igényével. „Erdélyből kell kiindulnunk – hangsúlyozta programadó tanulmányában Kuncz Aladár –, s egy szökkenéssel mind-járt olyan magaslatra kell emelked-nünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz. Erdély a mi ha-zánk. Külsőre bizonyára szűk keret-nek látszik ez, de egyszerre kitágul,

ha ebből a keretből a kisebbségi szemlélet egész Európára kiömlő sugarai hatolnak elő.”

Márkus Béla ezt a kérdéskört járja körül. Kimutatja, hogy Kuncz az autonómia helyett következetesen regionalizmusról beszél. Szerkesztőként nagy figyelmet szentelt a regionális és nemzetiségi kultúráknak, kezdve a katalánokkal, a flamandokkal, a bretonokkal s folytatva a szászokkal, az írekkel, a szudétánemekkel és a zsidókkal, annak bizonyosságául, hogy az európai politikai és műveltségi életben jelentkező regionális tendenciák nem nemzetellenesek, hanem erősítik a nemzeti államok erőlszi egységét. Kuncz felfogásában ugyanis a regionalizmus tudatos vállalása az európaiság felé vezető utat jelentette. „Az erdélyi irodalmi szellem is természetszerűleg regionális, mert ha még történelmi hagyományai nem volnának is, akkor is mai helyzeténél, létfenntartási ösztönénél fogva ragaszkodni kell mindazokhoz a nyelvi, műveltségi, művészi és irodalmi sajátosságokhoz, amelyek [...] úgyszólván a pusztta létét is jelentik. De öngyilkosság volna regionalizmusunk, ha megfeledeznénk a nélkülözhetetlen európai távlatokról: ha irodalmi alkotásaiban nem az európaiságot biztosító színvonalat és műformát keresné, ha szem elől tévesztené a végső célt, amely a regionális eszmék és kultúrák szabad kicserélődési folyamatától új európai szintézist remél.” (Kuncz Aladár: *Erdély az én hazám*. Csendes beszélgetés Áprily Lajossal. Erdélyi Helikon, 1929. 9. 487–492.)

Jól példázza ezt Tamási Áronnak a tizedik helikoni találkozáson elmondott beszéde is. Lelkiismeret-ébresztő gondolatainak egyik sarkalatos tétele: az írók a helikoni határozatok ellenére elhanyagolták a népet. „Nem tartozom a reményvesztett lelkek közé – mondotta Tamási 1935. június 30-án Marosvécsen –, és mindig vallottam,

hogy sem a szellemet, sem a szellem alaktalan talaját: magát a népet, semmiféle népet, nem lehet kiirtani. Most azonban magunk között vagyunk, és bevallhatjuk: van egy mód, amely biztos a szellem és a nép kiirtására: ha ugyanis mi magunk közrejátsszunk ebben. [...] Ilyen percekben, mint a mostaniak, nem nehéz elűzni ezt a szörnyű kísértést. De a lélek felszabadulásának örömeiben az első pillantást rögtön a jövőndőbe kell vetnünk, és meg kell keresnünk azokat az utakat, amelyekre biztos haza tudunk jutni. Mert bár mindnyájan itthon vagyunk ezen a földön, a végleges és megnyugtató hazatalálást mégiscsak akkor fogjuk megtalálni, amikor erdélyi földünkkel és erdélyi népünkkel tökéletes közösségbe kerülünk. [...] Sorsunk, könyveink sorsa is az erkölcsi magatartásunkon nyugszik: áll vagy bukik. Ennek az erkölcsi magatartásnak pedig a mi életünkben három ismertetőjele van. Először: forduljunk egészen a nép felé, melynek sorsa, élete és küzdelme a mi egyetlen gazdánk. Másodszor: a szépirodalmi munkásságon kívül próbáljuk a szellemi működés minden más eszközével is felmérni ennek a népnek a sorsát. Harmadszor: alkalmazzunk mindig szigorú mértéket: erkölcsit, ha cselekedeteikről van szó, s az erkölcsi mellett a legnagyobb művészt, ha írásokkal állunk szemben.”

3. A hatvanas évek végén Pomogáts Béla maradandó érvényű Kunczmonográfiával lepte meg erdélyi íróbarátait, az Akadémiai Kiadónál 1983-ban napvilágot látott munkájára, *A transszilvánizmusra* máig gyakorta hivatkoznak. Miskolci előadásában a *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)* szerzője az „erdélyi gondolat” érvényességéről beszélt, széles kitekintés alapján. Szántó György korai műveinek világát Szücs György művészettörténész hozta élménykö-

zelbe. A háromszor hazatérő, az irodalomszervező, az *Erdélyi történet* című trilógiát megteremtő Bánffy Miklós emlékezetét Cs. Nagy Ibolya idézte. A Dsida Jenő Baráti Kört húsz évvel ezelőtt Egerben életre keltő és azóta eredményesen működtető Lisztóczy László a kör névadója és Kós Károly barátságát állította reflektorfénybe. Minthogy stilsztikai tanul-

mányokban nem nagyon bővelkedünk, ezért is örülünk a kötetzáró tanulmányoknak (Kabán Annamária: *Őszi csodák*. Négy Reményik-vers szövegépítése; Sájter Laura: *Az ellentét jelentésképző ereje Bánffy Miklós A nagyúr című drámájában*), amelyek szervesen egészítik ki a konferencia tematikai spektrumát.

Cseke Péter

VERBUM CARO FACTUM

Geréb Zsolt: *Teológiai tanulmányok 2005–2016*

■ Geréb Zsolt professzor, újszövetségi biblikus tavaly megjelent tanulmánykötetét tartja kezében az olvasó. A borítólapon a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet dísztermének stukkódíszje látható, mely az élet és a feltámadás jelképe. Az itt szereplő aranybetűs felirat a Jn 1,14 vulgatabeli olvastata: *Verbum caro factum est*, vagyis: Az Ige testté lett. Sokatmondó ez a felirat, hisz ez a mondat az üdvtörténet döntő mozzanatát jelöli. Krisztus, az Ige, Isten Fia testet öltött, s ekkor megkezdődött a világ utolsó korszaka, amit eszkatonnak szoktunk nevezni. Az eszkaton Krisztus visszajövetelével ér véget, jut teljességre. S addig is a mindenkori jelen idő azért adatott, hogy az írott, a hirdetett és a jelszerű Igével éljünk. Idén, 2017-ben, amikor a reformáció 500. évfordulóját ünnepeljük, különösen fontos, hogy az írott igét, vagyis a Szentírást olvassuk, megértsük, tanítását hirdessük. Ezért vissza kell nyúlni a forrásokhoz (ad fontes), a biblia eredeti nyelveihez (héber, görög, arám), és emellett figyelembe kell venni azokat a történeti körülményeket, amelyek az egyes igeszakaszok vagy bibliai könyvek keletkeztek, hogy üzenetüket igazhirdetőkként helyesen

fogalmazhassuk meg a ma embere számára.

Geréb Zsolt professzor *Teológiai tanulmányok* címet viselő kötete ebben kíván segítségünkre lenni. Célközönsége nemcsak az újszövetségi biblikateológia művelői, teológiai tanárok, diákok, lelkipásztorok, hanem bárki, akit a Biblia világa foglalkoztat. A szerző tizenöt biblikateológiai dolgozatot, majd néhány igetanulmányt közöl, s végül néhány újfent megjelent biblikus művet ismertet.

Az itt közölt írások a szerző tizenegy évi kutatómunkájának eredménye. *A Teológiai tanulmányok* elődje az *Újszövetségi tanulmányok* (1969–2004) címet viselő kötet, mely három és fél évtized szellemi termékét képezi. *A Teológiai tanulmányok* című kötet tartalmilag három fő részből áll: biblikus dolgozatok, igetanulmányok, recenziók.

A szerző munkájában tizenöt biblikus dolgozatot ad közre, melyek főbb témái: ekléziológia s ezen belül a gyülekezet vagy az egyház építésének mikéntje, a keresztyének újjászületése, reménysége (1Pt 1,3–9) és felelőssége (1Pt 2,11–17).

Szerzünk a thesszalonikai gyülekezethez írott levelek alapján fejti ki

Pál apostol egyházszemléletét analitikus módszert követve, melyben az egyházra, gyülekezetre vonatkozó kifejezéseket és perikópákat vizsgál. A gyülekezet Istené és Jézus Krisztusé, de ugyanakkor a Krisztusban hívők közössége, mely jól meghatározott földrajzi koordináták között – jelen esetben Makedónia fővárosában, Thesszalonikában – él. Erre utal a görög nyelvből átvett eklézsia szavunk is, mely egyszerre jelöli a helyi gyülekezetet és az Anyaszentegyházat. A gyülekezet tagjait Pál apostol szenteknek, atyafiaknak és hívőknek nevezi. Szentek, mert Krisztus hívta el őket, és az Ő szolgálatában állnak. Atyafiak, mert Krisztusban testvérek és ugyanannak a mennyei Atyának gyermekei. A hívők jelző a gyülekezet tagjainak keresztyén, azaz Krisztus-követő voltára utal.

Geréb Zsolt jelen tanulmánykötetének újszerűsége abban is rejlik, hogy összefüggést fedezett fel a Jézus-tradíció és Pál apostol thesszalonikaiakhoz írott levelének magyarázatával. Pál apostol akkor hivatkozik Jézus szavaira (agraphon), amikor ezt a gyülekezet Sitz im Lebenje feltétlenül megkívánja. Ide tartozik az elhunytak felőli aggodás elosztatására idézett, Pál apostol kora előtti Jézusról szóló hitvalló formula (1Thessz 4,14) is, vagy az apostolnak az eszkatologikus rajongás (Maksay Albert által használt kifejezés) lecsendesítésére vonatkozó értelme, miszerint a Krisztust visszaváró híveknek ébereknek és józanoknak kell lenniük (1Thessz 5,6).

Emellett a szerző különös gondot fordít arra is, hogy megszólaltassa genfi reformátorunk, Kálvin János, valamint Tavasz Sándor, az újreformatori teológia egyik erdélyi képviselőjének írásmagyarázati elveit is. Ezek között említendő az, hogy a Szentírás nem más, mint Isten kijelentése, továbbá a Sola Scriptura reformatori elv, miszerint a hit és a hit-

tudomány egyedüli forrása a Szentírás. Továbbá közismert református írásmagyarázati elv a Szentlélek belső bizonyosságtételéről szóló tanítás, tudniillik az, hogy a Szentlélek ihlette a Szentírás íróit (2Pt 1,21). De ma is a Szentlélek vezeti az igehirdetőt, hogy megfejtse a Szentírás üzenetét. S hogy az üzenetmegfejtés helyes legyen, az igehirdetőnek nem szabad megfélemlenie Luther híres mondásáról, miszerint a Scriptura Sacra sui ipsius interpres, azaz a Szentírás önmagát magyarázza. Kálvin nyomán elutasítjuk az allegorikus magyarázati módszert, s ehelyett a történetkritikai módszert tartjuk mérvadónak. Ám a történetkritikai módszer is csak akkor célravezető, ha a Szentírás elbeszéléseiben nemcsak pusztán történeti tényeket keresünk, hanem felismerjük benne Isten üdvözítő cselekedetéről és a Jézus Krisztus megváltói munkájáról szóló bizonyosságtételt.

A tanulmánykötet második részében hét igetanulmányt talál az olvasó, melyekben a szerző az egyházi év különböző alkalmaira vonatkozó perikópák magyarázatát adja, melyekhez prédikációvázlat is tartozik. Ezek az igetanulmányok kortörténeti felvezetővel kezdődnek, s rövid exegézist követően a mai ember és gyülekezet helyzetéhez igazodó bibliai tanítást ad. Széles körű a textusválasztás is, mivel a szerző az Újszövetség hermeneutikai szempontból nehezebb perikópáinak magyarázatára vállalkozik, mint például a hétpecsétes könyv felbontása (Jel 5,1–6 (7–14)) vagy a Zsidókhoz írott levél prológusára (Zsid 1,1–4) vonatkozó magyarázat, melyben szemlélteti Jézus Krisztus hármastisztét (pap, király, próféta). Szintén a Zsidókhoz írott levélből merített textus alapján fejt ki, hogy mi reformátusok miért nem imád(hat)juk az angyalokat, jóllehet az angyalok Isten követei, hírnökei (Zsid 1,5–14). Sajátosan protestáns hangú igehirdetési vázlatot

közül a hit–hitetlenség kérdésében (Jn 12,37–43), amit a böjti időszakra ajánl. János evangéliumának egyik sajátossága a jelen eszkatológia, ami szerint az ember feladata a jelen pillanatban Jézus Krisztus személye mellett vagy ellenében dönteni. Az előbbi a hit, az utóbbi pedig a hitetlenség. Erre a döntéshozatalra hívja a mai igehallgatókat is a Jn 12,37–43 alapján írt dispositiójában.

A *Teológiai tanulmányok* harmadik fejezetében frissen megjelent biblika-, rendszeres teológiai és egyháztörténeti kiadványok ismertetését találjuk. A szerző a recenziók sorában két Bolyki János-kötetet ajánl az olvasók figyelmébe. Az egyik a jól ismert János-kommentár – *Igaz tanúvallomás. Kommentár János evangéliumához* (2001), a másik pedig a József és Aszeneth antik regénynek a Bolyki-féle fordítása. Pontos címe: *Ókori regény József pátriárkáról és feleségéről, az egyiptomi Aszenethről* (2005). Ez utóbbi kötet József pátriárkának Aszenethel, az egyiptomi főpap lányával kötött házasságáról szól. Ez az intertestamentális korban keletkezett ismeretlen szerzőjű mű (Kr. e. 100 és Kr. e. 117 közöttre datálható) előrevetíti az Újszövetség által hirdetett megbocsátás-gondolatot. Továbbá ismerteti Kozma Zsolt *Jézus Krisztus példázatai* (2002) című kiadványát. Kozma Zsolt professzor e kötetében 37 újszövetségi példázatot magyaráz, melyben az alábbi szempontokat követi: szövegelemzés, tör-

téneti helyzetleírás, címzett, kép és szó, üzenet és Ige. Hans Klein professzor Lukács evangéliumához írott kommentárjának (*Das Lukasevangelium. Mayers Kritisch-Exegetischer Kommentar über das Neue Testament*) fő erényeit Geréb professzor abban látja, hogy miközben a harmadik evangéliumot történetkritikai módszer segítségével magyarázza, nem hagyja figyelmen kívül a teológiai írásmagyarázatot (hermeneutika). S emellett világosan fogalmaz, véleményét nem erőlteti az olvasóra. Lukács evangéliuma célkitűzését Hans Klein nyomán Geréb Zsolt így összegzi: Lukács evangéliuma beszámoló-jellegrű leírás Jézus életéről, mely arra hív, hogy Jézus Krisztust kövessük. A továbbiakban szerzőnk Riemer Roukema *Gnózis és hit a korai keresztyénységben. Bevezetés a gnoszticizmusba* rendszeres teológiai munkájával foglalkozik. Egyháztörténeti vonatkozásban két a puritán irodalmat népszerűsítő tanulmánykötetet méltat: Petrőczy Éva: *Kagylókiürttel harangozni. Újabb tanulmányok a puritán irodalomból*, illetve Medgyesy Pál írói munkássága Petrőczy Éva kutatásai alapján. *Nagyságodnak alázatos lelki szolgálója.*

Jelen tanulmánykötete a szerző sokoldalúságát és nyitottságát bizonyítja, mivel nemcsak vallja, hanem gyakorolja is nemcsak a biblikusokkal, hanem a rendszeres teológia és egyháztörténet művelőivel való párbeszédet.

Zsizsmann Endre

ÚJABB MAGYAR SAJTÓTÖRTÉNET

Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*

■ Buzinkay Géza legújabb, tavaly megjelent kötete egy eddig még nem létező, tehát időszerűen szükséges szintézist tár az olvasó elé, amely a magyar sajtó történetére vonatkozó résztanulmányokat összegezve az írott sajtó fejlődésének teljes ívét magában foglalja, egészen a kezdetektől a közelmúltig. Összefoglaló jellegén túl a sajtótörténeti monográfia kilép a hagyományos történeti-leíró, intézményeket és tartalmakat bemutató paradigmából, amelyet Magyarországon korábban alkalmaztak. Ebben a szellemben készült például a hetvenes-nyolcvanas években az Akadémiai Kiadónál megjelent átfogó kiadvány is, amely elakadt az 1892-es évnél, mintegy jelzésként arra, hogy módszertanilag nem tudott megbirkózni a tömegmédiummá váló sajtó és az új médiumok megjelenésének feladatával.

Az angolszász és német nyelvterületen megjelent szakirodalomra támaszkodva Buzinkay egy modern kutatási szemléletet alkalmaz. Nem elégszik meg az intézménytörténettel, ehelyett a sajtó összetevő elemeit interdiszciplináris megközelítésben, az elemek közötti összefüggések és kölcsönhatások szempontjából tárgyalja. A sajtóra jellemző tájékoztató, véleményformáló és szórakoztató funkciók alapján a számbavételezés során a sajtóműfajok és laptípusok kialakulása mellett szerző kitér a tartalmakat előállító újságírók munkájára, az önálló hivatás és a különböző újságírói feladatkörök létrejöttére, a sajtót működtető vállalatokra és a gazdasági környezetre, a jogi szabá-

lyozásra, a terjesztésre és az olvasótábor átalakulására. Nem hiányoznak a társadalomtörténeti és technikatörténeti vonatkozások sem.

A nemzetközi szakirodalomban sokféle irányultságú médiatörténeti koncepcióval találkozunk. Egyes kutatók a sajtó történetét a média történetének szerves részeként fogják fel, és a médiumok átalakulásának logikájára, az elektronikus sajtó létrejöttének hatásaira koncentrálnak, vagy a kommunikáció történetébe szintetizálják a médiumok kialakulását. Más megközelítések a média társadalomtörténetét helyezik előtérbe, a tágabb nyilvánosság történetébe ágyazzák a média alakulását, vagy elsődlegesen technikatörténeti szempontból közelítenek hozzá. Buzinkay Géza élesen elválasztja az írott sajtót a többi médium történetétől, és kötetében csak a sajtó fejlődésvonalát mutatja be, azaz úgynevezett első generációs médiatörténetet térképez fel, ami alapozó mű lehet további kutatásokhoz.

Elfogadva azt a tényt, hogy a sajtó a médiatörténet részét képezi, koncepcióját arra alapozza, hogy a sajtó a „nyelvhez kötöttsége és az írás-olvasásból következő intellektuális vonatkozásai miatt világosan elhatárolható a vizuális és auditív médiumoktól”. A szerzőnek egyéni tudományos vállalkozásként, társkutatók nélkül sikerült létrehoznia a több mint kétszáz évet felölelő sajtótörténeti munkát. Ehhez a magyar sajtókiadványok egyre burjánzó útvesztőjében megtalálta azt a szempontrendszer, amelynek alapján kiválasztotta a feldolgozott hétszáz lapot és a röviden tárgyalt vagy hosz-

szabban bemutatott másfélezer újságíró, szerkesztő és lapkiadót.

Az erdélyi magyar sajtó összefoglaló történetének megírása még mindig várat magára, ennek hiányában Buzinkay Géza az erdélyi sajtóélet fejleményeire és jellegzetes vonásaira is kitér az egyes korszakhatárokon belül. A kiadvány fő vonulatát az országos érdekű, általában budapesti központú sajtó alkotja, de a szerző figyelmet szentel a vidéki kiadványoknak is, ezen belül a magyar lapkiadás részét képező erdélyi sajtónak, amely az 1918-as történelmi fordulat után kisebbségi sajtóként élt tovább Romániában; az első világháború végétől külön fejezetek mutatják be a kisebbségi, illetve emigrációs sajtót.

Az első korszakban az 1790-ben alapított *Erdélyi Magyar Hírvivő* képviselte az erdélyi nyilvánosságot, majd a reformkorban a sokoldalúan kibontakozó kolozsvári és a rövid életű brassói magyar sajtó képviselőit veszi számba. A 19. század második felének sajtójáról – az intézményesülés korszakáról – szólva a szerző hangsúlyozza, hogy Kolozsvár „regionális főváros és nagyváros jellegzetességeit mutatta fel”, és így „sajtóélete a reformkortól kezdve hasonló módon működött, mint a pesti, bár lényegesen alacsonyabb példányszámú újságokkal”.

A két világháború közötti időszakban a határon túli sajtó keretei

közé szorult erdélyi lapkiadás a már meglévő hagyományokra épült, és a szerző szerint a komoly sajtóélettel rendelkező városok (Kolozsvár, Temesvár, Nagyvárad, Arad, Brassó, Szatmárnémeti) még az 1930-as évek közepén is felülmúlták a magyarországi nagyvárosokat a sajtótermés tekintetében. Például Kolozsvár és Temesvár lapkiadása 1935-ben együttesen meghaladta a három legnagyobb vidéki magyarországi városét. Buzinkay Géza külön említi meg ebben a fejezetben az erdélyi irodalmi lapokat, amelyek a transzilvanizmus létrejöttében játszottak jelentős szerepet a két világháború között. A második világháború utáni időszak áldatlan romániai sajtóhelyzetének ismertetése után a kiadvány jelzésszerűen a rendszerváltást követő sajtó helyzetét is megemlíti.

A magyarországi sajtótörténések eddig meglehetősen elhanyagolták az erdélyi magyar sajtót, az egyetemes magyar sajtótörténetben betöltött szerepéhez és jelentőségéhez képest szűk keretek közé szorították bemutatását. Ezzel szemben a szerző egységében kezeli a teljes magyar nyelvterületen kiadott periodikus irodalmat, és szerves részének tekintti a határokon túli magyar sajtót, ami szintén újszerű koncepciót jelent.

Győrffy Gábor

„...ÖNERŐBŐL A TUDOMÁNY LEGMAGASABB LÉPCSŐJÉRE JUTNI”

Nyárády Erazmus Gyula emlékezete

**Szerk. Bartók Katalin. Szerzők: Bartha Sándor –
Bartók Katalin – Farkas Zoltán – Okos-Rigó Ilona
– Poszet Szilárd – Szabó T. Attila – Váczy Kálmán
– Wanek Ferenc**

■ Nyárády Erazmus Gyula a 20. század egyik legjelentősebb botanikusa volt, ismerték és elismerték nemcsak szülőföldjén, hanem Romániában és Közép-Európában is. Mi, kolozsváriak ugyancsak büszkék lehetünk rá, hogy itt élt és dolgozott 44 éven át, itt teljesedett ki tudományos pályafutása.

Hogy ne felejtse el valakit, emlékezni kell rá, emléküléseken, konferenciákon feleleveníteni életét, tudományos érdemeit. Hogy az utánunk következő nemzedékek is megismerhessék azokat. Ennek az erkölcsi feladatnak többször is eleget tett az Erdélyi Múzeum-Egyesület, ahogy a Román Akadémia is. Nemcsak magyar nyelvű megemlékezéseket jelentettünk meg, hanem a Román Akadémia megalakulásának 150. évfordulója alkalmából román nyelvűt is (lásd Bartók Katalin írását: *În amintirea eminentului botanist Erazmus Iuliu Nyárády [1881–1966], membru al Academiei Române*. Studii și Comunicări/Divizia Istoria Științei, Academia Română, vol. IX/2016, p. 293–301.).

Nyárády születésének 130. és elhalálzásának 45. éves évfordulójáról 2011. április 11-én emlékeztünk meg az EME Természettudományi Szakosztálya rendezésében. A konferenciánkon vetődött fel az a gondolat, hogy nyomtassuk újra a Kriterionnál 1988-ban

megjelent *Nyárády Erazmus Gyula, a természettudós* című kötetet (szerzői Váczy Kálmán és Bartha Sándor), hiszen évtizedek óta nem található a könyvpiacra. Felmerült az az igény is, hogy egészítsük ki azt új adatokkal, felfedezésekkel, esetleges átértékelésekkel, amelyek Nyárády családjára, tudományos munkásságára vonatkoznak.

Felvettük a kapcsolatot Nyárády E. Gyula Budapesten élő unokáival (tőlük kaptunk családi fényképeket, a Nyárády-családfát). Ugyanakkor Nyárády herbáriumra után kutattunk múzeumokban, növénytarakban, egyetemeken – Romániában és Magyarországon egyaránt; megkerestük Nyárády még életben levő tudós- és munkatársait: emlékezéseket kértünk tőlük. Nagy segítségünkre volt a Váczy-hagyaték, amelyben a *Flora RPR/RSR*-vel (*Románia növényvilága*) kapcsolatos dokumentumokat, aktákat, levelezéseket stb. találtunk.

Ötévi munkával így állt össze egy 311 oldalas kötet, amelyik szerkezetében követi Váczy Kálmán és Bartha Sándor munkáját. Egyes fejezeteken egyáltalán nem változtattunk, másokat kiegészítettünk, de vannak teljesen újak is.

I. Nyárády E. Gyula (1881 Nyárádtő – 1966 Budapest) életútja: családi körülményei, tanulmányai, (Marosvásárhely, Kolozsvár, Budapest).

Az olvasó megtudhatja, hogy miért keresztelnek egy falusi kislíút Erazmus névre (Nomen est omen!), valamint azt is, hogy Nyárády örök nyughelye műemlék státust kapott a kolozsvári Házsongárdi temetőben.

II. Ez 18 alfejezetben, 186 lapon mutatja be Nyárády tudományos munkásságát. Az 1988-as kötet terjedelmes részét (II/1–II/6) csaknem érintetlenül hagytuk. Ezeket Váczy Kálmán írta annak idején, aki húsz éven keresztül közvetlen munkatársa volt Nyárády-nak, részt vett a *Flora RPR/RSR* szerkesztésében, így legpontosabban ismerte Nyárády tudományos munkásságát. Váczy a legjelentősebbnek és legtermékenyebbnek ítélte az 1948–1966 közötti periódust Nyárády Gyula életében. Ugyanis 1948-ban választották a Román Akadémia rendes tagjává, 1949-től bízták meg a legnagyobb összefoglaló román botanikai mű, a *Flora RPR/RSR* szerkesztésével. Ez tulajdonképpen botanikai felkészültségének, számtalan megjelent tudományos szakdolgozatának volt köszönhető, amelyek magukba foglalták Románia egész területének a növényvilágát. Ennél nagyobb megtiszteltetés nem is érhetne, hogy 66 éves kora és magyar nemzetisége ellenére őt bízták meg ennek a gigászi, 13 kötetes műnek a megtervezésével és megvalósításával.

Tudománytörténeti szempontból az új alfejezetek közül legfontosabbnak tartjuk a *Szováta fürdő és környékének monográfiája* című kézirat megtalálását a Váczy-hagyatékban. Ez a hányatott sorsú kézirat (269 lap, 680 felsorolt növényfaj, 16 eredeti térkép, 38 fotó, 21 saját kezű növényrajz stb.) 1944-től várta megjelenését. Budapest ostromakor a Kapucinus nyomdát bombatalálat érte, a nyomás alatt levő kézirat ott elégett. Nyárády többször is kiegészítette utólagos kutatásokkal az eredeti anyagot (1948, 1955, 1964), újraírta román és magyar nyelven is, de a mai napig sem sikerült megjeleníteni.

Új adalékok kerültek Nyárády térképészeti tevékenységéhez; herbáriumi

gyűjteménye – amelyet 50 000 lapra becsültek 1988-ban – feltáró munkánk alapján meghaladja a 85 000 lapot. Új alfejezet értékeli Nyárádyt mint geomorfológust, mert fontosnak tartotta a növényvilág földfelszíni környezetét, a növénytársulások topográfiai elterjedésének okaira keresve a választ.

III. Ebben a fejezetben Nyárády E. Gyula fiával, a szintén botanikus, egyetemi tanár Nyárády Antal életével és munkásságával foglalkozunk, megjelölve 204 tudományos dolgozatának és 14 könyvének megjelenési adatait, valamint a róla írt 63 cikket és méltatást.

IV. A negyedik fejezet a botanikus szakembereknek szól, mert tartalmazza a Nyárády által leírt 1627 új taxon felsorolását, az ő nevét viselő új növényfajokat (36 sp.), de az általa neves botanikusokról elnevezetteket is (56 sp.). Ez az ún. *Függelékek* a Nyárády által új fajok leírásához használt holotípusok (190) felsorolásával zárul.

Könyvismertetésem Nyárády E. Gyula és a *Korunk* kapcsolatának a fellelevenítésével szeretném zárni. Lázár József szerkesztő 1964-ben megkérdezte az élete alkonyán levő, öreg tudóst: sikeres életének mi a kulcsa?

Nyárády válaszát egy 18 oldalas esszében foglalta össze, amelynek a következő címet adta: *Egy mód önerőből a tudomány magasabb lépcsőjére jutni* (Kézirat, Váczy-hagyaték). Lázár József jelezte, hogy kisebb terjedelmű anyagra lenne szükségük, ezért a kéziratból egy 6 oldalas kivonatot készítettek elő kiadásra. Nyárády előbb elutasította, végül mégis elfogadta az ajánlatot, amely *Az alkotás örömérő* címmel jelent meg a folyóirat 1964. évi 3-as számában.

Hat évizedes tudományos munka után írta Nyárády E. Gyula: „Bárki, ha kialakult hajlandóságai alapján ténylegesen és lelkesen vesz részt valamely alkotó munkában, kiemelkedhetik a mindennapiságból.”

ONLINE SAJTÓTÜKÖR A KÖZÖS EMLÉKEZET LENYOMATÁRÓL

■ „Az értéktár a közös emlékezet lenyomata. Arról szól, hogy mi definiál bennünket, erdélyi magyarokat. Mi az a hozomány, amelynek alapján azt mondhatjuk, lám, nem éltünk itt hiába ezer évig.” Tekinthejtük úgy, mint egy listát, akár egy Excel-fájlt – fejtette ki Hegedüs Csilla, az RMDSZ Kulturális főosztályának ügyvezető alelnöke, egy, a *Maszol.ro* hírportálon közölt interjúban. Elmondása alapján természetes, hogy az erdélyi közösség igényt tart értékei rendszerére. Az is világos, hogy többfajta lista létezik, mert például más örökséget akar megvédeni Barót és Tasnád. Mert előbbinek a Szent Adalbert-templom, utóbbinak Bíró Lajos filoxéra elleni harca jelenti az értéket. „A templom is és a filoxéra elleni harc is a megmaradást szolgálta, a közösség építését, erősödését jelentette” – fejtette ki Hegedüs Csilla.

Arra voltam kíváncsi, hogy az erdélyi magyar online sajtó hogyan kezeli ezt a témakört. Több oka van annak, hogy „csak” az online területet vizsgálom. Erdélyben még igen nagy a kereslet az írott sajtó iránt, azonban ez a tendencia is már inkább az online média javára kezd átalakulni. Az írott sajtó kutatása nagyobb teret kíván magának, és nehezebb is hozzáférni az archívumokhoz.

Az értéktár többről szól, mint a kürtöskalács és a korondi agyagfazék? A tematizálás választ ad arra, hogy az örökség megvédése miért fontos. Beszél a hagyományokról, erdélyi magyar gondolkodásmódról, a „rólunk”-ról, a „miénkről”, a megmaradásról és nemzetpolitikáról? Jogi szempontból, miért lényeges egy-egy

érték „nemzetközi szintűvé emelése”? Hát az, hogy a magyar állam törvényeiben megfogalmazott hungarikumként tekintsék?

Az átböngészett portálok (*Transindex, Maszol, Főtér, uh.ro, székelyhon.ro*) mindegyike érintette a témát. Azonban ehhez azt is hozzá kell fűzöm, hogy az értéktárral kapcsolatos írások többsége csupán az RMDSZ közleményeiből, illetve az MTI hírügynökség anyagaiból állnak. E következtetés egyik legjellemzőbbike *Transindex*, amelynél a 12 találatból mindegyik sajtóközlemény. Tájékoztatnak az értéktár létezéséről, céljairól, és nagyjából emnyiben merül ki a téma. Meglepetésként ért az, hogy az udvarhelyi hírportál csak a kürtöskalács szintjén emeli ki az értéktárat. 2015 decemberében röppent föl a hír ugyanis, hogy a magyar állam különleges terméké nyilváníthatná a kürtöst, és futólag megemlítik, hogy közben „előterjesztették az Erdélyi Magyar Értéktárba való felvételre is”. Más, a tárggyal foglalkozó információval nem szolgálnak az olvasók számára. A *székelyhon.ro* hírportált sajnos nem tudtam elemezni, az archívumban talált cikkeket ugyanis a kutatás ideje alatt nem lehetett elérni.

A *Főtér* továbbfejlesztette a közleményeket, a részletes beszámolókkal, véleményformálással sugallva egyfajta érdeklődést az értéktár munkásságának irányába. Például a cím: *Erdélyi és partiumi értékek kerültek be a Magyar Értéktárba*, és rögtön utána: *Amire büszkék vagyunk*. Érdekességeket is megosztanak az olvasókkal, például, hogy „A küllhoni magyar értéktárban jelenleg mindössze

öt erdélyi érték szerepel” (ez 2015-ben), és rögtön hozzáfűzik: „a civilszervezetek szerint ez nem tükrözi azt a felbecsülhetetlen szellemi és természeti vagyont, amelyet az erdélyi magyarság őriz, és amelyeknek helye régén a Hungarikumok Gyűjteményében lenne”. Ugyanennél a cikknél kisértékesen emelik ki mindezen örökségeket „Erdély-ikonokká”. Ugyanitt fontos megemlítenem azt is, hogy a *Főtér* készített külön összeállítást *Mi fán terem az erdélyi hungarikum?* címmel. Ebben beszámolnak például arról, hogy az „értékgyűjtés nem számít éppen sikerárgazatnak Transzszilvániában”, illetve elmagyarázzák, hogyan épül fel az örökségek fontossági piramisa, hogyan védi mindezeket a magyarországi törvényhozás, és miért olyan jelentősek a hungarikumok. A végén pedig újabb érdekesség: „Összesen 106 külföldi értéket regisztráltak eddig, ebből mintegy 70 a Vajdaságból származik, és – fogózanak meg – 5 darab Erdélyből” (szintén 2015-ös adat). Végül pedig hozzáfűzik: „Minden jel szerint lesz munkája bőven az erdélyi értéktár kezdeményezőinek.” Ezenkívül, a *Főtér* más sajtógyártmányú anyagában is követi az értéktár híreit.

A *Maszol* hírportál is aktívan követte az értéktár történéseit. Interjút készítettek Hegedüs Csillával, aki érthetően elmagyarázza a kezdeményezés fontosságát, céljait, tehát hogy hogyan lehet transzilvánikum a borvív, avagy a Bulgakov kávéház. Itt

azt is megtudhatjuk például, hogy a transzilvánikum kifejezést – más jelentésben – már levédte az Erdélyi Kézműves Céh, de nem hivatalos formákban természetesen hozzákapcsolhatjuk az értéktárhoz. A tanulmány egyik legérdekesebb pontját is a *Maszol*-nál fedeztem fel, ugyanis negatív hangvételű véleménycikkre bukkantam, amire máshol nem volt példa. Sebestyén Mihály jegyzetében teszi fel a kérdést: örvendezünk a lajstromba szedett örökségnek, de utána mi lesz? „Melyik hatóság ismeri el a bizottmány és védenc jogosságát?” Szerinte amíg az RMDSZ-nek nincs megfelelő stabil helyzete a kormányban, addig nincs semmi garancia hogy a deklaráltan magyar értékeket bárki is tiszteletben fogja tartani. Ezenkívül megjelenített egy gúnyos hangvételű glosszát is. Ez azért érdekes, mert igen ritka jelenség az erdélyi sajtóban, hogy ironikus hangvételű anyagok jelenjenek meg az RMDSZ bármely tevékenységéről, illetve magáról az erdélyi magyar témaköréről.

Az online érdekessége, hogy külön követni lehet az anyagokhoz írt hozzáfűzéseket. Akármennyire is „catchy” a téma, a hozzászólások száma igen elenyésző (ebbe nem tartozik bele a Facebook vagy akár más közösségi oldal). Az olvasóközönség tehát igen közömbösnek minősült az Erdélyi Magyar Értéktárral szemben, ami megmagyarázhatja a portálok relatív passzivitását is a tárgykörrel.

Kádár Kata

ABSTRACTS

Árpád Furu

■ ***Architectural Heritage, Value Protection, and Community Building in Rimetea***

Keywords: *Hungarian culture, Rimetea, built heritage, community building*

The cultural value and natural beauty of Rimetea establishes the town as an outstanding place among the settlements of Transylvania. Surrounded by high rocky peaks, the village is located in one of the narrow valleys that are parallel with the course of the Arieş river. The development of iron mining and manufacture determined the history of the valley between the late 14th century and the late 19th century. The settlement was considerably rebuilt after the devastation by the fire in 1870. The representative, classicist or eclectic ornamented, white buildings form the most unspoiled vernacular site of the region. The richness of this architecture, rough iron locks, door handles, window grids, painted traditional furniture, local embroidery, and colourful folk costumes reflects the flourishing period of Rimetea, that was reached by the second half of the 19th century. A few well preserved 18th-century miners' houses and early and late 19th-century rural buildings also carry significant architectural value. In order to maintain the architectural heritage of Rimetea, the Transylvania Trust launched a conservation project in 1996, founded by the Budapest 5th District Municipality. As a result, a

large number of historic buildings have already been restored.

Csilla Hegedüs

■ ***Since One Thousand Years in Transylvania, and One Hundred Years in Romania: What the Transylvanian Hungarian Community Has Put on the Table***

Keywords: *value collection, Kriza János Ethnographic Society, Value Collection of the Székely Land*

Value collection can only become an authentic movement if it transcends the online medium, and not only collects values on a webpage, but also organizes offline movements. There have been several such movements since the beginnings: the Kriza János Ethnographic Society has organized a conference and an exhibition that offered the possibility to get to know the criteria according to which values can be selected. Additionally, they also visited several localities, encouraging the locals to establish their own, local value collections. Following this work and example, the Value Collection of the Székely Land was established in the summer of 2016. In this case, the goal was to collaboratively collect the values which make this region special. This is how values from the category of "health and lifestyle" have come to be included into the Transylvanian Values' Collection: the complex rehabilitation system employed in the Dr. Benedek Géza Cardiovascular Rehabilitation Hospital from Covasna County.

Imola Henning

■ ***Garden Artworks: In the Light of Claude Monet's and Sándor Ziffer's Oeuvre***

Keywords: *Claude Monet, Sándor Ziffer, Giverny, flowers, landscape, plein-air*

Two painters and the fate of two gardens – Monet and Ziffer's oeuvre are embedded in their historical and geographic context, and independently of their social status, are unrepeatable. The love of nature, the inspirational power and the interaction with nature is their common feature. While Monet first experimented and created, physically as well, his inspirational environment at Giverny, Ziffer worked on the intellectual field: from his physically modest garden, he created an artistic environment on the canvas. While in Monet's garden, the spectacle of the rich flower species contributes to the best impressionist painting, Ziffer's garden puts the master's imagination to the test. In both cases, in different ways, they subordinated their art to the landscape. Although the presentation of the two painters was rather different, there were common impulsive forces to create their works: the impulses generated by the force of the plein-air's spirit and the desire to formulate the unvarnished emotion. In both cases, the end result is a rich oeuvre and two gardens. One of them is lucky, and the other one less fortunate.

Magor Kádár

■ ***The Szent László Heritage Route***

Keywords: *cultural branding, branding research methodology, Szent László Heritage Route, heritage elements*

The study presents the background research and evaluation methods used for data gathering in the pro-

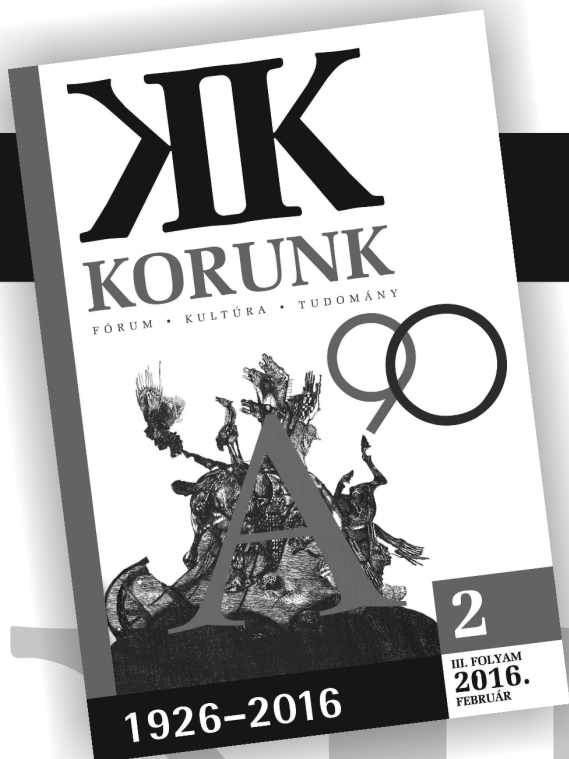
cess of creating the Szent László cultural heritage route. In order to identify and describe the cultural branding elements – locations, built heritage sites, legend-connected sites, natural values –, both primary and secondary researches were performed, such as monographic/data collection and analysis, online media analysis for the regions and settlements, online visual representation analysis, structured and in-depth interviews and visual documentation of heritage elements.

Éva Nagy

■ ***The American Hungarian Educators Association and the Hungarian Studies Association of Canada***

Keywords: *interdisciplinarity, conference, Toronto, Ryerson University, Hungarian culture*

The 47th edition of the International Conference in Toronto was held at the end of May 2017 at Ryerson University. Interdisciplinary topics were presented, such as: Hungarian culture, literature, linguistics, history, art, music and ethnography. The varieties of presentations following the above-mentioned topics caught everyone's attention by being very engaging and beautifully accompanied by video and slide shows. The 50 speakers were from Canada, United States of America, Australia and Europe. The Hungarians living overseas emphasized topics like immigration, Hungarian teaching programs in universities, Hungarian artists in America and Canada, Hungarian culture and the diplomacy in America and Canada, etc. From Romania, in addition to myself, there were two other speakers from Cluj and Bucharest.

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebb alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEμία
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módzatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, illetve az Új Budapest Filmstúdió
telefonszámán: (+36 1) 316-0943, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:

Cseke Péter és Hegedűs Csilla
(vendégszerkesztő)

Bartók Katalin (1942) – botanikus, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár

Borsi-Kálmán Béla (1948) – a történelemtudomány habilitált doktora, ELTE, Budapest
Cseke Gábor (1941) – költő, író, műfordító, Csíkszereda

Cseke Péter (1945) – irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, Kolozsvári Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet, igazgató, Kolozsvár

Dáné Tíbor Kálmán (1954) – művelődésszervező, főszerkesztő, Művelődés, Kolozsvár

Demény Péter (1972) – költő, író, műfordító, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely

Fuzakas László (1989) – doktorandusz, Eszterházy Károly Egyetem, Eger

Fenyő Ervin (1948) – irodalomtörténész, Széchenyi-kutató, DLA, Budapest

Furu Árpád (1969) – műemlékvédelmi szakmérnök, építészeti és turisztikai tanácsadó, néprajzkutató, PhD, Kolozsvár

Gyórfy Gábor (1971) – egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Hegedűs Csilla (1967) – az RMDSZ kultúráért felelős ügyvezető alelnöke, igazgató, Transylvania Trust Alapítvány, Kolozsvár

Henning Anna Imola (1987) – egyetemi tanársegéd, Sapientia EMTÉ Marosvásárhelyi Kar, doktorandusz, Corvinus Egyetem, Budapest

Kádár Kata (1995) – mesterképzés hallgató, BBTE, Kolozsvár

Kádár Magor (1978) – kommunikációs szakértő, habil. dr., egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár

Kántor Lajos (1937–2017) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja

Kenéz Ferenc (1944) – költő, író, Budapest
Kónya-Hamar Sándor (1948) – költő, közíró, politikus, Kolozsvár

Ludvig Daniella (1964) – televíziós szerkesztő, dokumentumfilm, Szada

Molnár Judit (1950) – tanár, közíró, Nagyvárad

Muhi Sándor (1945) – grafikus, művészettörténész, művészeti közíró, Szatmárnémeti

Nagy Éva (1965) – tanár, PhD, kabinetigazgató, Oktatási Minisztérium, Bukarest

Nyíri Angéla (1977) – képzőművész, Budapest

Péntek János (1941) – nyelvészprofesszor, az MTA külső tagja, Kolozsvár

Újvári Dorottya (1992) – előadó, RMDSZ, Kulturális főosztály, Kolozsvár

Zaizsmann Endre (1989) – doktorandusz, BBTE Református Tanárképző Kar, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

„Az értékgyűjtés csak akkor válhat mozgalommá, hogyha kilép az online térből, azaz nemcsak egy weboldalra gyűjti az értékeket, hanem megmozdulásokat is szervez. Az indulás évétől kezdve több ilyenre is sor került: a Kriza János Néprajzi Társaság konferenciát és kiállítását szervezett, ahol lehetőség volt megismerni azokat a kritériumokat, amelyek alapján kiválaszthatóak az értékek. Ezenkívül településeket is felkerestek, arra buzdítva a közösséget, hogy alapítsák meg saját, helyi értéktáraikat.

Ezt a munkát és példát követve jött létre 2016 nyarán a Székelyföldi Értéktár is. Itt a nem titkolt cél az volt, hogy a három megye összehangoltan és együtt dolgozva tudja összegyűjteni mindazokat a különlegességeket, amelyek egyedivé teszik ezt a területet. Innen került be az első egészség és életmód kategóriájú érték is az Erdélyi Értéktárba, méghozzá a kovásznai dr. Benedek Géza Szív- és érrendszeri Rehabilitációs Kórházban használt komplex rehabilitációs módszer.”

(Hegedűs Csilla)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 1 7 0 1 1

S LEJ
500 FT

TEZAURUL DE VALORI TRANSILVĂNENE
THE TREASURY OF TRANSILVANIAN
VALUES